

**ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ՝
«ՀՀ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱՀԱՄԱԼԻՐ» ՊՈԱԿ
«ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ**

**ԱՄՍԱԳԻՐՆ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾ Է ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐՈՒՑԹՆԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ՀՀ ԿԳՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՀԱՄԱՐ ԸՆԴՈՒՆԵԼԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՑԱՆԿՈՒՄ**

***Հրատարակվում է ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ
Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝
ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիր ՊՈԱԿ, գրանցման
վկայական 03Ա085891՝ տրված 15.09.2009թ.***

Հասցե՝ Երևան 0004, Ծովակալ Իսակովի պողոտա 29,

Էլեկտրոնային կայք՝ www.edupolice.am,

Էլեկտրոնային փոստ՝ orenqipatvarjournal@mail.ru,

Հեռ. 010-77-15-24

Համարի թողարկման պատասխանատու՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալ
Ա. Մնացականյան:

Խմբագրությունը կարող է հրապարակել նյութեր՝ համամիտ չլինելով
հեղինակների տեսակետներին:

**ОСНОВАТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:
ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕКОММЕРЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
"ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС ПОЛИЦИИ РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ"**

"ЗАЩИТНИК ЗАКОНА" научно-методический журнал
*Издается по рекомендации Научного совета Образовательного
комплекса полиции Республики Армения*

ЖУРНАЛ РЕКОМЕНДОВАН ВЫСШИМ КВАЛИФИКАЦИОННЫМ КОМИТЕТОМ И ВКЛЮЧЕН В
ПЕРЕЧЕНЬ ВЕДУЩИХ РЕЦЕНЗИРУЕМЫХ НАУЧНЫХ ЖУРНАЛОВ И ИЗДАНИЙ, В КОТОРЫХ
ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОПУБЛИКОВАНЫ ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДИССЕРТАЦИЙ НА
СОИСКАНИЕ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ДОКТОРА И КАНДИДАТА НАУК

Адрес: Ереван 0004, проспект Адмирала Исакова 29

Официальный сайт: www.edupolice.am

Электронная почта: orenqipatvarjournal@mail.ru

Тел: 010-77-15-24

Ответственный за выпуск номера: заместитель главного редактора Артак Мнацакян

**FOUNDER AND PUBLISHER:
"POLICE EDUCATIONAL COMPLEX OF RA" STATE NON-PROFIT
ORGANIZATION**

"BULWARK OF LAW" scientific-methodical journal

**It is published with the warranty of the Scientific Council of the Police
Educational Complex of RA**

THE JOURNAL IS INCLUDED IN THE MAIN RESULTS AND FOR PUBLISHING THE THESIS IN RA'S
MINISTER OF EDUCATION AND SCIENCE HIGHER QUALIFICATION COMMITTEE'S IN THE
ACCEPTED SCIENTIFIC PUBLICATIONS LIST

Address: Yerevan 0004, Covakal Isakov Avenue 23,

Official web-cite: www.edupolice.am

Email: orenqipatvarjournal@mail.ru

Tel.: +374 10-77-15-24

The representative of the journal publishing: Deputy Head of the editor-in-chief
A. Mnatsakanyan

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Գլխավոր խմբագիր - ի.գ.թ. *Տիգրան Եսայան*,

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի գիտական աշխատանքների բաժնի պետ, ոստիկանության մայոր, ի.գ.թ. *Արտակ Մնացականյան*,

Պատասխանատու քարտուղար - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի գիտական աշխատանքների բաժնի պետի տեղակալ, ոստիկանության փոխգնդապետ *Սիրանուշ Պողոսյան*։

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ՝

ՀՀ ոստիկանության պետի տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ. *Արա Ֆիդանյան*,

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դատավոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր *Աշոտ Խաչատրյան*,

Արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր *Սերգեյ Առաքելյան*,

ՀՀ ոստիկանության պետի գլխավոր խորհրդական, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.դ. *Գրիգոր Բաղիրյան*,

ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ի.գ.թ. *Հովհաննես Քոչարյան*,

ՀՀ ոստիկանության իրավաբանական վարչության պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ *Մանուկ Մուրադյան*,

ՀՀ ոստիկանության ՀԿԼՎ պետ, ոստիկանության գնդապետ *Աշոտ Ահարոնյան*,

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության փոխգնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ *Միսակ Մարկոսյան*,

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ *Գազիկ Գրիգորյան*,

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության փոխգնդապետ, ի.գ.թ. *Ռուսլան Մարանդյան*,

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական դատավարության ամբիոնի պետ, ոստիկանության փոխգնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ *Արտակ Հովհաննիսյան*,

ՌԴ ՆԳՆ Կրասնոդարի համալսարանի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, տ.գ.դ., պրոֆեսոր *Օլեգ Բուլգակով*,

ՌԴ ՆԳՆ կառավարման ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, ի.գ.թ., դոցենտ *Ալեքսանդր Պարադնիկով*,

ՌԴ ՆԳՆ Օմսկի ակադեմիայի պետի գիտական աշխատանքների գծով տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր *Մակսիմ Բավսուն*։

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор- кандидат юридических наук **Есаян Тигран Микаелович**,

Заместитель главного редактора- начальник отдела научных работ Образовательного комплекса полиции Республики Армения, майор полиции, кандидат юридических наук **Мнацаканян Артак Самвелович**,

Ответственный секретарь- заместитель начальника отдела научных работ Образовательного комплекса полиции Республики Армения, подполковник полиции **Погосян Сирануш Гришаевна**,

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Заместитель начальника полиции Республики Армения, полковник полиции, кандидат юридических наук **Фиданян Ара Хоренович**,

Судья конституционного суда Республики Армения, доктор юридических наук, профессор **Хачатрян Ашот Гайкович**,

Ректор Академии Юстиции, доктор юридических наук, профессор **Аракелян Сергей Ваганович**,

Главный советник начальника Полиции Республики Армения, полковник полиции, доктор юридических наук **Бадирян Григор Микаелович**,

Заслуженный юрист РА, кандидат юридических наук **Кочарян Оганнес Ишханович**,

Начальник Юридического управления Полиции Республики Армения полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Мурадян Манук Оганнесович**,

Начальник Управления по связям с общественностью и информации Полиции Республики Армения, полковник полиции **Агаронян Ашот Сирасович**,

Первый заместитель начальника Образовательного комплекса полиции Республики Армения, подполковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Маркосян Мисак Меружанович**,

Начальник академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Григорян Гагик Таарович**,

Заместитель начальника академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения, подполковник полиции, кандидат юридических наук **Марандян Руслан Рафикович**,

Начальник кафедры уголовного процесса академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения, подполковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Оганесян Артак Робертович**,

Первый заместитель начальника Краснодарского университета МВД РФ, доктор технических наук, профессор, генерал-майор полиции **Булгаков Олег Митрофанович**,

Первый заместитель начальника Академии управления МВД России, генерал-майор полиции, кандидат юридических наук, доцент **Парадников Александр Геннадьевич**,

Заместитель начальника Омской академии МВД РФ (по научной работе), полковник полиции доктор юридических наук, профессор, **Бавсун Максим Викторович**.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ալեքսանյան Արուսյակ

ԱՐԱՐՔԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՑՆԵԼՈՒ ՀԻՄՔՈՎ
ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱՊԼԴՈՒՄԸ ԴԱԴԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ և
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ.....7

Բաբայան Մուշեղ

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԱՆՁԵՌՆԻՄԽԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ23

Գևորգյան Արուսյակ

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ39

Խաչատրյան Հռիփսիմե

ՀԱՏՈՒԿ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ48

Հարությունյան Զարուհի

ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԱՌԿԱ ՔՐԵԱԾԻՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ
ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՊԱՏՃԱՌ.....56

Հովհաննիսյան Արտակ

ՕՊԵՐԱՏԻՎ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՎՈԿԱՅԻԱՅԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑՆ ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....67

Մաթևոսյան Գառնիկ, Հակոբյան Մամվկել

ՀԱՆՑԱԿՑԻ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՆՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ
ԱՐՏԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ.....80

Մարգարյան Հայկ

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ և ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԽԱԽՏԵԼՈՒ ՀԱՆՑԱՏԵՍԱԿԻ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ89

Մարուքյան Գայանե

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԱՅՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ105

Միմոնյան Միմոն

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԱՎՈՐՄԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ
 ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ ԸՍՏ ՄԵՂՔԻ ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
 ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԵԼԻԿՏԱՅԻՆ
 ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 111

Վարդյան Նվարդ

ԴՌՆԲԱՑ ԴԱՏԱԿԱՆ ՆԻՍԵՐԻ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԱՀԱՆՈՒՄԸ,
 ՏԵՍԱԶԱՅՆԱԳՐՈՒՄԸ և ՈՒՂԻՂ ՀԵՌԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
 ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 120

Օհանյան Դավիթ

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ «CONTRA PROFERENTEM» ԿԱՆՈՆԻ
 ԾԱԳՈՒՄԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ 132

Исраелян Геворг Воваевич

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
 КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ВИДА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
 В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ 143

Տարդյան Լուսինե Արտյոնովնա

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА
 СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ 153

Տմբաթյան Ալիսա Մանվելովնա

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
 ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОМ ЗАКОНЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
 ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ 162

ԱՐԱՐՔԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՑՆԵԼՈՒ ՀԻՄՔՈՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱՊՆԴՈՒՄԸ ԴԱԴԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ և ՕՐԵՆՄԴՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Ալեքսանյան Արուսյակ

*ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության ընդհանուր բնույթի
հանցագործությունների քննության վարչության
հատկապես կարևոր գործերի քննիչ,
արդարադատության երրորդ դասի խորհրդական*

1. Ներածություն

1.1. Օրենսդրական սխալի նախապատմությունը: Պատմականորեն արարքի հասարակական վտանգավորությունը կորցնելու հիմքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին հատուկ կարգավորում նախատեսված էր ոչ թե ՌՍՖՍՀ 1922թ. քրեական օրենսգրքում (այսուհետ՝ քր. օր.), այլ ՌՍՖՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ քր. դատ. օր.) 4-ա հոդվածում: Այս առումով կարելի է փաստել, որ ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պատմական «նախահայրը» ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ում 1925թ. ավելացված 4-ա հոդվածն է:

Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածի համաձայն.

«Դատախազը և դատարանն իրավունք ունեն հրաժարվել քրեական հետապնդում հարուցելուց, ինչպես նաև կարճել քրեական գործով վարույթն այն դեպքերում, երբ քրեական պատասխանատվության ենթարկվող անձի արարքը թեև պարունակում է քր. օր-ով նախատեսված՝ հանցագործության հատկանիշները, սակայն իր աննշանության, նվազ կարևորության և իր հետևանքների չնչինության պատճառով չի կարող ճանաչվել հասարակական վտանգավոր արարք (Քր. օր-ի 6-րդ հոդված), ինչպես նաև, երբ քրեական հետապնդում հարուցելը կամ գործի հետագա իրականացնելն ակնհայտորեն աննպատակահարմար է»:

Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածը կարող էր կիրառվել երկու կատեգորիայի գործերով՝ ա) այն գործերով, որոնցով արարքներն իրենց աննշանության և

քիչ կարևորության ուժով կորցրել են քր. օր-ի 6-րդ հոդվածում նշված հասարակական վտանգավորությունը, բ) այն գործերով, որոնք քննությունն ակնհայտորեն աննպատակահարմար է:

Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածը գործեց բավականին կարճ՝ ընդունվեց 09.02.1925 և ուժը կորցրեց 22.11.1926: Դատավարական օրենքով նախատեսված՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու վերը նշված երկու հիմքերից միայն մեկը (հասարակական վտանգավորություն չունեցող արարքներով հետապնդումը դադարեցնելը) 1926թ. տեղափոխվեց ՌՍՖՍՀ քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի ծանոթագրություն, իսկ աննպատակահարմարության հիմքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին կարգավորումը պարզապես ուժը կորցրեց:

Ի սկզբանե խորհրդային օրենսդիրը ճիշտ էր կողմնորոշվել, երբ հայեցողական հիմքերով քրեական հետապնդումը չհարուցելու կամ այն դադարեցնելու (այսուհետ՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնել) կարգավորումը նախատեսել էր դատավարական օրենսգրքում (Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում): Հետագայում խորհրդային օրենսդիրը թույլ տվեց մի քանի սկզբունքային սխալներ, որոնք էապես ազդեցին նաև հետխորհրդային Հայաստանի իրավունքի զարգացման վրա:

Խորհրդային օրենսդրի թույլ տված սխալի հետևանքներից մեկն էլ այն էր, որ քրեական հետապնդման մարմնին իրավունք վերապահվեց՝ 1) որոշելու քր. օր-ի հատկանիշներ պարունակող արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը. 2) այդ հիմքով տվյալ արարքը համարելու է ոչ հանցավոր արարք, իսկ այն կատարած անձին՝ շնորհել արդարացվածի կարգավիճակ (այս մասին հաջորդիվ):

1.2. Օրենսդրական սխալի շարունակականությունը: Հայկական ԽՍՀ 1927թ. քր. օր-ի 6-րդ հոդվածում տրված էր հանցագործության բնորոշումը, սակայն ի տարբերություն ՌՍՖՍՀ քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի, Հայկական քր. օր-ում չավելացվեց ծանոթագրություն այն մասին, որ նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորությունից զուրկ արարքը հանցագործություն չէ:

Միայն 1961թ. Հայկական ԽՍՀ քր. օր-ի 7-րդ հոդվածում ավելացվեց դրույթ՝ այն մասին, որ հանցագործություն չի համարվում այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը թեև ձևականորեն պարունակում է քրեական օրենքով նախատեսված որևէ արարքի հատկանիշներ, սակայն իր

նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորություն չի ներկայացնում:

18.04.2003 ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նույնպես ամրագրվեց քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշներ պարունակող արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայության մասին դրույթ. «Հանցագործություն չի համարվում այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը թեև ձևականորեն պարունակում է սույն օրենսգրքով նախատեսված որևէ արարքի հատկանիշներ, սակայն իր նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորություն չի ներկայացնում, այսինքն՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին, հասարակությանը կամ պետությանը եական վնաս չի պատճառել և չէր կարող պատճառել»:

2. Խորհրդային օրենսդրի սխալները

2.1. *Ընդհանուր դրույթներ:* Խորհրդային օրենսդիրը ի սկզբանե ճիշտ էր կողմնորոշվել, երբ վերը նշված հայեցողական հիմքերով քրեական հետապնդում դադարեցնելու կարգավորումը նախատեսել էր դատավարական օրենսգրքում, սակայն հետագայում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մի հիմքը նյութականացնելու, իսկ մյուսն առհասարակ վերացնելու արդյունքում թույլ տվեց երկու սխալ:

Առաջին՝ նյութական օրենքը քրեական հետապնդման մարմիններին իրավունք վերապահեց քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշներ ունեցող արարքը կոնկրետ գործով, հասարակական վտանգավորության բացակայության պատճառաբանությամբ, փաստացի ապաքրեականացնել՝ համարել ոչ հանցավոր.

Երկրորդ՝ արարքի **նվազ** հասարակական վտանգավորությունը (չշփոթել վտանգավորության **բացակայության** հետ) չդիտվեց քրեական հետապնդում դադարեցնելու կամ շարունակելու նպատակահարմարությունը որոշելու չափանիշ:

2.2. *Արարքը ad hoc ապաքրեականացնելու անթույլատրելիությունը:* Արարքը քրեականացնելու և ապաքրեականացնելու իրավասությունը պատկանում է օրենսդրին (նաև՝ Սահմանադրական դատարանին՝ արարքը հակասահմանադրական ճանաչելու դեպքում): Քրեական իրավունքի մասնագետները նշում են.

«Օրենսդիրը իր սուբյեկտիվ պատկերացումների հիման վրա գնահատելով այս կամ այն արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը, այն նախատեսում է քրեական օրենքում և օբյեկտիվ տեսք տալիս դրան: Քրեական օրենքով նախատեսված լինելը նշանակում է, որ օրենսդիրն արարքի հանրային վտանգավորությունն արդեն իսկ հաշվի է առել այն քրեաիրավական դեղիկների շարքին դասելու ժամանակ»¹:

Արարքի ապաքրեականացման պահանջումնքը հիմնավորող փաստարկներից մեկն այն է, որ առկա են տվյալներ հանցավոր համարվող արարքի, դրա հետևանքների, հանցագործության տուժողի, առարկայի, կատարման տեղի, ժամանակի, եղանակի, իրադրության, գործիքի ու միջոցի, հանցանքը կատարող անձի, հանցագործության նպատակի և շարժառիթների մասին՝ նշելով, թե ինչու՞ կամ ինչպե՞ս են դրանք ազդում հանցանքի հանրային վտանգավորության նվազման կամ կորստի վրա²:

Եթե արարքն օժտված է հասարակական վտանգավորությամբ, ապա օրենսդիրն այն քրեականացնում է, իսկ եթե արարքը կորցրել է հասարակական վտանգավորությունը, ապա օրենսդիրը պարտավոր է ապաքրեականացնել այն: Եթե արարքը պարունակում է հանցակազմի հատկանիշներ (անընդունելի ենք համարում քր. օր-ի 18-րդ հոդվածում «ձևականորեն պարունակում է» ձևակերպումը), ապա դա ինքնին նշանակում է, որ այն իր բնույթով հասարակության համար վտանգավոր է, հակառակ դեպքում՝ օրենսդիրը չպետք է այդ մոդելի արարքները քրեականացնե:

Եթե օրենսդիրը հասարակական վտանգավորություն չունեցող արարքը քրեականացրել է, ապա դա նշանակում է, որ խախտել է ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածի համաչափության սահմանադրական սկզբունքը: Օրենսդիրը, հասարակական վտանգավորություն չունեցող արարքը քրեականացնելով, միջամտում է մարդու հիմնական իրավունքներին, սակայն ընտրված միջոցը պիտանի և անհրաժեշտ չէ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար կամ սահմանափակման համար

¹Գաբուզյան Ա., «Հանցանք» հասկացության օրենսդրական բնորոշման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու. Եր.: ԵՊՀ, 2017, էջ 508:

²Մարկոսյան Մ., Քրեականացման և ապաքրեականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Եր.: 2011, էջ 217:

ընտրված միջոցը համարժեք չէ սահմանափակվող հիմնական իրավունքի նշանակությանը:

ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա քրեական հետապնդման մարմինն իրավասու է գնահատել հանցակազմի հատկանիշներ պարունակող արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը, և եթե նա կորոշի, որ այդ արարքն իր նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորություն չի ներկայացնում, ապա այն որակում է ոչ հանցավոր արարք: Այլ կերպ ասած՝ քրեական հետապնդման մարմինը կոնկրետ գործով կարող է փաստել, որ արարքի հասարակական վտանգավորությունը **բացակայում է** (չշփոթել հասարակական վտանգավորության աստիճանի հետ):

Օրինակ՝ թիվ 32154519 քրեական գործով 27.12.2019թ. քրեական հետապնդում չիրականացնելու մասին որոշմամբ նշվել է.

«Կատարված նախաքննությամբ հիմնավորվել է, որ Մ. Ս-ն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 35-րդ հոդվածով սահմանված կարգով օժտված լինելով համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպությունների աշխատողների քանակի, հաստիքացուցակի և պաշտոնային դրույքաչափերի վերաբերյալ որոշման նախագծերն ու դրանցում առաջարկվող փոփոխություններն ավագանու հաստատմանը ներկայացնելու լիազորությունով, անցել է պաշտոնական լիազորությունների սահմանը, մասնավորապես՝ առանց ավագանու որոշման «Տաթև համայնքի բարեկարգում և գյուղաշխատանքներ» համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպության տնօրենին բանավոր կարգադրել է աշխատանքներից ստացված եկամտի 33 տոկոսը տրամադրել 120.000 ՀՀ դրամ աշխատավարձով հրամանագրված կոմբայնավարներին, ինչը և վերջինիս կողմից կատարվել է: Չնայած Մ. Ս-ի արարքները ձևականորեն պարունակել են ՀՀ քր. օր-ի 309-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներ, այնուամենայնիվ, նրա արարքներն իրենց նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորություն չեն ներկայացնում և պետությանն էական վնաս չեն պատճառել և չեն եղել կարող պատճառել, քանի որ նախ՝ հիշյալ ՀՈԱԿ-ը կազմավորվելուց հետո առաջին անգամ է կազմակերպել նշված գործընթացը, այն կատարվել է համայնքի բնակիչների բերքը սահմանված կարճ ժամանակահատվածում հավաքելու համար, բացի այդ, կոմբայնավարները որպես աշխատավարձ փաստացի ստացել են գոյացած եկամուտների 33 տո-

կոսը, իսկ 2019թ. հունիսի 24-ին ավագանին որոշել է կոմբայնավարներին վճարել ստացված եկամուտների 33 տոկոսը, հետևաբար նման պայմաններում Մ. Ս-ն ՀՀ քր. օր. 309-րդ հոդվածի 1-ին մասով ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասի դրույթներով՝ ՀՀ քր. օր. 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիմքով»:

Ինչպես նկատում ենք, սույն գործով թեև Մ.Ս-ի արարքները պարունակում են ՀՀ քր. օր-ի 309-րդ հոդվածի հատկանիշներ, սակայն քննիչը որոշել է, որ դրանք հասարակական վտանգավորություն չեն ներկայացնում: Ինչպե՞ս է ստացվում, որ համայնքի ղեկավարի կողմից, առանց ավագանու որոշման, համայնքային կազմակերպության տնօրենին եկամուտների տնօրինման վերաբերյալ բանավոր կարգադրություն տալը, որը էական վնաս է պատճառել օրենքով պաշտպանվող շահերին (սա ՀՀ քր. օր-ի 308-րդ հոդվածի պարտադիր հատկանիշ է), զուրկ է հասարակական վտանգավորությունից: Եթե իրականում նման մոդելի արարքները հասարակական վտանգավորություն չունեն, ապա օրենսդիրը պարտավոր էր փոփոխելու լիազորության չարաշահման հանցակազմի հատկանիշները, օրինակ՝ «էական վնաս» հատկանիշը ներկայացնել այլ բովանդակությամբ:

Տրամաբանական տեսանկյունից անհասկանալի է, թե ինչպես կարող է արարքը, որը քրեականացվել է հասարակության համար վտանգ ներկայացնելու հիմնավորմամբ, մի կողմից պարունակի հանցակազմի հատկանիշներ, մյուս կողմից՝ քննիչը որոշի, որ այդ արարքը չունի հասարակական վտանգավորություն:

Այն պարագայում, երբ քրեական հետապնդման մարմինը ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա որոշում է, որ կոնկրետ դեպքում բացակայում է արարքի հասարակական վտանգավորությունը, և հայտարարում է, որ կոնկրետ արարքը հանցագործություն չէ, ապա նա ad hoc ապաքրեականացնում է այդ արարքը: Հարց է ծագում՝ ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասն արդյոք չի՞ հակասում ՀՀ Սահմանադրության 4-րդ հոդվածին (իշխանության բաժանման սկզբունքին), չե՞ որ արարքն ապաքրեականացնելու իրավասությունը, որպես կանոն, պատկանում է օրենսդիր իշխանությանը:

Ա. Գաբուզյանը նույնպես անթույլատրելի է համարում քրեական հետապնդման մարմնին ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա

քրեական օրենքով արգելված արարքը ոչ հանցավոր համարելու իրավասությունը: Նշանավոր քրեագետը նշում է.

«Նման մոտեցման դեպքում (ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մաս՝ հեղ.) ստացվում է, որ քրեական օրենքով նախատեսված արարքը հանցագործություն չէ: Ըստ էության, գործող քրեական օրենսգրքի դրույթը թույլ է տալիս իրավակիրառողին իր վրա վերցնելու օրենսդիր մարմնի գործառույթը և քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցանքը համարել ոչ հանցավոր, ինչն անթույլատրելի է և իրավական պետությանը ոչ հարիր»³:

Քրեական օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասը չի վերարտադրվել ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում: Նախագծի հեղինակներն արդարացիորեն հրաժարվել են «հասարակական վտանգավորությունից զուրկ արարքը հանցագործություն չէ» դրույթից, սակայն Նախագծի 84-րդ հոդվածում նախատեսել են հանցագործության **նվազ** վտանգավորության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու մասին նորմ:

Գործող քր. օր-ի և նախագծի համեմատությունից պարզ է դառնում, որ քրեական հետապնդման մարմինն այլևս իրավասու չէ որոշելու, թե հանցակազմի հատկանիշներ պարունակող արարքն ունի՞ արդյոք հասարակական վտանգավորություն, թե՞ ոչ, նա գնահատելու է միայն արարքի **նվազ** վտանգավորությունը (այս հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինստիտուտի ճյուղային պատկանելիության մասին հաջորդիվ): Երկրորդ՝ հանցակազմի հատկանիշներ պարունակող արարք կատարած անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվելու է ոչ արդարացնող հիմքով (այս մասին հաջորդիվ)⁴:

2.3. Արարքի նվազ հասարակական վտանգավորությունը քրեական հետապնդումը դադարեցնելու նպատակահարմարության որոշման չափանիշ է: Ինչպես նշվեց, ՌՄՖՍՀ քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում առանձնացվել էր քրեական հետապնդումը դադարեցնելու երկու հիմք՝ արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը և քննությունը շարունակելու

³Գաբուլյան Ա. «Հանցանք» հասկացության օրենսդրական բնորոշման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու. Եր.: ԵՊՀ, 2017, էջ 509:

⁴ Քրեական իրավունքի այլ մասնագետներ նույնպես առաջարկում են ՌԴ քր. օր-ից հանել արարքի նվազ նշանակության մասին դրույթը: Տե՛ս Кадников Н. Г. Классификация преступлений по уголовному праву России. М.: 2000. С. 24-25.

աննպատակահարմարությունը: ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ում 1925թ. ներմուծված այս կարգավորման հիմնական սխալը քրեական հետապնդումը դադարեցնելու՝ վերը նշված երկու հիմքերը միմյանցից արհեստականորեն տարանջատելն էր: Կարծում ենք՝ ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանը պետք է համարվեր քրեական հետապնդում հարուցելու աննպատակահարմարությունը որոշելու չափանիշներից մեկը: Նման կարգավորման դեպքում քրեական հետապնդման մարմինը պետք է գնահատեր, թե գործի կոնկրետ հանգամանքներն ի՞նչ չափով են **նվազեցնում** արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանը, և նման պայմաններում ինչքանով է նպատակահարմար անձի նկատմամբ շարունակել քրեական հետապնդումը:

Օրենսդրական զարգացման վեկտորն ամենայն հավանականությամբ այլ կլիներ, եթե խորհրդային օրենսդրությամբ (1925-1926թթ.) նախ սահմանվեր, որ քրեական հետապնդման մարմինը որոշում է արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանը (ոչ թե վտանգավորության բացակայությունը) և դրա հիման վրա գնահատեր քրեական հետապնդումը դադարեցնելու նպատակահարմարությունը:

3. Խորհրդային օրենսդրի սխալի հետևանքները

3.1. Դատավարական իրավունքի «ագրեսիվ» նյութականացումը: Ինչպես նշվեց, ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պատմական «նախահայրը» ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ում 4-ա հոդվածն էր, սակայն պատմական զարգացումներն ընթացան այն ուղղությամբ, որ այդ նորմը (արարքի հասարակական վտանգավորությունը կորցնելու մասով) տեղափոխվեց քրեական օրենսգիրք:

Ինչպես կարելի է բացատրել ՌՍՖՍՀ Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածով նախատեսված կարգավորման մասնակի տեղափոխումը նյութական քրեական իրավունք: ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում առաջին անգամ խոսվում էր արարքի հասարակական վտանգավորության **բացակայության** (վտանգավոր չճանաչելու) մասին, իսկ հասարակական վտանգավորության **առկայության կամ բացակայության** հարցերը քրեական իրավունքի տիրույթում են: Կարելի է ենթադրել, որ ՌՍՖՍՀ քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում արարքի հասարակական վտանգավորության մասին դրույթի առկայությունն էր

հիմք տվել խորհրդային օրենսդրին այդ կարգավորումը քրեական դատավարությունից տեխնիկապես քրեական իրավունքի դաշտ, քանի որ արարքի հասարակական վտանգավորությունը համարվում էր հանցագործության նյութական հատկանիշ: Իրոք, Քր. դատ. օր-ը չի կարող սահմանել արարքի հասարակական վտանգավորության առկայության կամ բացակայության հարցեր, դա քրեական օրենսդրության ոլորտում իրավաստեղծ մարմնի գործունեության տիրույթում է: Մ. Ստրոգովիչը նշում էր.

«Քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի տեսանկյունից հանցագործություն չէ այն արարքը, որը թեև նախատեսված է Քր. օր-ի հատուկ մասում, սակայն կոնկրետ դեպքում հասարակական վտանգավոր արարք չէ: Այդ պատճառով Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածը, որը կիրառվում է առաջին հիմքով՝ արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը, ըստ էության, ոչ թե դատավարական նորմ է, այլ Քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի լրացումն է»⁵:

Նշանավոր դատավարագետը Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածը համարում էր Քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի տեխնիկական լրացում: Նա, ըստ էության, կասկածի տակ էր դնում արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայության և աննպատակահարմարության հիմքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու ինստիտուտի քրեադատավարական իրավունքի ճյուղին պատկանելու հանգամանքը: Հեղինակավոր գիտնականի այս դիրքորոշումը չէր կարող ազդեցություն չունենալ հետագա իրավական զարգացումների վրա: Պատահական չէ, որ Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածի ընդունումից հետո մոտ մեկ տարի անց դրա գործողությունը դադարեցվեց, և այդ հոդվածով նախատեսված կարգավորման մի մասը տեղափոխվեց Քր. օր-:

Ի դեպ, ոչ բոլոր խորհրդային գիտնականներն էին կողմ Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածը վերացնելուն: Օրինակ՝ խորհրդային քրեական իրավունքի մասնագետ Ա. Էստրինը կարծում էր, որ այս դրույթը պետք էր պահպանել Քր. դատ. օր-ում⁶:

Թերևս քննարկվող ժամանակաշրջանում մեծ թափ ստացավ «քրեական պատասխանատվությունից ազատելու» քողի ներքո քրեական հետապնդու-

⁵ Строгович М. С., Карницкий Д.А. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР: Текст и постатейный комментарий. 2-е испр. и доп. издание. М.: 1926. С. 17-18.

⁶ Эстрин А. Я. К вопросу о принципах построения системы уголовной репрессии в пролетарском государстве // Революция права. 1927. № 1. С. 78.

մը դադարեցնելու ինստիտուտը նյութականացնելու խորհրդային գործընթացը:

Այն շարունակվեց նաև ՀՀ-ում: Ավելին, քրեական հետապնդումը դադարեցնելու ինստիտուտը նյութականացնելու գործընթացն ավելի հարձակողական դարձավ, երբ 2016թվականից հետո ՀՀ քր. օր-ի նախագծի հեղինակները մասնավոր մեղադրանքի հիմքով քրեական հետապնդման ինստիտուտը նույնպես նյութականացրին: ՀՀ Քր. օր. նախագծի 16-րդ հոդվածով նշված է մասնավոր մեղադրանքի գործերի շրջանակը և սահմանված է, որ «անձը կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության միայն հանցագործությունից տուժած անձի հայցի հիման վրա»:

Քրեական պատասխանատվությունից ազատելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու ինստիտուտների հարաբերակցությունը սույն հետազոտության առարկան չէ, ուստի խորությամբ չենք անդրադառնա այս հարցին: Պարզապես կներկայացնենք որոշ նկատառումներ, որով առնվազն վիճահարույց են դարձնում քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինստիտուտի միջոցով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հիմքերը նյութականացնելու գործընթացը:

Նախ՝ մինչև հոկտեմբերյան հեղափոխության քրեական իրավունքում խոսվում էր ոչ թե քրեական պատասխանատվությունից ազատելու տեսակների, այլ «պատժելիությունը վերացնող հանգամանքների» մասին, քանի որ գոյություն ունեւ պետության միասնական պատժողական գործունեություն հասկացությունը, որը ներառում էր և՛ քրեական հետապնդումը, և՛ պատժի կատարումը⁷:

Բացի այդ, «Մասնավոր անտառների պահպանության մասին» 1867թ. ռուսական օրենքում առաջին անգամ նախատեսվեց դրույթ, ըստ որի անձն **ազատվում է քրեական հետապնդումից** (հեղ.), եթե նրա արարքի համար նախատեսված է պատիժ՝ տուգանքի ձևով, և նա վճարել է օրենքով նախատեսված տուգանքի առավելագույն չափը: Հետագայում այս դրույթն ընդլայնվեց և տարածվեց այլ դեղիկսների նկատմամբ: Օրենսդիրը ելնում էր այն նկատառումներից, որ եթե արարքը համարվում է նվազ կարևորություն ունեցող, և որի համար սահմանված է միայն դրամական տուգանք, և եթե

⁷ Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая. Том II. – СПб 1902. С. 4-15.

այն կատարած անձը, գիտակցելով իր մեղքը, համաձայնում է այն վճարել, ապա նրա նկատմամբ քննությունը շարունակելն արդարադատության համար անօգտակար է⁸:

Հետաքրքիրն այն է, որ մինչ հոկտեմբերյան Ռուսաստանի օրենսդրական այս կարգավորումների կապակցությամբ ժամանակակից ռուս քրեագետները նշում են.

«Միևնույն ժամանակ, Պետական խորհուրդն այդ դրույթները նախատեսեց ոչ թե Քրեական Ուլոժենիայում, այլ Քրեական դատավարության կանոնադրությունում, քանի որ մեղադրյալի գործողությունները վերացնում են ոչ թե պատժի կիրառումը, այլ քրեական հետապնդման հարուցումը կամ շարունակությունը»⁹:

Երկրորդ՝ նշանավոր դատավարագետ Լ. Գոլովկոն դեռևս 2003թվականին, քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հարցը քննարկելով անմեղության կանխավարկածի տեսանկյունից, նշել է.

«Անձն այս դեպքում ազատվում է ոչ թե **նյութաիրավական իմաստով** քրեական պատասխանատվությունից, այլ **դատավարական իմաստով քրեական հետապնդումից**, քանի որ քրեական դատավարության առանցքը կազմող **քրեական հետապնդումն** ամենևին պարտադիր չէ, որ ավարտվի մեղադրական դատավճռի կայացմամբ: Նյութական քրեական իրավունքի հարցերը, քանի դեռ դատարանի կողմից չեն լուծվել, մնում են բաց, այսինքն՝ պետությունը՝ ի դեմս իր իրավասու մարմինների, որոշակի պայմաններում գիտակցաբար և իրավաչափորեն հրաժարվում է հետագայում դատավարական գործողություններ կատարելու իրավունքից (մեղադրանք առաջադրել, մեղադրական եզրակացություն կազմել, գործը դատարան ուղարկել և այլն)»¹⁰:

Հետխորհրդային պետություններում, այդ թվում՝ Հայաստանում, հեղինակություն վայելող գիտնականի՝ պարզ ճշմարտությանը հավակնող դատողությունները ցավոք լսելի չեղան հայկական փորձագիտական շրջա-

⁸Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая. Том II. – СПб 1902. С. 1409.

⁹Курс уголовного права. В 5 томах. Том 2. Общая часть: Учение о наказании / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М.: Зерцало, 2002. С. 154-155.

¹⁰Головко Л. В. Альтернативы уголовному преследованию как форма процессуальной дифференциации: Современные тенденции развития. Дис. ... док. юрид. наук. М.: 2003. С. 271.

նակներում: Ավելին՝ դատավարագետների լուռ համաձայնությամբ Քրեական օրենսգրքի նախագծի հեղինակներին դեռևս հաջողվում է շարունակել քրեական դատավարության նյութականացումը, ավելի ճիշտ՝ նյութական քրեական իրավունքի էքսպանսիոնիզմը (զավթողամոլությունը)¹¹:

3.2. Հասարակական վտանգավորությունից զուրկ արարքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելն արդարացման հիմք. Մ. Չելցով-Բեյբուտովը խորհրդային այն եզակի դատավարագետներից էր, որը սուր քննադատության ենթարկեց Քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի ծանոթագրության մեջ առկա այն ձևակերպումը՝ ըստ որի նվազ նշանակություն ունեցող արարքը հանցագործություն չէ: Նա անընդունելի էր համարում օրենսդրի այն մոտեցումը՝ ըստ որի անձը, որը կատարել է Քր. օր-ի հատուկ մասով նախատեսված արարք, պետք է արդարացվի, քանի որ նրա արարքը կորցրել է հասարակական վտանգավորությունը: Նա նշում էր.

«Այժմ նյութական քրեական իրավունքի նորմը (քր. օր-ի 6-րդ հոդված՝ հեղ.) օրենսդրի անունից *urbi et orbi* (կամ խորհրդային ձևով ասած՝ «բոլորին, բոլորին, բոլորին») հանդիսավորությամբ հայտարարում է, որ Քր. օր-ի հատուկ մասում թվարկված որևէ արարք առհասարակ հանցավոր չէ, եթե համարվի, որ կոնկրետ դեպքում ունի նվազ նշանակություն և վնասակար հետևանքներ չի առաջացրել: Այդպիսի արարք կատարած քաղաքացին կամ իր պաշտպանը կարող են պահանջել արդարացնել իրեն՝ հանցակազմի բացակայության հիմքով, և դատարանը պարտավոր է Խորհրդային Հանրապետության անունից հանդիսավորությամբ կայացնել արդարացման դատավճիռ: Մարդը կատարում է գողություն, յուրացում, խարդախություն, ոստի-

¹¹Քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի կարգավորման առարկաների տարանջատումը որոշ հարցերում վիճահարույց է: Երբեմն քր. դատ. օր-ում հայտնվում են քրեական իրավունքի առարկան կազմող նորմեր, օրինակ՝ արագացված դատաքննության ժամանակ պատժի նշանակման հարցը, և հակառակը՝ քրեական իրավունքի տիրույթում են հայտնվում դատավարական բնույթի նորմեր, օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի նախագծում մասնավոր մեղադրանքի վերաբերյալ դրույթների նախատեսումը: Տեսության մեջ նշվում է, որ քրեաիրավական և քրեադատավարական նորմերի բացարձակ տարանջատում հնարավոր չէ, քանի որ իրավունքի այս երկու ճյուղերը անխզելիորեն կապված են միմյանց հետ: Որպես ասվածի օրինակ՝ նշվում է ՌՍՖՍՀ քր. օր-ի 6-րդ հոդվածի ծանոթագրությունը նախկինում ձևակերպված էր Քր. դատ. օր-ի 4-ա հոդվածում: Каминская В. И. К вопросу о взаимоотношении между уголовным правом и уголовным процессом // Советское государство и право. 1941. № 5. С. 79.

կանին հասցնում է «թեթև վիրավորանք», և ժողովրդական դատարանում գտնվող հասարակությունը պետք է լսի, որ այս գործողություններում ոչ մի հանցավոր բան չկա, և խորհրդային դատարանը նրանց արդարացնում է¹²»:

Առայսօր ՀՀ քր. օր-ի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նկարագրված իրավիճակում անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվում է հանցակազմի բացակայության հիմքով, և անձը ձեռք է բերում արդարացվածի կարգավիճակ:

Անկասկած, տարօրինակ է, երբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու որոշման մեջ քննիչը նշում է. «համայնքի ղեկավարը չի կանխարգելել ու կասեցրել ինքնակամ կառույցի տեղադրումը և օրենքով սահմանված կարգով չի ապահովել դրանց հետևանքների վերացումը, այլ, ընդհակառակը, թույլ է տվել տեղադրել հիշյալ հուշաքարը ու որևէ միջոց չի ձեռնարկել իր վրա իրավական ակտերով դրված պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հիշյալ հողամասի ինքնակամ զավթումը..., այսինքն՝ պաշտոնատար անձի արարքում առկա են ՀՀ քր. օր-ի **315²-րդ հոդվածով** նախատեսված հանցագործության հատկանիշներ», սակայն նույն որոշմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնում է հանցակազմի բացակայության հիմքով:

Եթե քրեական հետապնդման մարմինը փաստում է, որ անձի արարքում առկա են քր. օր-ի հատկանիշներ, ապա, անկախ արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանից, անձը չպետք է ձեռք բերի արդարացվածի կարգավիճակ:

4. Ինչպես շտկել օրենսդրի սխալը

Վերը նշված օրենսդրական սխալներն ուղղելու հիմնական ուղղություններն են:

Նախ՝ անհրաժեշտ է քրեական օրենսդրությունից հանել «հանցագործության հատկանիշներ պարունակող արարքը, որը չունի հասարակական վտանգավորություն, հանցագործություն չէ» դրույթը:

¹² Чельцов-Бебутов М.А. Целесообразность и законность в Уголовном Кодексе // Проблемы преступности. Сборник. М.: 1928. Выпуск 3. С.78.

Երկրորդ՝ դատավարական օրենքով պետք է սահմանել, որ կոնկրետ արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանը քրեական հետապնդում հարուցելու նպատակահարմարությունը որոշելու չափանիշ է: Դատավարական օրենքով նախատեսել դրույթ այն մասին, որ նվազ հասարակական վտանգավորություն ունեցող արարքների դեպքում քրեական հետապնդման մարմինը իրավասու է դադարեցնել քրեական հետապնդումը: Տվյալ դեպքում քրեական հետապնդումը դադարեցվում է հայեցողական քրեական հետապնդման ինստիտուտի տրամաբանության շրջանակներում:

5. Եզրակացություն

Եթե արարքը պարունակում է հանցակազմի հատկանիշներ, ապա դա ինքնին նշանակում է, որ այդ մոդելի արարքներն օրենսդիրը համարել է հասարակության համար վտանգավոր և այդ պատճառով այն քրեականացրել է: ՀՀ քր. օր-ի հատուկ մասում մոդելավորված որևէ արարք, եթե տեղափոխվում է իրական կյանք, սակայն պարզվում է, որ կոնկրետ դեպքում այդ արարքը չունի հասարակական վտանգավորություն, ապա պետք է խոսել օրենսդրի կողմից՝ հանցակազմի հատկանիշները նկարագրելիս թույլ տված օրենսդրական սխալի մասին կամ արարքն ապաքրեականացնելու հարցում դրսևորած անգործության մասին:

Եթե քրեական հետապնդման մարմնին իրավունք վերապահվի կոնկրետ դեպքում որոշելու այս կամ այն արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը և այդ հիմքով քրեական հետապնդումը դադարեցնել, ապա դա նշանակում է, որ քրեական հետապնդման մարմնին իրավունք է տրվում արարքը *ad hoc* ապաքրեականացնելու, մինչդեռ արարքի ապաքրեականացումն օրենսդիր մարմնի իրավասությունն է:

Իշխանության բաժանման սահմանադրական սկզբունքի տեսանկյունից առնվազն վիճահարույց է քրեական հետապնդման մարմնին տրված լիազորությունը՝ գնահատելու արարքի հասարակական վտանգավորության **բացակայությունը**: Քրեական հետապնդման մարմինը՝ որպես իրավակիրառ մարմին, պետք է որոշի արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանը (վտանգավորության նվազ լինելը), բայց ո՛չ արարքի հասարակական վտանգավորության բացակայությունը:

ПОСЛЕДСТВИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ОШИБКИ И МАТЕРИАЛИЗАЦИЯ ПРЕКРАЩЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ НА ОСНОВАНИИ УТРАТЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ

Алексанян Арусяк Арутюновна

Следователь по особо важным делам

Управления по расследованию преступлений общего

характера Специальной следственной службы РА,

советник юстиции третьего класса

В результате анализа в статье сделан вывод о том, что если орган уголовного преследования докажет наличие элементов преступления в деянии лица, предусмотренного УК, то независимо от степени общественной опасности деяния, лицо не подлежит оправданию. Для исправления вышеупомянутых законодательных ошибок предложено убрать положение «деяние, содержащее элементы преступления, не представляющего общественной опасности, не являющееся преступлением» из Уголовного закона и установить процессуальным законом, что степень общественной опасности конкретного деяния является критерием определения целесообразности возбуждения уголовного дела.

Ключевые слова: небольшая общественная опасность, дискреционное уголовное преследование, целесообразность, материализация уголовного судопроизводства.

THE CONSEQUENCES OF LEGISLATIVE ERROR AND MATERIALIZATION OF TERMINATION OF CRIMINAL PROSECUTION ON THE GROUNDS OF LOSS OF PUBLIC DANGER

Aleksanyan Arusyak

*Investigator of Particularly Important Cases of
the General Crimes Investigation Department of
the RA Special Investigation Service,
Third-Class Counsellor of Justice*

As a result of the analysis in the article, it was concluded that if the criminal prosecution body proves the existence of elements of a crime in the act of a person under the Criminal Code, then regardless of the degree of public danger of the act, the person should not be acquitted. In order to correct legislative errors, it was proposed to remove from the criminal law the provision "an act containing elements of a crime, which has no public danger, is not a crime"; and to establish by the procedural law that the degree of public danger of a specific act is a criterion for determining the expediency of initiating criminal prosecution.

Key words: minor public danger, discretionary criminal prosecution, expediency, materialization of criminal proceedings.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 30.12.2020թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 26.01.2021թ.

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԱՆՁԵՌՆՄԽԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Բաբայան Մուշեղ

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետ,
ոստիկանության գեներալ-մայոր*

Մասնավոր կյանքի, անձնական և ընտանեկան գաղտնիքի անձեռնմխելիության իրավունքն անձի և քաղաքացու անքակտելի սահմանադրական իրավունքն է և ենթակա է պաշտպանության՝ անկախ քաղաքացիությունից և ազգային պատկանելությունից:

Մասնավոր կյանքի, անձնական և ընտանեկան գաղտնիքի անձեռնմխելիության իրավունքի ձևավորման և զարգացման խնդրի քննարկումն անհնար է առանց պատմական վերլուծության, որը թույլ կտա ոչ միայն ուսումնասիրել այս իրավունքի առաջացման և զարգացման պատճառները, այլև գործող իրավական կարգավորումների համադրման միջոցով վեր հանել հասարակական հարաբերությունների առանձին ոլորտների իրավակարգավորման որոշակի բացթողումները և բարեփոխման հնարավոր ուղիները:

Պատվի՝ որպես մասնավոր կյանքի դրսևորման ձևի պաշտպանության մասին առաջին դրույթներն արդեն հայտնվում են Հռոմեական դասական իրավունքում, օրինակ՝ մահապատիժ էր սահմանվում այն դեպքում, երբ ինչ-որ մեկը գրել կամ երգում էր ուրիշի գրպարտություն կամ «խայտառկություն» պարունակող երգ:

Միջնադարի իրավունքի տարբեր աղբյուրներում ամրագրվում էին առանձին դրույթներ, որոնք, թեկուզև անուղղակիորեն, բայց միտված էին մարդու մասնավոր կյանքի իրավունքի պաշտպանությանը: Առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում 1215 թվականի «Ազատությունների մեծ խարտիայի» 39-րդ հոդվածը, որը նախատեսում էր ազատ մարդկանց նկատմամբ պատժի կիրառման հնարավորությունը միայն օրինական դատավճռի և «երկրի օրենքի»¹ հիման վրա:

¹ См. и Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Конституционное право России: Учебник. - М.: Эксмо, 2006. 864 с.

Մեծ Բրիտանիայում մարդու մասնավոր կյանքի իրավունքի օրենսդրական ճանաչմանն ուղղված հաջորդ քայլը 1678 թվականի «Habeas Corpus» ակտն էր, որը ներմուծեց վարույթի «պատշաճ գործընթաց» հասկացությունը, հաստատեց անձնական անձեռնմխելիության երաշխիքները, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը և անհատի իրավունքների պաշտպանության համար անհրաժեշտ այլ դրույթներ: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ նաև Մեծ Բրիտանիայում սահմանադրական միապետություն հաստատող իրավունքների մասին 1689 թվականին ընդունված բիլլը²:

Սա վկայում է պատմական այդ ժամանակահատվածում արդեն մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությանն առնչվող հարաբերությունների իրավական կարգավորման զարգացման և դրա նկատմամբ վերաբերմունքի կարևորման մասին: Միջնադարում այս դրույթները վերափոխվելով՝ արդեն 18-րդ դարում նոր իմաստ ստացան Շվեյցարիայի օրենսդրության մեջ՝ երաշխավորելով անվան իրավունքի ապահովումն ու դիմանկարի իրավունքի պաշտպանությունը:

Եվրոպայում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ճանաչմանը նպաստեցին հատկապես դատարանների գործունեությունն ու դոկտրինալ աղբյուրները, առաջին հերթին՝ այն պատճառով, որ այս իրավունքի ներգործության շրջանակների որոշումը լայն մեկնաբանությունների հնարավորություն էր տալիս և անհրաժեշտ էր ապավինել ինչպես դատական պրակտիկային, այնպես էլ գիտական ուսումնասիրություններին: Ի սկզբանե մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի կապակցությամբ ծագող հարաբերությունների կանոնակարգման խնդիրը կապվում էր նորմատիվ-իրավական ակտերում դրա ներգործության շրջանակների ամրագրման առանձնահատուկ բարդության հետ:

Ըստ ամենայնի՝ դրա հետ է կապված այն հանգամանքը, որ ինչպես անգլոսաքսոնական, այնպես էլ ռոմանոգերմանական իրավական համակարգի երկրներում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ճանաչումը խթան դարձավ մի շարք իրավական դոկտրինաների առաջացման համար: Որպես օրինակ՝ կարելի է նշել գերմանական օրենսդրության «ֆիզիկական մեկուսացման մասին» դոկտրինը, որը հանրային գործիչներին պաշտպանում էր լուսանկարելու միջոցով նրանց անձնական կյանքին

² См. у Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Указ. соч.

միջամտելուց՝ պայմանով, որ նրանք գտնվում են մեկուսացված վայրում՝ «in eine ortliche Abgeschiedenheit»: Վերջինս հետագայում քննադատության ենթարկվեց Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Հանովերի արքայադուստրն ընդդեմ Գերմանիայի» գործով կայացված որոշմամբ³:

Մասնավոր կյանքի առանձին հարաբերությունների օրենսդրական պաշտպանության գաղափարը Ֆրանսիայում ի հայտ եկավ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ չնայած այն հանգամանքին, որ Նապոլեոնի 1804թ. օրենսգիրքը⁴ չէր պարունակում մասնավոր կյանքի պաշտպանության հատուկ դրույթներ: 19-րդ դարի կեսերից դիմապատկերի պաշտպանության իրավունքն սկսում է գրավել ֆրանսիացի իրավաբանների ուշադրությունը: 1858թ. Ֆրանսիայում դատարանի կողմից որոշում կայացվեց, որով արգելվում էր հայտնի դերասանուհու դիմանկարի հրապարակումը՝ առանց նրա ընտանիքի անդամների համաձայնության:

Գերմանիայում մասնավոր կյանքի այս կամ այն դրսևորումները դատարանների կողմից սկսեցին պաշտպանություն գտնել 20-րդ դարի սկզբից: Օրինակ՝ 1910թ. գերմանական դատարանն իրավունքի խախտում ճանաչեց հայտնի ավիատոր Կ. Ֆեպպելինի պատկերի ու անվան չքույլատրված օգտագործումը որպես ծխախոտային արտադրանքի ապրանքանիշ՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ծխախոտային ընկերությունը նրա կողմից իրականացվող նախագծի հովանավորն էր:

1954թ. ԳԴՀ-ի Գերագույն դատարանը հայտարարեց, որ ճանաչվում է «անձի պաշտպանության ընդհանուր իրավունքը», որը Գերմանիայում ընկալվում է որպես մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունք: Քաղաքացիական օրենսգրքի դրույթները, «Հեղինակային իրավունքի մասին» օրենքը և ԳԴՀ Գերագույն դատարանի որոշումը հիմք հանդիսացան պաշտպանության տակ առնելու անձի անունը և պատկերը առևտրային նպատակներով դրանց չքույլատրված օգտագործումից: Ընդ որում՝ նման գործերով դատարանները նախապատվությունը տալիս էին անհատի իրավունքների պաշտպանությանը, այլ ոչ թե կազմակերպությունների առևտրային

³ St' u Von Hannover v. Germany. Application N° 59320/00, Judgment of 24 June 2004.

⁴ St' u Французский гражданский кодекс: учебн.-практич. комментарий. М.: Проспект, 2008.

շահերին⁵:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում իր դիրքերն ամրապնդեց 19-րդ դարի վերջին: Չնայած որ ԱՄՆ-ում մասնավոր կյանքի իրավունքն ի սկզբանե հանդիսանում էր բրիտանական ժառանգություն, այնուամենայնիվ, Մեծ Բրիտանիայի դատարանների որոշումները (համեմատած ամերիկյան դատարանների) առավել պահպանողական էին և զգուշավոր⁶:

Անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգի այս իրավունքի էական բնութագրերից մեկը դարձավ այն, որ այդ իրավունքը նախատեսված չէր «Իրավունքների մասին ամերիկյան օրենքի» սուբյեկտիվ իրավունքների ցանկում, ի սկզբանե այն ձևավորվում էր դատական նախադեպերով և իրավական դոկտրինով:

«Գաղտնիության իրավունքը» (“The right to privacy”) մենագրության մեջ (դոկտրինալ աշխատությունում)⁷ Սլոան Ռուբրենը և Լուի Բրանդիսն առանձնացրել էին մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի բովանդակության հետևյալ բնորոշումները.

1) այս իրավունքը չի տարածվում հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվության վրա,

2) այս իրավունքի պաշտպանության տակ չեն ներառվում դատարանի, օրենսդիր մարմինների, քաղաքային մարմինների և որոշ սահմանափակումներով նաև այլ հանրային մարմինների գործողությունները,

3) օրենքը չպետք է նախատեսի փոխհատուցում բանավոր խախտման համար, եթե ռեալ վնաս չի պատճառվել,

4) այդ իրավունքը դադարում է գործել ինքնին անձի կողմից կամ նրա համաձայնությամբ խնդրո առարկա փաստերի հրապարակումից հետո,

5) հրապարակված տվյալների ճշմարտացիությունը չի բացառում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի խախտման համար պատասխանատվությունը,

6) չարամիտ դիտավորության բացակայությունը նույնպես չի բացառում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի խախտման համար

⁵ St’u Beverly-Smoth H., Ohly A., Lucas-Schloetter A. Privacy, Propriety and Personality. Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation. Cambridge University Press, 2005. P. 94-95.

⁶ St’u Хужокова И.М. Указ. соч.

⁷ St’u Harvard Law Review. 1890. Vol. IV. No. 5. P. 193-220.

պատասխանատվությունը:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի բովանդակության վերաբերյալ եզրահանգումները Սլոան Ուորրենը և Լուի Բրանդիսը կատարում էին ընդհանուր իրավունքի զարգացման վերլուծության, այդ թվում նաև դատական որոշումների և դատավորների իրավական դիրքորոշումների հիման վրա, օրինակ՝ *Prince Albert v. Strange* (High Court of Chancery in 1849) դատական գործով դատավոր Քուլեյի դիրքորոշումը գնված փորագրությունների տպագրության (առանց պատշաճ թույլտվության՝ հանրայնացման) արգելքի մասին: Հիշարժան են նաև 1820թ. Ույաթ Ուիլսոնի հրատարակած աշխատությունը, որը վերաբերում էր մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքին, և որտեղ հեղինակն անդրադարձ էր կատարել անձի պատկերների հրապարակման անթույլատրելիությանը, Աբերնեթ Հուսչինսոնի 1825թ. դասախոսություններից մեկը, որում նա քննարկման առարկա էր դարձրել անհատի մասնավոր կյանքին վերաբերող տեղեկությունների չթուլատրված հրապարակումը՝ այն որակելով որպես վստահության չարաշահում, «Փոլլարդ Ֆոտոգրաֆիք» ընկերության կողմից 1888թ. հրատարակված աշխատությունը, որում անդրադարձ էր արվել առանց պատկերված անձի թույլտվության նրա լուսանկարների հրապարակումն արգելելու հարցին՝ այդ պայմաններում հրապարակումը գնահատելով որպես իրավունքի չարաշահում: Բոլոր աշխատություններում էլ որպես մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանող մարմին ճանաչվում էր դատարանը, իսկ այդ իրավունքի խախտումը՝ դեղիկտ:⁸

Սլոան Ուորրենի և Լուի Բրանդիսի հեղինակած հոդվածում արտահայտած հիմնարար գաղափարները վճռորոշ դարձան Միացյալ Նահանգների օրենսդրության զարգացման ուղղությունները որոշելու համար: Այդ գաղափարներն արտացոլում էին մասնավոր կյանքի պաշտպանության հիմնախնդիրները և ուղղորդող եղանակով իրավունքի հետագա զարգացման համար ոչ միայն անգլո-սաքսոնական, այլև ռոմանոգերմանական իրավական համակարգում:

Մասնավոր կյանքի իրավունքի հայեցակարգի զարգացման վրա ԱՄՆ-ում ուշադրություն հրավիրեցին ԱՄՆ Գերագույն դատարանի մի շարք նա-

⁸ St' u Хужокова И.М. Право на неприкосновенность частной жизни в Англосаксонской правовой системе (на примере США и Великобритании) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2009. № 4. С. 36 – 43.

խաղեպային որոշումներ, որոնք «Մարդու իրավունքների մասին» օրենքը մեկնաբանում էին մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության իմաստով:

Այսպես՝ 1923թ. քննված Մեյերն ընդդեմ Նեբրասկայի դատական գործի շրջանակներում /Meyer v. Nebraska (U.S. Supreme Court, 262 U.S. 390 (1923))⁹ Ամերիկյան սահմանադրության 14-րդ ուղղումը մեկնաբանվել էր ծնողների կողմից իրենց երեխաներին օտար լեզու սովորեցնելու և օտար լեզուն ընտրելու իրավունքի իմաստով: Նմանատիպ հարց էր քննարկվում 1925թ. քննված Հանուն Հիսուսի և Սուրբ Մարիի Սուրբ կույս քույրերի միավորումն ընդդեմ Պիերսի (Pierce v. Society of Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary//U.S. Supreme Court on June 1, 1925.)¹⁰ գործով՝ համաձայն որի 14-րդ ուղղումը պաշտպանում է երեխաների համար կրթության և դաստիարակության միջոցներն ընտրելու նրանց ծնողների իրավունքը:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի զարգացումը նոր թափ ստացավ երկրորդ աշխարհամարտից հետո: Ֆաշիզմի նկատմամբ միջազգային հանրության բացասական արձագանքի, այդ չարիքի դեմ համատեղ պայքարելուն միտված շարժումների շրջանակներում ի հայտ եկան մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանող տարածաշրջանային և միջազգային պայմանագրեր: Միաժամանակ, տեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված նոր մարտահրավերները հասարակական հարաբերությունների օրենսդրական նոր կարգավորումների հանգեցրին: Այս ամենը հանդիսացավ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի, անձնական և ընտանեկան գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում օրենսդրության զարգացման համար նոր շարժիչ ուժ:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը երաշխավորվում է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1948թ. դեկտեմբերի 10-ին¹¹ ընդունված «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրով»: Հռչակագրի 12-րդ հոդվածով սահմանված է. «Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել իր անձնական ու ընտանեկան կյանքում կամայական միջամտության, իր տան, իր նամակագրության կամ իր պատվի ու հեղինակության նկատմամբ կամայական

⁹ Տե՛ս Mayer v. Nebraska, 262 U.S. 390 (1923).

¹⁰ Տե՛ս 22 Pierce v. Society of Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary. 268 U.S. 510 (1925).

¹¹ Տե՛ս Всеобщая декларация прав человека, принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. // Сборник документов. М., 1998.

ռտնձգությունների: Յուրաքանչյուր ոք ունի նման միջամտությունից կամ ռտնձգությունից օրենքով պաշտպանության իրավունք»:

Հռչակագրի 12-րդ հոդվածում ամրագրված հիմնարար սկզբունքը փաստացի սահմանել է մարդու հիմնական սահմանադրական իրավունքներից մեկի զարգացման նոր փուլ՝ անձնական և ընտանեկան գաղտնիքի իրավունքն սկսեց դիտարկվել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի շրջանակներում:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի օրենսդրական ամրագրումն առավելապես իրականացվել է մայրցամաքային իրավական համակարգի երկրների նորագույն սահմանադրություններում, որոնք ընդունվել են Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո:

Ներկայումս մասնավոր (անձնական) և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքները, հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնիությունը և բնակարանի անձեռնմխելիությունը նախատեսվում են եվրոպական պետությունների սահմանադրությունների մեծ մասի կողմից, այդ թվում՝ Բելգիայի Թագավորության 1994թ. փետրվարի 17-ի Սահմանադրությունում (հոդված 22), Հունաստանի Հանրապետության 1975թ. հունիսի 11-ի Սահմանադրությունում (հոդվածներ 9, 19), Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության 1949թ. մայիսի 23-ի Հիմնական Օրենքով (հոդվածներ 10, 13), Դանիայի Թագավորության 1953թ. հունիսի 5-ի Սահմանադրությունում (մաս VIII, կետ 72), Իսլանդիայի Հանրապետության 1944թ. հունիսի 17-ի Սահմանադրությունում (հոդված 71՝ ընդունվել է սահմանադրական փոփոխությամբ), Իսպանիայի Թագավորության 1978թ. դեկտեմբերի 27-ի Սահմանադրությունում (հոդված 18), Իտալիայի Հանրապետության 1947թ. դեկտեմբերի 22-ի Սահմանադրությունում (հոդվածներ 14, 15), Լյուքսեմբուրգի մեծն դքսության 1968թ. հոկտեմբերի 17-ի Սահմանադրությունում (հոդված 28), Նիդերլանդների Թագավորության 1983թ. փետրվարի 17-ի Սահմանադրությունում (հոդվածներ 10, 12, 13), Մոնակոյի իշխանության 1962թ. դեկտեմբերի 17-ի Սահմանադրությունում (հոդված 22), Շվեդիայի 1974թ. փետրվարի 27-ի Սահմանադրությունում (§ 2), Պորտուգալիայի Հանրապետության 1976թ. ապրիլի 2-ի Սահմանադրությունում (հոդվածներ 34, 35), Չեխիայի Հանրապետության 1991թ. հունվարի 9-ի Հիմնական իրավունքների և ազատությունների Խարտիայում (հոդվածներ 7, 10), Ֆինլան-

դիայի 1999թ. հունիսի 11-ի Սահմանադրությունում (գլուխ 2 § 10)¹² :

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ 1958թ. Ֆրանսիայի Սահմանադրությունը¹³, ինչպես և 1789թ. «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը» ուղղակիորեն չեն նախատեսում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը, ինչը հիմնականում պայմանավորված է Ֆրանսիայում մարդու իրավունքների նորմատիվ ամրագրման առանձնահատուկ ավանդույթներով և իրավաբանական տեխնիկայի առանձնահատկություններով, այնուամենայնիվ՝ Ֆրանսիայում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքն օրենսդրությամբ ճանաչվում է:

Այսպիսով, թեև ռոմանդերմանական իրավական համակարգի երկրների Սահմանադրություններն ամրագրում են մասնավոր կյանքի իրավունքը, սակայն դրանցում ձևակերպումները հաճախ կրում են ոչ համապարփակ բնույթ: Այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ նման ձևակերպումները բացասաբար չեն անդրադառնում այս իրավունքի ընդհանուր ընկալման վրա և անհատի՝ որպես մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի կրողի համար անբարենպաստ հետևանքներ չեն առաջացնում:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ամրագրման, հետագա զարգացման և մեկնաբանման մեջ մեծ դեր ունեցան մայրցամաքային Եվրոպայի երկրների Սահմանադրական դատարանները: Օրինակ՝ Չեխիայի Սահմանադրական դատարանի դատավորը դատական գործերով արտահայտած իր կարծիքներից մեկում մատնանշեց, որ որևէ առարկա հանձնելու՝ ոստիկանության մարմինների պահանջը բացի սեփականության իրավունքից¹⁴ շոշափում է նաև առարկան տիրապետող անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը: Մեկ այլ դեպքում՝ Չեխիայի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանն ուղղակիորեն մատնանշեց, որ օրինաչափ և թույլատրելի է առանձին պաշտոնատար անձանց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակումը եկամուտների վերաբերյալ հանրությանը տեղեկատվություն հաղորդելու իրենց պարտավորության կատարման ժամանակ:¹⁵

Հարկ է նշել, որ առանձին պետություններում հատկապես միջազգային

¹² St' u Конституции государств (стран) мира // <http://worldconstitutions.ru>.

¹³ St' u La Constitution Journal Office de la Republique Francaise. 5 October 1958.

¹⁴ St' u Dissenting Opinion of Judge JUDr. Eliska Wagnerova, Ph. D., 30.11.2004 – Pl. US 15/04.

¹⁵ St' u 22.06.2005 – Pl. US 13/05.

պայմանագրերը խթան հանդիսացան սահմանադրություններում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ամրագրման համար:

Մասնավորապես, Պերուի 1993թ. դեկտեմբերի 29-ի Քաղաքական սահմանադրությունը (հոդված 2) ամրագրում է յուրաքանչյուրի մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը, ինչպես նաև իր սեփական ձայնի և պատկերի, անձնական նամակագրության գաղտնիությունն ու անձեռնմխելիությունը, իրենց քաղաքական, փիլիսոփայական, կրոնական և այլ տեսակի համոզմունքները գաղտնի պահելու իրավունքը, ինչպես նաև մասնագիտական գաղտնիքների անձեռնմխելիությունը:¹⁶

1988թ. հոկտեմբերի 5-ի Բրազիլիայի Սահմանադրությունը (հոդված 5) ամրագրում է, որ անձանց մասնավոր կյանքը, պատիվը, հեղինակությունն օրենքով պաշտպանվում են, իսկ նամակագրության, հեռագրական հաղորդագրությունների, հեռախոսային խոսակցությունների և հաղորդագրությունների գաղտնիությունն օրենքով պաշտպանվում են՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա է քրեական հետաքննության նպատակով դրանց միջամտելու մասին դատարանի պատշաճ որոշում:¹⁷

Ինչպես արդեն նշել էինք, ԱՄՆ Սահմանադրության մեջ չկա մասնավոր կյանքի գաղտնիության պաշտպանության մասին հատուկ նշում: Բայց ամերիկյան դատարանները մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի և պետության միջամտությունից անձնական տվյալների պաշտպանության համար սահմանադրական հիմքեր գտել էին այլ նորմերի ընդհանրական ձևակերպումներում, մասնավորապես՝ Սահմանադրության չորրորդ, հինգերորդ և տասնչորսերորդ փոփոխություններում:¹⁸

Անձնական տվյալների անձեռնմխելիության իրավունքն ամերիկյան դատարաններում ի սկզբանե դուրս էր մնացել սահմանադրական պաշտպանությունից: Այսպես, Գերագույն դատարանը 1977թ. քննված Ուոլենն ընդդեմ Ռոյեի դատական գործի շրջանակներում (Whalen v. Roe, 429 U.S. 589 (1977)) նշեց, որ Նյու Յորքի օրենքը, որը բժիշկներից և դեղագործներից պահանջում էր պետությանը հաշվետվություն ներկայացնել որոշակի տեսակի թմրադեղերի դեղատոմսերի իրացման, ձեռք բերողների և դրանց

¹⁶ St' u 28 CM.: <http://worldconstitutions.ru/archives/534>.

¹⁷ St' u <http://worldconstitutions.ru/archives/563>.

¹⁸ St' u Francis S. Chlapowski, "The Constitutional Protection of nformation Privacy," Boston University Law Review, 71 (1991): 133-160, pp. 139-140.

առնչվող շտեմարաններում պահպանվող այլ տեղեկատվության վերաբերյալ, չի խախտում անձնական տվյալների պաշտպանության սահմանադրական իրավունքները՝ չնայած որոշ հիվանդների և բժիշկների բողոքներին, որոնք կարծում էին, որ այս որոշումն է հանդիսանում ներխուժում մասնավոր կյանք: Դատարանը նախապատվությունը տվել էր ֆիզիկական անձանց թմրանյութերի բժշկական իրացման տեղեկատվությանը վերահսկելու հանրային շահին և ոչ թե մասնավոր կյանքի իրավունքի պահպանմանը:¹⁹

Հետագայում՝ 1980թ. քննված Միացյալ Նահանգներն ընդդեմ Ուեստինգհաուսի (*United States v. Westinghouse Elec. Corp.*, 638 F.2d 570 (3d Cir. 1980) գործով՝ ամերիկյան Դատարանը մշակել է «հավասարակշռման» թեստ, որը պետք է օգտագործվի մրցակցող շահերի միջև ընտրություն կատարելիս: Այն ներառում է որոշ փաստեր, որոնք պետք է հաշվի առնվեն, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ընտրություն կատարել հանրային շահի և անհատի մասնավոր իրավունքի պաշտպանության շահի միջև:²⁰

1967թ. քննված՝ Կաթզն ընդդեմ Միացյալ Նահանգների (*Katz v. United States*. 389 U.S. 347 (1967))²¹ գործով՝ հաստատվել էր, որ ԱՄՆ Սահմանադրության 4-րդ փոփոխությունը պաշտպանում է առանց թույլտվության հեռախոսային հաղորդակցությունների գաղտնալսումից, ընդ որում, Գերագույն դատարանի կողմից կիրառվել էր «գաղտնիության հիմնավորված ակնկալիք»-ի թեստը: *Katz*-ն ընդդեմ *United States*-ի որոշումը ցույց տվեց էական փոփոխություններն ամերիկյան իրավունքում, քանի որ այս որոշմամբ Դատարանը վերանայեց նախկինում իր՝ 1928թ. քննված Օլմսթեդն ընդդեմ Միացյալ Նահանգների (*Olmstead v. United States*. 277 U.S. 438 (1928))²² գործով արտահայտած դիրքորոշումը՝ համաձայն որի Սահմանադրության 4-րդ և 5-րդ փոփոխությունները չեն վերաբերում մասնավոր անձանց հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալսմանը: Բացի այդ, «գաղտնիության ողջամիտ ակնկալիք»-ի թեստը մինչ օրս օգտագործվում է պետական վերահսկողության սահմանները որոշելու համար:²³ Օրինակ՝ 2012-ի հունվարին Գերագույն դատարանը բեկանեց ենթադրյալ թմրավա-

¹⁹ *St.*՝ *u* *Ibid*, p. 147

²⁰ *St.*՝ *u* *Ibid*, p. 148.

²¹ *St.*՝ *u* *Katz v. United States*. 389 U.S. 347 (1967).

²² *St.*՝ *u* *Olmstead v. United States*. 277 U.S. 438 (1928).

²³ *St.*՝ *u* *Andrews, I Know Who You Are and I Saw What You Do*, op. cit., p. 52.

ճառի վերաբերյալ դատավճիռը, քանի որ այն հիմնված էր նրա մեքենայում առանց թույլտվության տեղադրված GPS հետևող սարքից ստացված տվյալների վրա:²⁴

1969թ. քննված՝ Սթենլին ընդդեմ Վրաստանի դատական գործով (Stanley v. Georgia, 394 U.S. 557 (1969))²⁵ Սահմանադրության 1-ին և 14-րդ փոփոխությունները մեկնաբանվում էին որպես տնային պայմաններում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի (սեփական տանն անպարկեշտ բաներ պահելու իրավունքի) կարգավորում:

1973թ. քննված՝ Ռոեն ընդդեմ Ուեյդի դատական գործի շրջանակներում (Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973))²⁶ դատարանը, հիմնվելով ավելի վաղ կայացված Հանտոն Հիսուսի և Ուրբ Մարիի Սուրբ կույս քույրերի միավորումն ընդդեմ Պիերսի (Pierce VS Society of Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary// U.S. Supreme Court on June 1, 1925) նախադեպային որոշման մեջ արտահայտած դիրքորոշման վրա, վերահաստատեց, որ Սահմանադրության 14-րդ փոփոխությունը մեկնաբանվում է հղիության արհեստական ընդհատման իրավունքը պաշտպանելու իմաստով: 1972թ. քննված Էսսենսթադն ընդդեմ Բաիրդի գործի շրջանակներում (Eisenstadt v. Baird, 405 U.S. 438 (1972))²⁷ դատարանը, հիմնվելով ավելի վաղ քննված Գրիսվոլդն ընդդեմ Բոննքթիքուոթի (The *Griswold v. Connecticut*, *Griswold v. Connecticut*, 381 U.S. 479 (1965) գործով արտահայտված նախադեպային դիրքորոշման վրա, ճանաչեց չամուսնացած զույգերի հակաբեղմնավորման իրավունքը:

1977թ. քննված Զաչինին ընդդեմ <<Սքրիփս-Հոուարդ>> հեռարձակող կազմակերպության գործի շրջանակներում (Zacchini v. Scripps-Howard Broadcasting Co., 433 U.S. 562 (1977))²⁸, անդրադառնալով ԶԼՄ-ների գործունեության ընթացքում անձնական կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանությանը, նշել էր, որ առկա է էական տարբերություն հանրությանը տեղեկատվությամբ ապահովելու գործառույթ իրականացնող ԶԼՄ-ների աշխատանքի ընթացքում անհատի անձնական տվյալների անձեռնմխելիության

²⁴ Տե՛ս Adam Liptak, "Justices Say GPS Tracker Violated Privacy Rights," The New York Times, (January 23, 2012), <http://www.nytimes.com/2012/01/24/us/police-use-of-gps-is-ruled-unconstitutional.html>.

²⁵ Տե՛ս Stanley v. Georgia, 394 U.S. 557 (1969).

²⁶ Տե՛ս Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973).

²⁷ Տե՛ս Eisenstadt v. Baird, 405 U.S. 438 (1972).

²⁸ Տե՛ս Zacchini v. Scripps-Howard Broadcasting Co., 433 U.S. 562 (1977).

պաշտպանության և այլ անձնական հարաբերություններում նման տեղեկությունների հրապարակման անթույլատրելիության միջև:

1992թ. Հարավային Փենսիլվանիա նահանգի Ընտանիքի պլանավորման կոմիտեն ընդդեմ Քասեյի (*Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey*, 505 U.S. 833 (1992))²⁹ գործով դատարանը, հիմնվելով Ռոյեն ընդդեմ Ուեյդի գործի շրջանակներում արտահայտված իրավական դիրքորոշման վրա, Սահմանադրությանը հակասող էր ճանաչել հղիության արհեստական ընդհատման դեպքերի նկատմամբ հսկողություն սահմանելու Փենսիլվանիա նահանգի Օրենքի որոշ դրույթներ, այդ թվում՝ բժշկի՝ հղիության արհեստական ընդհատման բացասական հետևանքների մասին կնոջը տեղեկացնելու պարտականությունը, հղիության արհեստական ընդհատումից առաջ կնոջ որոշման մասին ամուսնուն կամ անչափահասների ծնողներին տեղեկացնելու պարտականությունը, արհեստական ընդհատման գործընթացը՝ դիմելու օրվանից 24 ժամով հետաձգելու պարտականությունը:

2004թ. Դոեն ընդդեմ Չաոյի (*Doe v. Chao*, 540 U.S. 614 (2004))³⁰ գործով կայացված որոշմամբ մեկնաբանվում էին 1974թ. ընդունված «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության մասին» օրենքի³¹ դրույթները՝ մասնավոր կյանքի իրավունքի խախտման համար նվազագույն փոխհատուցման չափի մասով: Գերագույն դատարանը եկավ եզրահանգման, որ Օրենքի դրույթները պետք է մեկնաբանվեն այն իմաստով, որ 1000 դոլարը ենթակա է բռնագանձման՝ առանց հայցվորի իրեն պատճառված վնասի չափի և բարոյական տառապանքի ապացուցման պարտավորության, իսկ այն դեպքերում, երբ հայցվորը կպահանջի բռնագանձել ավելի մեծ գումար, ապա այդ չափը ենթակա է ապացուցման:

Այնուամենայնիվ, քննարկվող դեպքերն ունեն սահմանափակ կիրառելիություն և չեն ազդում հասարակական հարաբերությունների լայն շրջանակի վրա, որտեղ բազմաթիվ հարցեր են ծագում մասնավոր կյանքի գաղտնիության պաշտպանության կապակցությամբ: Այդ իսկ պատճառով, խիստ անհրաժեշտություն առաջացավ անձնական տվյալների պաշտպանության դրույթների օրենսդրական հստակ ամրագրումների համար:

Վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում ԱՄՆ դաշնային կառա-

²⁹ *St. u Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey*, 505 U.S. 833 (1992).

³⁰ *St. u Doe v. Chao*, 540 U.S. 614 (2004).

³¹ *St. u Privacy Act of 1974*, 5 U.S.C. § 552a//Public Law. 93-579, (Dec. 31, 1974).

վարությունն ընդունել է մի շարք այդպիսի օրենքներ: Ընդհանուր առմամբ, դրանք տարասեռ են, վերաբերում են առանձին բնագավառների, երբեմն հակասական են և օրենսդրական բացերով լի:³² Այդ դաշնային օրենքներից են 1974թ. «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության մասին» օրենքը և 2002թ. «Հանրային տեղեկատվությանը և ծառայություններին քաղաքացիներին հասանելիություն տրամադրելու մասին» օրենքը:³³

ԱՄՆ-ում մասնավոր կյանքի իրավունքի զարգացման ընթացքն իր վրա կրում է ամերիկյան ամբողջ իրավունքի զարգացման համար բնորոշ օրինաչափությունները: Դրանցից հիմնական բնորոշիչ հատկությունն այն է, որ իրավական դոկտրիններն ի սկզբանե առաջանում, ձևավորվում և զարգանում են կոնկրետ գործերով դատական նախադեպերի և դատավորների դիրքորոշումների միջոցով³⁴: Սակայն հարկ է նշել, որ ԱՄՆ-ում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ձևավորման գործում նշանակալի դեր է խաղացել նաև մայրցամաքային իրավահամակարգը (առաջին հերթին Ֆրանսիայի): Իհարկե, դա չի նշանակում, որ պետք է թերագնահատել ամերիկյան օրենսդրության դոկտրինալ ազդեցությունը Եվրոպական միության իրավական հայեցակարգերի վրա, քանի որ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիան³⁵ հայտնվեց այն ժամանակ, երբ ԱՄՆ-ում տվյալ հարցով դատական պրակտիկան արդեն կայացած էր:³⁶

Այնուամենայնիվ, առկա վիճակը թույլ է տալիս խոսել ԱՄՆ-ի և Եվրոպական իրավունքում մասնավոր կյանքի իրավունքի հայեցակարգերի լրջագույն տարբերությունների մասին: Եվրոպական Միության ժամանակակից չափանիշները, ամերիկյան չափանիշների համեմատությամբ, առավել բարձր պահանջներ են ներկայացնում անձնական տեղեկատվության

³² St' u Michael McFarland, SJ. Privacy and the Law // <http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/technology/internet/privacy/privacy-law.html>.

³³ St' u The Government Act of 2002// Public Law 107-347. Dec. 17. 2002.

³⁴ St' u Cameron J. Protective Principle of International Criminal Jurisdiction. Dartmouth, 1993. P.240.

³⁵ St' u Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [ETS No.5] (Rome, 4 Nov. 1950) Published: Treaty Series No. 071/1953//Official Journal L 310, 16/12/2004 P.0378-0378.

³⁶ St' u Janis M.W., Kay R.S., Bradley A.W. European Human Rights Law. Text and Materials. Oxford, Clarendon Press, 1995. P. 9-13, 238, 239, 240, 243.

պաշտպանության կիրառման համար:³⁷

ԱՄՆ-ի իրավահամակարգում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը դիտարկվում է որպես «հասարակությունից մեկուսացված, հանգստի մեջ մնալու իրավունք», իսկ նրա ցանկացած խախտում մեկնաբանվում է որպես փոխհատուցման պարտավորության առաջացման հիմք:

Այս առումով մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի խախտումները բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

1) անձի անվան և պատկերի՝ որպես նրա ինքնության խորհրդանիշի յուրացում առանց հատուցման,

2) անձի մեկուսի գտնվելու խախտում,

3) մասնավոր տեղեկատվության հրապարակում,

4) անձի մասին կեղծ տեղեկություններ ներկայացնել:³⁸

Մեծ Բրիտանիայում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության հարաբերությունների կարգավորման ինքնատիպությունն ԱՄՆ-ի համեմատությամբ արտահայտվում է Մեծ Բրիտանիայի իրավահամակարգի պահպանողականության մեջ: Տեսական ժամանակ Մեծ Բրիտանիայի ընդհանուր իրավունքը չէր նախատեսում վնասի փոխհատուցման պարտավորության առաջացման այնպիսի ինքնուրույն հիմք, ինչպիսին է մասնավոր կյանքի իրավունքի խախտումը: Այս մասին նշվել էր 1991թ. քննված Քայեն ընդդեմ Ռոբերթսոնի (Kaye v. Robertson, [1991] F.S.R. 62, 63 (Eng. C.A., 1990))³⁹ դատական գործով կայացված որոշման մեջ: Նմանատիպ տեսակետ էր հայտնվել նաև 2003թ. քննված Ուեյնրայթը և այլք ընդդեմ Հոմ Օֆֆիսի (Wainwright and another v Home Office [2003] UKHL 53; [2003] 3 WLR 1137))⁴⁰ գործով որոշման մեջ՝ համաձայն որի Լորդերի պալատը, չնայած երկար տարիների ընթացքում անգլիացի դատավորների բազմաթիվ բողոքարկումներին⁴¹, եկավ Մեծ Բրիտանիայի ընդհանուր իրավունքում նման դեղիկտի բացակայության մասին եզրահանգմանը:

³⁷ St' u Reyers C.L. The US Discovery – EU Privacy Directive Conflict: Constructing a Three – Tiered Compliance Strategy// Duke Journal of Comparative & International Law. 2009. Vol. 19. No. 2. P. 357-387.

³⁸ St' u Gifts S.H. Law Dictionary. Fifth ed. Barron,s, 2003. P. 396-397.

³⁹ St' u Kaye v. Robertson [1991] FSR 62.

⁴⁰ St' u Wainwright and another v Home Office [2003] UKHL 53; [2003] 3 WLR 1137.

⁴¹ St' u Youngs R. English, French and German Comparative Law. London, Cavending Publishing Limited. P. 159.

Վերլուծելով արտասահմանյան երկրներում մասնավոր կյանքի, անձնական և ընտանեկան գաղտնիքների անձեռնմխելիության իրավունի կայացման փուլերը, հիմնական ուղղություններն ու զարգացման խնդիրները՝ անհրաժեշտ է կատարել մի շարք եզրահանգումներ:

Առաջին հերթին՝ մայրցամաքային իրավական համակարգի երկրներում և այն երկրներում, որտեղ գործում է անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգը, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի բնորոշումն ու ամրագրումն ունեն էական տարբերություններ: Անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգի երկրներում, ավանդաբար սահմանադրությունները չեն պարունակում մասնավոր կյանքի իրավունքի մասին ուղղակի նշում (Մեծ Բրիտանիայում առկա չէ գրավոր սահմանադրություն, և այդ իրավունքի աղբյուր են դատական նախադեպերը, ԱՄՆ-ում՝ մասնավոր կյանքի իրավունքը բխում է «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության մասին» օրենքի մի շարք հոդվածների դատական մեկնաբանությունից): Այս խնդրի լուծման միասնական մոտեցում մայրցամաքային իրավունքի համակարգի երկրներում առկա չէ, բայց նրանց գերակշիռ մասը գնացել է հիմնական օրենքում մասնավոր կյանքի իրավունքի նորմերն ամրագրելու ուղով: Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանադրական ամրագրումն առավելապես իրականացվել է մայրցամաքային իրավական համակարգի երկրների նորագույն սահմանադրություններում, որոնք ընդունվել են Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո:

Երկրորդ՝ անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգի ներկայացուցիչները, որոնք արտահայտվում են մասնավոր կյանքի իրավունքի սահմանադրական ամրագրման դեմ, մատնանշում են այն հանգամանքը, որ «մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունք» հասկացությունը չափազանց լայն է, և դրա ներգործության շրջանակների սահմանման հարցում կան լուրջ դժվարություններ, ուստի նպատակահարմար չէ նորմատիվ իրավական ակտերում ամրագրմամբ սահմանափակել այդ շրջանակները:

ИНСТИТУТ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Бабаян Мушег Аветикович

*Начальник Образовательного комплекса
полиции РА, генерал-майор полиции*

В рамках научной статьи автор рассмотрел ключевые вопросы, связанные с институтом неприкосновенности частной жизни в ряде зарубежных стран. Вопросы связанные с институтом неприкосновенности как в странах Европы, так и в странах Америки. В результате проведенного анализа были выявлены недостатки и пробелы в правовом регулировании.

Ключевые слова: неприкосновенность частной жизни, честь, достоинство, правовое регулирование, институт неприкосновенности.

INSTITUTE OF INVIOABILITY OF PRIVATE LIFE IN FOREIGN COUNTRIES

Babayan Mushegh

*Head of the Police Educational Complex of RA,
Police Major General*

Within the framework of the scientific article, the author examined the key issues related to the institute of inviolability of private life in a number of foreign countries. The issues both in Europe and in the countries of the former USSR have been considered. As a result of the analysis, shortcomings and gaps in the legal regulation have been identified and proposals have been made to eliminate them.

Key words: inviolability of private life, honor, dignity, legal regulation, institute of inviolability.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 25.02.2021թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 25.02.2021թ.

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Գևորգյան Արուսյակ

Խ. Արուսյանի անվան հայկական

պետական մանկավարժական

համալսարանի կիրառական

հոգեբանության ամբիոնի ասպիրանտ

Աշխատակցի արդյունավետ աշխատելու ձգտումը ցանկացած կազմակերպության հաջողության ամենակարևոր գրավականն է, որը նաև կարող է ապահովել մրցունակության բարձր մակարդակ: Ղեկավարությունը կարող է հեռանկարային պլաններ մշակել ընկերության զարգացման համար, օգտագործել նորագույն սարքավորումներ և ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, սակայն արդյունքներն անարդյունավետ կլինեն, եթե ընկերության անձնակազմը չփորձի նպաստել իր առջև դրված խնդիրների պատշաճ իրականացմանը:

Ներկայումս անհնար է իրականացնել արդյունավետ կառավարում միայն ավանդական մեթոդների կիրառմամբ: 20-րդ դարում կառավարման ոլորտում աշխարհահռչակ, այսպես կոչված «Ճապոնական տնտեսական հրաշքի» հեղինակ Էդվարդս Դեմինգը¹ մտավոր և բարոյական մարտիկ է ընդունված կառավարման կարծրատիպերի դեմ: Նրա հեղափոխական հայացքները բոլորովին այլ փիլիսոփայություն են, այլ մեթոդներ և կառավարման տեխնոլոգիաներ, որոնք անհրաժեշտ են ցանկացած կազմակերպության կայունության և արդյունավետության համար: Բացի այդ, նրա կողմից առաջարկվել է պահպանել բոլոր ներգրավված մասնակիցների շահերի հավասարակշռությունը, մասնավորապես՝ ապրանքների և ծառայությունների սպառողների, ընկերության աշխատակիցների, դրա սեփականատերերի, մատակարարների, ինչպես նաև ամբողջ հասարակության²: Այնուամենայնիվ, աշխարհի տարբեր երկրներում անձնակազմի կառավարման գործընթացում

¹ Эдвардс Деминг. Новая экономика = The New Economics for Industry, Government, Education. — М.: «ЭКСМО», 2006. — 208 с. — (Библиотека эксперта). — ISBN 5-699-17480-5. — ISBN 0-262-54116-5.

² Деминг, Э. У. Выход из кризиса : Новая парадигма управления людьми, системами и процессами / Э. Деминг ; пер. с англ. 2-е изд. М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. 418 с.

ղեկավարները բախվում են մի շարք խնդիրների: Մասնավորապես, առկա են սոցիալ-հոգեբանական խնդիրներ, ինչպիսիք են մոտիվացիան, աշխատանքային գործընթացում աշխատողների միջև հարաբերությունները, իշխանության ձգտումը և դրա ազդեցությունն անձնակազմի կառավարման վրա և այլն³:

Վերլուծելով անձնակազմի կառավարման խնդրահարույց հարցերը՝ շատ կարևոր է հասկանալ տարբեր կազմակերպչաիրավական տիպի կազմակերպություններում աշխատողների կազմակերպչական վարքի էությունը, ինչպես նաև հասկանալ կառավարչական աշխատանքի առանձնահատկություններն ու դժվարությունները, ինչը կարող է բացահայտել և ազդել անձնակազմի մոտիվացիայի վրա: Իհարկե, կազմակերպության մրցունակության աճը պայմանավորված է նաև խրախուսման մեխանիզմների արդյունավետությամբ: Միայն իմանալով, թե ինչպիսի նպատակներ են մարդուն դրդում գործունեության, կարելի է առաջացնել արդյունավետ մասնագիտական մոտիվացիա:

Աշխատակիցների մոտիվացիայի տեսությունները տարբեր ժամանակներում կատարելագործվում, փոփոխվում և փոխակերպվում են: Իրականացվում է անձնակազմի կառավարման տեսական դրույթների և գործնական փորձի կուտակման այսպես կոչված «գործընթաց»⁴: Տարբեր ոլորտների գիտնականների մի շարք աշխատություններ նվիրված են մարդկային կապիտալի ժամանակակից տեսության մեթոդաբանական և մեթոդական դրույթների ուսումնասիրությանը: Այսպես, Ա.Բ. Դոբրինինի «Մարդկային կապիտալն անցումային տնտեսությունում. ձևավորում, գնահատում, օգտագործման արդյունավետություն» մենագրության մեջ ներկայացված է գիտական տեսակետների զարգացումը սոցիալական վերարտադրության համակարգում մարդկային կապիտալի տեղի և դերի վերաբերյալ: Գիտական աշխատանքում բացահայտվում են «մարդկային կապիտալ» կատեգորիան, հիմնական տեսակները և մարդկային կապիտալի մեջ ներդրումների դինամիկան, արտադրության մոդելները, գնահատման մեթոդները, ժամանակա-

³ Уткин, Э. А. Управление персоналом в малом и среднем бизнесе / Э. А. Уткин, А. И. Кочеткова. М. : АКАЛИС, 1996. 207 с.

⁴ Кашапов, Р. Р. Курс практической психологии, или Как научиться работать и добиваться успеха : учеб. пособие для высш. управлен. персонала / Р. Р. Кашапов. М. : АСТ-Пресс, 2008. 443 с.

կից տնտեսության մեջ դրա շրջանառության և օգտագործման առանձնահատկությունները և նաև մարդկային կապիտալում ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշների և չափանիշների համակարգը⁵: Մեկ այլ հեղինակի՝ Վ.Գ.Զինովի «Նորարարությունների կառավարում. կադրային ապահովում» մենագրությունը նվիրված է գիտատեխնիկական և արդյունաբերական կազմակերպություններում նորարարական գործունեության անձնակազմի կառավարման մեթոդաբանությանը: Այնտեղ վերլուծվում են կազմակերպության մարդկային կապիտալի ձևավորման և կառավարման մեխանիզմները, նորարարական գործունեության ղեկավարների մասնագիտական կարողությունների զարգացումը:

Արտերկրում, սկսած Կ.Լեինի, Ռ.Լիպիտայի և Ռ.Ուայտի ուսումնասիրություններից, կառավարման հոգեբանության խնդիրը ներկայացված է գիտնականների աշխատություններում, որոնք այն դիտարկում են տարբեր տեսանկյուններից՝ ղեկավարի անձնային անհատական առանձնահատկությունների տեսանկյունից (Է.Բոգարդուս, Կ.Բերդ, Է.Ջենինգս և այլն), ելնելով ղեկավարի վարքային առանձնահատկություններից (Ռ.Բլեյք, Ռ.Լայքերտ, Հ.Լաթման, Դ.Լիպման-Բլյումեն, Դ.ՄաքԳրեգոր, Դ.Մուրֆոն, Ռ.Ստոգդիլ և այլն), հաշվի առնելով իրավիճակների վերլուծությունը (Կ.Բլանշար, Է.Վրում, Ֆ.Յեթոն, Թ.Միտչել, Ֆ.Ֆիեդլեր, Ռ.Հաուս, Վ.Հեյթպորն, Պ.Հերսի և այլք): Հայաստանում կառավարման հոգեբանության զարգացմանը նպաստեցին հայ հետազոտողների մի շարք աշխատություններ: Դրանցից են՝ «Անձի հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրները»⁶ կոլեկտիվ մենագրությունը (2009թ.), «Իշխանության մոտիվացիայի դրսևորումը կառավարչական գործառույթներում» ուսումնական ձեռնարկը (Ռ. Պետրոսյան⁷, 2012թ.), «Մասնագիտական պատրաստման համակարգում հոգեբանական պրոյեկտավորման սկզբունքները» աշխատությունը (Ռ. Աղուզումցյան,

⁵ Добрынин, А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике : формирование, оценка, эффективность использования / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, Е. Д. Цыренова. СПб. : Наука, 1999. 309 с.

⁶ «Անձի հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրները. կոլեկտիվ մենագրություն», Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009, 164 էջ:

⁷ Պետրոսյան Ռ. Հ., Իշխանության մոտիվացիայի դրսևորումը կառավարչական գործառույթներում (ուսումնամեթոդական ձեռնարկ), ՀՊՄՀ, Եր., հեղինակային հրատ., 2012, 70 էջ:

2013թ.)⁸, Ս. Ռ. Գևորգյանի՝ «Դժվար կոնֆլիկտածին իրադրություններում պետծառայողների փոխներգործության հոգեբանական հիմքերը» թեմայով հետազոտական աշխատանքը (2006թ.)⁹ և այլն: Ֆ.Ու.Թեյլորի «Գիտական կառավարման սկզբունքներ» գրքում հետաքրքրություն է ցուցաբերվում կազմակերպության ղեկավարման հանդեպ, իսկ ընկերության կառավարումը ճանաչվում է որպես գիտության և ուսումնասիրության անկախ ոլորտ:

Տվյալ աշխատության մեջ ներկայացվել են կառավարման չորս հիմնական կանոններ.

1) «գիտական հիմքի» ստեղծում, որը փոփոխում է աշխատանքի նախկին մեթոդները, գիտական ուսումնասիրումը և աշխատանքային գործունեության ամեն մի տեսակի վերաբերյալ մոտեցումը,

2) «գիտական գնահատման» օգնությամբ աշխատակիցների և կառավարիչների պրոֆեսիոնալ ընտրություն, նրանց մասնագիտական ուսուցում,

3) աշխատանքային գործունեության «գիտական կազմակերպման» պրակտիկայում կազմակերպության ղեկավար կազմի և աշխատակիցների փոխգործունեության կիրառում,

4) աշխատակազմի միջև պատասխանատվության և պարտականությունների հավասարակշռված և օբյեկտիվ բաշխում¹⁰:

Հենց Թեյլորն է գիտական շրջանառության մեջ ներառել «մարդկային գործոն» հոգեբանական տերմինը:

Աշխատակիցների մոտիվացիայի համակարգը կառուցելու և կարգավորելու, ընկերության մրցունակությունը բարձրացնելու համար նշվում է երկու հիմնական գործոն.

1. Ընկերության կազմակերպչական մշակույթը կազմակերպության մեջ ընդունված նորմերի և վարքի կանոնների ամբողջությունն է, որն էլ կարգավորում է ղեկավարների և ենթակաների փոխահարաբերությունները և հա-

⁸Р. Агузумян, Принципы психологического проектирования системы профессиональной подготовки: (Учебно-методическое пособие). Ереван, Изд-во «Асогик», 2013, 120 с

⁹Գևորգյան Ս. Ռ., Դժվար կոնֆլիկտածին իրադրություններում պետծառայողների փոխներգործության հոգեբանական հիմքերը, Եր., 2006:

¹⁰Тейлор, Ф. У. Принципы научного менеджмента [Электронный ресурс] / Ф. У. Тейлор // Центр гуманитарных технологий. М., 1991. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3631>

դորդակցումը, կոնֆլիկտները հաղթահարելու մեթոդները, որոշումների կայացման միջոցները¹¹:

2. Կառավարման ոճ: Հետազոտող Ա.Օ.Բլինովը նշում է, որ կառավարման ոճը հանդիսանում է մոտիվացնող գործոն և իրենից ներկայացնում է ղեկավարի անձնային առանձնահատկությունների կայուն համալիր, որոնք արտահայտվում են ենթակաների հետ նրա փոխհարաբերություններում¹² և անձնակազմի մասնագիտական կարողության գնահատման մեջ¹³:

Կառավարման հոգեբանությունը՝ որպես պրակտիկ հոգեբանության ոլորտ ուսումնասիրում է հոգեբանության այն օրենքները, որոնք արտահայտվում են միջանձնային փոխհարաբերություններում փոխգործունեության և խմբային հարաբերությունների ընթացքում: Կառավարման հոգեբանության օրենքներն արտահայտվում են միջանձնային հարաբերությունների շրջանակներում և, ինչպես յուրաքանչյուր օրենք, գործում են՝ անկախ նրանից՝ գիտե՞նք մարդիկ դրանց մասին, թե՛ ոչ:

Հիմնական օրենքները հետևյալն են.

1. *Կարծրատիպերից արտաքին ազդեցությունների կախվածության օրենքը*: Օրենքը նախատեսում է տարբեր արձագանքներ միևնույն գործողության վերաբերյալ: «Մեզ հարկավոր չէ կանխատեսել, թե ինչ արձագանք կստանա մեր խոսքը», - Ֆ.Տյուտչևի այս խոսքերում արտացոլված է վերը նշված օրենքի էությունը: Կառավարիչը պետք է իմանա, որ մարդը, կախված իր հուզական վիճակից և տրամադրությունից, կարող է տարբեր կերպ արձագանքել նույն գործողությանը: Արձագանքը հնարավոր չէ կանխատեսել, և դա կառավարման հոգեբանության օրենքն է:

2. *Փոխըմբռնման անհամապատասխանության օրենք*: Դրա էությունն այն է, որ երբեք հնարավոր չէ վստահ ասել, որ դու ճանաչում ես այդ մարդուն և կարող ես ամբողջապես վստահել իրեն: Մեր ընկալումը «կառուցված է» այնպես, որ իրականում երբեք հարյուր տոկոսով ճշգրիտ, ամբողջական և

¹¹ Корпоративная культура и лидерство : сб. ст. : пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. 159 с.

¹² Блинов, А. О. Мотивация персонала корпоративных структур / А. О. Блинов // Маркетинг. 2001. № 1. С. 88–101.

¹³ Морозова, Г. Б. Психологическое сопровождение организации и персонала / Г. Б. Морозова. СПб. : Речь, 2006. 394 с.

օբյեկտիվ չէ: Դրան կան պատճառներ, որոնցից հիմնականները հոգեբանները համարում են հետևյալները.

Առաջինը՝ հանրայնորեն հայտնի է, որ ցանկացած պահի մարդը կարող է լինել հուզական, ֆիզիոլոգիական, մտավոր, բարոյական և սոցիալական վիճակի տարբեր մակարդակներում:

Երկրորդը՝ մարդը միշտ ձգտում է թաքցնել իր թուլությունները, երբեմն՝ անգիտակցաբար: Անգամ մարդն ինքը չի կարող ճանաչել իրեն ամբողջապես: Երբեմն, առանց դա գիտակցելու, նա ձգտում է թվալ այնպիսին, ինչպիսին իրականում չէ: Հոգեբանները համարում են, որ մարդը ձգտում է ցույց տալ իրեն ավելի լավ, քան նա իրականում կա:

Այդ պատճառով կառավարչական գործունեության մեջ, համաձայն վերը նշված օրենքի, անհրաժեշտ է պահպանել մարդկանց հանդեպ մոտեցման հետևյալ սկզբունքները.

- ա) յուրաքանչյուր մարդ յուրովի տաղանդավոր է,
- բ) ամեն անհատ կարող է զարգացնել ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հատուկ ունակություններ,
- գ) անհնար է մարդուն տալ ամբողջական, համապարփակ և վերջնական գնահատական:

Երրորդը՝ մարդը չի կարող գնահատել իրեն օբյեկտիվ՝ ինքնագնահատականը կարող է լինել շատ բարձր կամ ցածր: Մարդու համար սովորական է երբեմն գերագնահատել իրեն և միաժամանակ թերագնահատել ինչ-որ բանում: Մարդը կարող է լինել բանական, ողջամիտ, բայց երբեմն՝ անմիտ և ոչ ռացիոնալ: Հետևաբար, ինքնագնահատումը երբեք լիովին օբյեկտիվ չէ:

3. *Տեղեկատվության աղավաղման օրենք*: Հայտնի է, որ տեղեկությունը հակում ունի փոփոխվել ուղղահայաց շարժման գործընթացում «վերնից ներքև»: Աղավաղման պատճառը լեզուն է, որով փոխանցվում է կառավարչական տեղեկությունը: Բացի այդ, միշտ կա նույն հաղորդագրության տարբեր ընթերցումների հնարավորություն: Գիտնականները պարզել են, որ բնավոր տեղեկատվությունն ընկալվում է ընդամենը 50%-ով, և մարդիկ սկսում են ինչ-որ բան մտածել, լրացնել, ընդ որում՝ հիմնվելով չճշտված փաստերի և սեփական շահարկումների վրա: Հաճախ մարդիկ, ովքեր տեղեկություններ են ստանում և փոխանցում են, միայնցից տարբերվում են ինչպես կրթության, մտավոր զարգացման մակարդակով, այնպես էլ իրենց կարիքներով, ֆիզիկական և հոգեկան վիճակով: Սա նույնպես հետք է թող-

նում տեղեկատվության փոխանցման գործընթացի վրա: «Խեղաթյուրումը» նվազագույնի հասցնելու համար կառավարման հոգեբանության ոլորտի մասնագետները խորհուրդ են տալիս.

1) հնարավորինս նվազեցնել տեղեկատվության փոխանցման գործընթացում ներգրավված «փոխանցման օղակների» քանակը,

2) աշխատակիցներին ժամանակին փոխանցել ամբողջ անհրաժեշտ տեղեկատվությունը,

3) վերահսկել ստացված տեղեկության ճիշտ ընկալումը:

4. *Կոմպենսացիայի օրենք*: Մարդը չի կարող հաջողակ լինել կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում: Նա երբեմն անգիտակցաբար փորձում է փոխհատուցել մեկ այլ ոլորտում իր թերություններն ու թույլ կողմերը: Եվ եթե դա երբեմն կատարվում է անգիտակցաբար, ապա փորձը ձեռք է բերվում սխալների միջոցով: Իսկ եթե փոխհատուցումն իրականացվում է գիտակցաբար, ապա դրա արդյունքը կարելի է բազմապատկել:

Այսպիսով, ղեկավարի գործունեության արդյունքի վրա ազդում է կառավարման գործընթաց կառուցելու նրա ունակությունը՝ հաշվի առնելով աշխատանքային կոլեկտիվի հոգեբանական և սոցիալական զարգացման օրենքները և օրինաչափությունները, մարդկանց հանդեպ անհատական մոտեցումը՝ հիմնված ժամանակակից կառավարման հոգեբանության նվաճումների վրա:

Անհրաժեշտ է նշել, որ բավարար ուշադրություն պետք է հատկացնել միջին մակարդակի ղեկավարի աշխատանքի այնպիսի կարևոր կողմին, ինչպիսին է արդյունավետ թիմի ստեղծումը՝ XXI դարի թիմ, որն առանձնաճանաչում է նրանով, որ այն հաճախ կազմված է աշխատակիցներից, ովքեր աշխատում են տարբեր բաժիններում, գրասենյակներում և նույնիսկ երկրներում¹⁴: Իսկ դրա արդյունավետ կառավարման համար կարևոր է աշխատակիցների համար հասկանալի նպատակներ և գերակայություններ սահմանել. բոլոր աշխատակիցների մոտ ստեղծել թիմային պատկանելիության գիտակցում, համակարգել նրանց գործողությունները և պայմաններ ապահովել ներքին զարգացման համար¹⁵:

¹⁴ Как эффективно управлять командой / пер. с англ. М. С. Меньшиковой. М. : Вершина, 2006. 154 с.

¹⁵ Паркинсон, М. Использование психологии в бизнесе : практ. рук. ; пер. с англ. / М. Паркинсон М. : Нипро, 2003. 263 с.

Ներկայումս առաջատար ընկերություններն օգտագործում են քուչինգ՝ աշխատողների մասնագիտական և անձնային աճի համար: Այն մեթոդները, որոնք քուչինգ օգտագործում է, հիմնված են ինչպես եվրոպական հոգեբանության ձեռքբերումների, այնպես էլ հին արևելյան իմաստության վրա: Քուչինգի ընթացքում բացահայտվում է մարդու ներուժը և խթան է տրվում նրա կարողությունների և հմտությունների զարգացմանը, ինչը նպաստում է աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը և, ի վերջո, կյանքի բարելավմանը¹⁶:

Այսպիսով, ամփոփելով տեսաբանների և պրակտիկ մասնագետների փորձը, կարելի է բոլոր կազմակերպություններին առաջարկել մշակել անձնակազմի կառավարման համակարգի ներդրման փուլային ռազմավարություն: Մշակված մեթոդների օգնությամբ գնահատել և չափել կազմակերպչական մշակույթի, ինչպես նաև անձնակազմի բավարարվածության մակարդակը: Միևնույն ժամանակ, շատ կարևոր է ներքին շարժառիթների ու արժեքային կողմնորոշումների ուսումնասիրությունը, որոնք որոշում են աշխատանքային կոլեկտիվի վարքի տրամաբանությունը: Այս ամենը ղեկավարությանը թույլ կտա ինքնուրույն մշակել սեփական ուղին և մարդկային ռեսուրսների կառավարման իր հայեցակարգը:

РОЛЬ ПСИХОЛОГИИ В УПРАВЛЕНИИ КАДРОВЫМИ РЕСУРСАМИ

Геворгян Арусяк Геворгевна

*Преподаватель кафедры психологии, аспирант
кафедры психологии Армянского государственного
педагогического университета имени Х.Абовяна*

В статье рассматриваются теории и методологические исследования по вопросам управления кадровыми ресурсами, а также необходимость углубленного изучения проблем организации системы управления кадровым персоналом в современных условиях, кадровой политики, стилей управления,

¹⁶ Ландсберг, М. Коучинг : Повышайте собственную эффективность, мотивируя и развивая тех, с кем вы работаете : пер. с англ. / М. Ландсберг. М. : Эксмо, 2006. 149 с.

мотивации персонала и вопросов психологической поддержки. Подчеркивается роль психологических факторов в процессе управления персоналом с точки зрения обеспечения его конкурентоспособности.

Ключевые слова: кадровые ресурсы, рабочая группа, эффективность работы, менеджмент, психология управления, мотивация, ценностная ориентация.

THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Gevorgyan Arusyak

Lecturer at the Chair of Psychology,

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan,

PhD Student at the Chair of Applied Psychology

The article discusses theories and methodological studies on human resource management issues, as well as the need for in-depth study of the topic. Organization of human resource management system in modern conditions, personnel policy, management styles, staff motivation and psychological support. The role of psychological factors in the staff management process from the point of view of ensuring its competitiveness is emphasized.

Key words. Human resources, team work, work efficiency, management, law of management psychology, motivation, value orientation.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 28.01.2021թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 05.02.2021թ.

ՀԱՏՈՒԿ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Խաչատրյան Հռիփսիմե

*ՀՀ ռստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի
քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի
պետ, ի.գ.թ., ռստիկանության փոխգնդապետ*

Հետազոտելով անչափահասների հանցավորության կանխարգելման որոշ հարցերը¹՝ հանգել ենք հետևության, որ կարևոր է² հանցանք կատարած անչափահասների համար հատուկ դաստիարակչական հիմնարկի ստեղծումը: Այն նոր մոտեցում կլինի քրեաիրավական բարեփոխումների համակարգում: Նկատենք՝ անչափահասների նկատմամբ ազատազրկման ձևով պատժի կիրառումը քրեակատարողական քաղաքականության մարտավարական ուղղություն է: Ինչպես ցույց են տալիս մեր իրականացրած հետազոտության արդյունքները՝ հանցանք կատարած անչափահասների քրեական պատասխանատվությունը մեծամասամբ իրացվել է ազատազրկման ձևով պատիժ նշանակելով, սակայն պատիժը կրելուց հետո կարճ ժամանակ անց կամ փորձաշրջանի ընթացքում անչափահասը կատարում է նոր հանցանք, ինչն արդյունավետության իմաստով մտահոգիչ է և նոր լուծում է պահանջում: Որպես լուծում՝ առաջարկվում է ստեղծել հատուկ դաստիարակչական հիմնարկ:

Հատուկ դաստիարակչական հիմնարկի ստեղծման առաջարկը կվերաբերի առաջին անգամ ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասներին: Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անչափահասների հանցավորության «զամբյուղում» տեսակարար կշիռ են կազմում ոչ մեծ կամ միջին ծանրության արարքները, և, որպես կանոն, անչափահասները դատապարտվում են ազատազրկման. նրանց նկատմամբ կիրառվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի դրույթները: Կարծում ենք, որ ազատազրկման ձևով պատիժ նշանակելու վերաբերյալ

¹ Տե՛ս օրինակ՝ Հ.Մ. Խաչատրյան, «Անչափահասների խմբային հանցավորության կանխարգելման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», թեկ. Ատենախոսություն, էջեր 114-152:

² Տե՛ս Անչափահասների խմբային հանցավորության հակազդման քրեաիրավական և կրիմինալոգիական որոշ հարցեր // Օրենքի պատվար մարտ N9, 2020, էջեր 67-74:

դատավճիռ պետք է կայացվի ծայրահեղ դեպքում, երբ այլ միջոցներով հնարավոր չէ հասնել հանցանք կատարած անչափահասի ուղղմանը: Թերևս, վերոնշված դեպքերում, հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ պետք է իրականացվի դատաքննություն, սակայն նրա նկատմամբ դատավճռի փոխարեն կկայացվի որոշում՝ նրան հատուկ դաստիարակչական հիմնարկում տեղավորելու վերաբերյալ: Այն հնարավորություն կտա անչափահասների հետ աշխատելու, նրանց նկատմամբ անհատական ներգործության ժամանակ սոցիալական, հոգեբանական և դաստիարակչական աշխատանքների իրականացման մոտեցումները փոխելու՝ դրանք զուգակցելով հասարակական առավել լայն ներգործության հետ:

Պետության կողմից անչափահասների հանցավորության հակազդման միջոցները, պետական հարկադրանքի տնտեսումը, ինչպես նաև հումանիզմի որոշ դրսևորումները հանգեցրին քրեակատարողական հիմնարկում անչափահաս դատապարտյալների քանակի կրճատմանը: Այսպես, ՀՀ ԱՆ «Աբովյան» քրեակատարողական հիմնարկում բավականին քիչ անչափահասներ են ազատազրկման ձևով պատիժ կրել: Մասնավորապես 2014-2020թթ. ընթացքում անչափահաս դատապարտյալների շարժն ունի հետևյալ պատկերը (տե՛ս աղյուսակ 1)³.

Աղյուսակ 1

Տարիներ	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 /նոյեմբերի 1-ի դրությամբ
Անչափահաս դատապարտյալների քանակ	11	4	3	3	2	0	0

Ինչպես ցույց են տալիս վիճակագրական տվյալները, ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անչափահաս դատապարտյալներ ՀՀ-ում այսօր չկան:

Ինչ վերաբերում է պայմանական դատապարտված, ազատազրկման հետ չկապված այլ պատիժների դատապարտված, ինչպես նաև քրեական պատասխանատվությունից ազատված անչափահասներին, ապա պրոբա-

³ Դատապարտյալների թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկությունը տրամադրվել են ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրին 04.11.2020թ. թիվ 40/3-7131 գրությամբ՝ ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության կողմից:

ցիայի անչափահաս շահառուների թվաքանակը 2016-2019 և 2020 թվականի ինն ամիսների ընթացքում ունի հետևյալ պատկերը (տես աղյուսակ 2)⁴.

Աղյուսակ 2

Տարի	Պատիժների և վերահսկողությունների տեսակները			
	Տուգանք ՀՀ քր. օր.-ի 51 հոդված	Հանրային աշխատանք ՀՀ քր. օր.-ի 54 հոդված	Պատիժը պայմանականորեն չկիրառել ՀՀ քր. օր.-ի 70 հոդված	ԴԲՀՄ ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդված
2016	14	0	66	5
2017	7	0	77	12
2018	4	0	54	17
2019	3	0	24	5
2020 (9ամիս)	3	2	31	0

Ինչպես ցույց են տալիս վիճակագրական տվյալները՝ առավել հաճախ հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ կիրառվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածը, և անչափահասին պրոբացիայի ծառայության կողմից վերցնում են հաշվառման: Ինչ վերաբերում է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներին, ապա այն կիրառվում է ոչ հաճախ: Կարծում ենք, որ դա պայմանավորված է ոչ թե դրա կիրառման անարդյունավետության, այլ անարդյունավետ կատարման պատճառով: Կարևորում ենք դաստիարակչական հարկադրանքի միջոցների (այսուհետ՝ ԴԲՀՄ) դերն անչափահասների հանցավորության հակազդման գործընթացում, քանի որ դրանց կիրառումն ունի մարդասիրական բովանդակություն, ազատում է անչափահասին քրեական պատասխանատվությունից, որն իր հերթին չի առաջացնում դատվածություն:

Համաձայն «ՀՀ քրեակատարողական և պրոբացիայի ոլորտի 2019-2023թվականների ռազմավարության»՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական և պրոբացիայի ոլորտում իրավիճակը բարելավելու,

⁴ Պրոբացիայի անչափահաս շահառուների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները տրամադրվել են ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրին՝ 02.11.2020թ. թիվ Ե/Պ-2-891 գրությամբ՝ ՀՀ ԱՆ Պրոբացիայի պետական ծառայության կողմից:

ինչպես նաև ոլորտի շարունակական զարգացումն ապահովելու համար առաջարկվող ռազմավարության հիմնական նպատակը լինելու է քրեական պատիժների ոլորտում վերականգնողական արդարադատության սկզբունքների ներդրումն ու պատժի նպատակների արդյունավետ իրացումը, քրեական ենթամշակույթի վերացումն ու կրկնահանցագործության կանխումը, որին հասնելու համար առաջնահերթ է քրեակատարողական և պրոբացիայի ոլորտում առկա խնդիրների մանրամասն ուսումնասիրությունը և դրանց լուծմանն ուղղված թիրախային քայլերի ձեռնարկումը: Վերականգնողական արդարադատության սկզբունքներից բխում է, որ քրեական պատիժների ոլորտում իրականացվող բարեփոխումները պետք է ենթադրեն ազատագրված ավանդական գաղափարախոսությունից անցում դեպի վերասոցիալականացման և վերականգնողական արդարադատության գաղափարախոսությանը, քանի որ նման գաղափարախոսությունն ապահովում է առավել ճկուն հակազդում հանցագործությանը⁵: Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, անչափահասների նկատմամբ պատժողական քաղաքականությունից դեպի վերականգնողական արդարադատության անցման արդյունք կարող է հանդիսանալ մեր առաջարկած հատուկ դաստիարակչական հիմնարկի ներդրումը: Բացի այդ, այն կարևոր նշանակություն կունենա նաև ԴԲՀՄ-ի կիրառման խթանման համար: Այս նորարարությունը պետք է ուղղված լինի կանխելու անչափահասների հանցավոր հակվածության գործընթացը: Անչափահասներն այստեղ կտեղավորվեն դատարանի որոշմամբ, որտեղ էլ յուրաքանչյուրի նկատմամբ կցուցաբերվի հոգեբանամանկավարժական միջոցների տարբերակված ներգործություն: Այս կենտրոնի ստեղծումը կարևորվում է, որ դատարանը, կիրառելով ԴԲՀՄ, անչափահասի վարքագծի նկատմամբ հսկողության պարտականությունը դնում է ծնողների և համապատասխան վարչական շրջանի խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների վրա: Կարծում ենք՝ անչափահասների վարքագծի նկատմամբ հսկողությունը ծնողների բնական և իրավական պարտականությունն է, իսկ կրկնակի դրա ամրագրումը, ինչպես նաև խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կողմից դրա իրականացումը, ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, գրեթե անարդյունավետ է:

⁵https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=137161&fbclid=IwAR3tA94MFoBE4_kNMnfvQ6Xh6IsAs6QrEEEJWEjPBODCjDePRVIyPyDgluI

Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ («պեկինյան կանոններ») ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնների չորրորդ մասի՝ ուղղիչ հիմնարկներից դուրս անչափահասների հետ վարվելաձևի 24-րդ կանոնն անհրաժեշտ օգնության տրամադրման մասին է՝ համաձայն որի պետք է ջանքեր գործադրել դատավարության բոլոր փուլերում անչափահասներին բնակության, կրթության կամ պրոֆեսիոնալ պատրաստություն ստանալու, աշխատանքի տեղավորելու և այդ տեսակի անհրաժեշտ օգնություն տրամադրելու համար, որն օգտակար և գործուն կլինի դատախարակության ընթացքին նպաստելու գործում: Ըստ այս կանոնի մեկնաբանության՝ անչափահասների բարեկեցությանն աջակցելն ունի առաջնային նշանակություն⁶: Դրա համար 24-րդ կանոնում ընդգծվում է անչափահասների դատախարակության ողջ գործընթացում անչափահասների շահերի ապահովման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման, ծառայությունների և այլ անհրաժեշտ օգնության հատկացման կարևորությունը: Կարծում ենք, որ մեր կողմից առաջարկվող մոդելի ստեղծումն ուղղված է հենց այս կանոնի առավելագույնս կյանքի կոչմանը և հանցավոր անչափահասների նկատմամբ ներգործության արդյունավետության բարձրացմանը: Այստեղ գլխավոր շեշտադրումը պետք է կատարվի հոգեբանամանկավարժական և վերականգնողական բնույթի գործունեության կազմակերպման վրա, որը պետք է իրականացնել ոչ միայն տարիքային զարգացման, այլ նաև անհատական (հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական, քրեափրավական) առանձնահատկությունները հաշվի առնելով: Այս առումով, հատուկ դատախարակչական հիմնարկում անհրաժեշտ է նաև, որ աշխատեն կոնկրետ մասնագիտական պատրաստվածություն ստացած մասնագետներ (մանկավարժներ, հոգեբաններ, իրավաբաններ, քրեաբաններ, սոցիալական աշխատողներ), պետք է լինեն հատուկ ծրագրեր՝ ուղղված անչափահասների դրական գործունեության ձևավորմանը և լիարժեք վերասոցիալականացմանը:

Հանցավորի նկատմամբ վերասոցիալականացման գործընթացը պետք է իրականացնել դատախարակչական աշխատանքների ընթացքում՝ շեշտադրումը դնելով անձին սոցիալ-հոգեբանամանկավարժական աջակցություն ցուցաբերելու վրա: Բնականաբար, պարզապես հասարակությունից մեկուսացնելով կամ սահմանափակելով իրավունքները՝ կանխարգելման

⁶ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=18505> (վերջին այցելություն՝ 16.01.2021թ., ժամ 14:00-ին):

համատեքստում բավարար չէ դատապարտյալի ուղղման և վերադաստիարակման համար: Անհրաժեշտություն է առաջանում նաև հոգեբանամանկավարժական ներգործության՝ հաշվի առնելով անհատական բնութագրի առանձնահատկությունները, հնարավորինս արձագանքելու նրանց խնդիրների, կարիքների լուծմանը, և հիմնարկի առօրյան պետք է կառուցվի անչափահասների դրական հետաքրքրությունների, նախասիրությունների հայտնաբերման, ձևավորման և զարգացման շուրջ, որի արդյունքում էլ կարելի է հաջողության հասնել անչափահասի ուղղման և վերադաստիարակման գործընթացում:

Առաջարկվող հատուկ դաստիարակչական հիմնարկն իր բովանդակությամբ և ձևով պետք է տարբերել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 93-րդ հոդվածում նախատեսված հատուկ ուսումնադաստիարակչական հաստատություններից:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 93-րդ հոդվածը հնարավորություն է տալիս անչափահասներին պատժից ազատելու՝ հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելու միջոցով:

Վերոնշյալից հետևում է, որ անչափահասը կարող է ազատվել պատժից, եթե դատարանը գտնի, որ պատժի նպատակներին կարելի է հասնել նրան հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական դաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելու միջոցով: Այս համատեքստում՝ ստացվում է, որ անչափահասը ենթարկվում է քրեական պատասխանատվության՝ ազատվելով պատժից, նրան տեղավորելով հատուկ ուսումնադաստիարակչական կամ բժշկական դաստիարակչական հաստատությունում, որի արդյունքում էլ ձեռք է բերում դատվածություն: Այստեղ նկատենք մի բայց՝ ՀՀ-ում որպես հատուկ ուսումնադաստիարակչական հաստատություն հանդես է գալիս Հանրապետական թիվ մեկ կրթահամալիրը, որտեղ տեղավորվում են տարբեր կատեգորիաների անչափահասներ, մասնավորապես՝ անապահով ընտանիքներից, դժվար դաստիարակվող, հակահասարակական կյանք վարող (ուսումից չարամտորեն խուսափող, տնից փախչող, մուրացիկ) և այլն: Անչափահասները հայտնվում են կրթահամալիր կամ ծնողի գրավոր դիմումի հիման վրա, կամ հոգաբարձության և խնամակալության հանձնաժողովների որոշմամբ: Ստացվում է, որ այստեղ, բացի հանցանք կատարած անչափահասներից, կան նաև այլ անչափահասներ,

որոնք հակաիրավական վարքագիծ դեռևս չեն դրսևորել, ինչը, կարծում ենք, ռիսկային է: Բացի այդ, այստեղ տեղավորվում են նաև իգական սեռի ներկայացուցիչները, ինչն իր հերթին նոր ռիսկեր է պարունակում: Եվ պրակտիկայում հայտնի են դեպքեր այս անչափահասների հակաիրավական շարունակական վարքագծի դրսևորումների վերաբերյալ: Այսինքն գործ ունենք անարդյունավետ ներգործության հետ: Ուսումնասիրելով դատական պրակտիկան և բանավոր հարցումներ անցկացնելով այդ ոլորտի համապատասխան աշխատողների հետ՝ հանգում ենք այն հետևության, որ ՀՀ քր. օր. ի 93-րդ հոդվածում մատնանշված պատժից ազատված անչափահասներ առկա չեն հատուկ ուսումնադաստիարակչական հիմնարկում, իսկ բժշկական-դաստիարակչական հիմնարկն առհասարակ կազմավորված չէ:

Այսպիսով, կարևորելով և ամփոփելով վերոգրյալը, կարծում ենք, անչափահասների համար հատուկ դաստիարակչական հիմնարկը պետք է հանդիսանա դաստիարակչական հարկադրանքի միջոց և այն իր արտացոլումը պետք է գտնի ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 91-ում: Առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 91-ի 2-րդ մասը լրացնել նոր՝ 5-րդ կետով՝ «5) տեղավորումը հատուկ դաստիարակչական հիմնարկում»:

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЗДАНИЯ СПЕЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В РА

Хачатрян Рипсима Мгеровна

Начальник кафедры уголовного права и криминологии

Академии Образовательного комплекса полиции РА,

к.ю.н., подполковник полиции

Автор посвятил свою статью вопросам создания специального воспитательного учреждения, что имеет важное значение для предупреждения преступности несовершеннолетних и их исправления.

Проблема представляется и обсуждается в контексте принудительных мер воспитательного характера.

Подчёркивая важность исправления и положительной социализации несовершеннолетних, проявивших преступное поведение, автор делает акцент на мерах и приемах реабилитационного правосудия.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, специальное воспитательное учреждение, принудительная мера воспитательного характера, совершивший преступление несовершеннолетний, реабилитационное правосудие.

THE NEED TO CREATE A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Khachatryan Hripsime

*Head of the Chair of Criminal Law and Criminology,
Academy of the Educational Complex of the RA Police,
PhD, Police Lieutenant Colonel*

The author devoted her article to the creation of a special educational institution that will be important for the prevention of juvenile crime and the correction of minors.

It is presented and discussed in the context of coercive educational measures.

Emphasizing the importance of correction and positive socialization of minors who have shown criminal behavior, the author focuses on the measures and techniques of rehabilitative justice.

Key words: juvenile delinquency, special educational institution, coercive educational measure, minor who committed a crime, rehabilitation justice.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 05.02.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 08.02.2021թ.

ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ ԱՌԿԱ ՔՐԵԱԾԻՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՊԱՏՃԱՌ

Հարությունյան Զարուհի

*ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
վերապատրաստման և որակավորման
բարձրագույն բաժնի դասախոս*

Անձի ձևավորման գործում ընտանիքի դերն սկսվում է մարդու ծնվելու հենց առաջին իսկ օրերից, շարունակվում է առավել ինտենսիվ չափահասության տարիներին և չի ավարտվում իր ողջ կյանքի ընթացքում: Ընտանիքում առկա խնդիրները մարդու ձևավորման գործում ընդունակ են առաջացնելու բացասական պահանջմունքներ, հետաքրքրություններ և կարծրատիպային վարք¹:

Պատահական չէ, որ երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը միտված միջազգային փաստաթղթերում կարևորվում է ընտանիքի դերը: Այսպես, անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնների («Պեկինյան կանոններ») 1.1 կետը սահմանում է, որ անդամ պետությունները պետք է ձգտեն նպաստելու անչափահաս տղայի կամ աղջկա և նրա ընտանիքի բարեկեցությանը: Համանման կարգավորում է պարունակում նաև Անչափահասների շեղվող վարքագծի կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշների («Ռիադյան ուղենիշներ») 3 11-րդ կետը, որը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր հասարակություն պետք է խիստ կարևորի ընտանիքի և դրա բոլոր անդամների կարիքներն ու բարեկեցությունը: «Ռիադյան ուղենիշների» 12-ից 19-րդ կետերը ևս ուղղակիորեն վերաբերում են երեխայի վարքագծի ձևավորման գործընթացում ընտանիքի, ծնողների կողմից երեխայի հանդեպ դրսևորվող վերաբերմունքին՝ կարևորելով դրանք երեխայի առաջնային սոցիալականացման, պաշտպանության և խնամքի ապահովման գործընթացում²:

Բանն այն է, որ բազմաթիվ մանկավարժական հետազոտություններ ասացուցում են, որ ընտանիքի ազդեցությունը երեխայի վրա ամենազդեցիկն

¹Տե՛ս *Бурлаков В.Н., Корпачева Н.М. Криминология: Учебное пособие.* Стандарт третьего поколения, С-ПБ:Изд-во «Питер», 2013. 304 էջերի քանակ, էջ. 77-78.

² http://ysu.am/files/06A_Margaryan-1540816248-.pdf, էջ 59

է, տարիքի հետ այն կարող է թուլանալ, բայց երբեք չի սպառվում ամբողջությամբ: Ընտանիքում ձևավորվում են այն հատկանիշները, որոնք ոչ մի տեղ, բացի ընտանիքից չեն կարող ձևավորվել, ընտանիքն իրականացնում է անձի սոցիալականացումը, այն դաստիարակում է անձին որպես ապագա ընտանիքի անդամ, քաղաքացի, հայրենասեր և հասարակության համար օրինապահ անձ³:

Վերջիններս կանխորոշում են անձի հակակոռուպցիոն վարքագիծը, ինչպես նաև ձևավորում են անձի արժեքային համակարգում առաջին պատկերացումները և ընկալումները կոռուպցիայի վերաբերյալ, քանզի ընտանիքը հանդիսանում է անձի սոցիալականացման առաջին օղակը:

Եթե ծնողն ի սկզբանե իր վարքագծով և գործողությամբ չձևավորի երեխայի մեջ աշխարհի ճիշտ պատկերը կամ ձևավորի այն խեղաթյուրված, ապա անչափահասը հեշտորեն կարող է դառնալ կոռուպցիոն կապերի մասնակից⁴:

Երբեմն բավական է՝ երեխան լսի, թե ինչպես է հայրն իր ընկերոջը հորդորում ցուցաբերել կոռուպցիոն վարքագիծ, այդ ժամանակ հոր կողմից «կապանվի» ապագա մի օրինապահ քաղաքացի՝ հանձինս երեխայի, քանի որ երեխան հաճախ չի դաստիարակվում այնքան այն պահին, թե ինչ է ասում իրեն ծնողը, որքան այն պահին, թե ինչպես է իրեն դրսևորում նա կյանքում: Պատահական չէր, որ մարդու իրավունքների ակտիվ ջատագով Ջեյմս Բոլդուինն ասում էր, որ երեխաները երբեք չեն լսում ծնողներին, բայց նույնությամբ իրենց նմանակում են⁵:

Իրականացված ISRD-2 ուսումնասիրության շրջանակներում երեխաներին հարցեր տրվեցին, թե արդյո՞ք իրենք, իրենց ընկերները, ծնողները նվեր տվել են ուսուցչին՝ չվաստակած բարձր առաջադիմությունն ապահովելու համար: Հարցվածների 50%-ը հաղորդել է, որ իրենց ծնողները նման նվերներ տվել են, իսկ 82%-ի հաղորդմամբ՝ իր ընկերոջ, ընկերուհու ծնողն էր նման կերպ վարվել: Հարցման խմբում ընդգրկված անչափահասների

³ Пожалуйста, не забудьте правильно оформить цитату:

Чукреева В. В. Влияние семьи на развитие личности ребенка, его благополучие [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.). Т. II. — Пермь: Меркурий, 2011. — С. 180-183. — URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/17/322/> (дата обращения: 29.03.2020).

⁴ <http://journal.asu.ru/sidec/article/view/5917/4652> էջ 126

⁵ <http://journal.asu.ru/sidec/article/view/5917/4652> էջ 126

33%-ը նշել է, որ մասնավոր դասերի է հաճախել ուսուցչի մոտ՝ իր կողմից չվաստակված բարձր առաջադիմություն ապահովելու համար, 76%-ը նշել է, որ իր ընկերը կամ ընկերուհին էր մասնավոր դասեր վերցրել ուսուցչից⁶:

Նման ընկալումները կարող են կրել ուսուցողական բնույթ, ինչը կարող է հանգեցնել կոռուպցիոն վարքագծի: Նշենք նաև մեկ այլ հետազոտության արդյունքներ՝ համաձայն որի հանցագործության դեպքերի 30-40%-ը, որն իրականացրել են անչափահասները, բացասական ազդեցությունը փոխանցվել է ընտանիքի մեծ անդամների կողմից⁷:

Վերջինս ևս փաստում է ընտանիքի դերը օրինապահ քաղաքացու ձևավորման գործում:

Կարևոր դերակատարություն ունի նաև ընտանիքի կողմից երեխային տրված ուղղակիորեն հորդորները, մասնավորապես՝ հակակոռուպցիոն դաստիարակությունը: Նախ՝ վերջինիս բացակայությունն արդեն իսկ ինքնին կոռուպցիոն վարքագծի պատճառ կարող է հանդիսանալ, քանի որ, որպես կանոն, բոլոր մարդիկ իրենց էությամբ ծնվում են եսասեր, որն իրենից ենթադրում է, որ հակված են լինում առաջին հերթին իրենց մասին հոգ տանելուն՝ ունենալով պահանջմունքներ, ցանկություններ, իսկ կոռուպցիան որոշ դեպքերում հարմար տարբերակ է հանդիսանում դրանք բավարարելու համար, հատկապես այն պայմաններում, երբ անձը չի ստացել հակակոռուպցիոն դաստիարակություն՝ իրենից դուրս արժեքներ տեսնելու մասով:

Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը՝ հակակոռուպցիոն պայքարում կարելի է արմատական հաջողությունների հասնել այն դեպքում, երբ հակակոռուպցիոն մտածելակերպն ու արժեքները ձևավորվում են մարդու վաղ հասակից: Մեզանում նախադպրոցական հաստատություններում այդ ուղղությամբ աշխատանքներ գրեթե չեն տարվում⁸: Այստեղ անհրաժեշտ է նաև այլասիրության, պետության վերաբերյալ համապատասխան պատկերացման սերմանում, ինչպես նաև արժեհամակարգի ճշգրիտ ձևավորում: Դեռևս Սոկրատն էր պնդում, որ ոչ թե վերցնել, այլ տալն է էությունը բարոյական օրենքի, որը հավասարակշռում է յուրաքանչյուր անձի եսասիրական կամքը⁹:

⁶ http://ysu.am/files/book_Anna_Margaryan.pdf, էջ 88

⁷ <https://moluch.ru/conf/law/archive/179/8892/>

⁸ <https://anti-corruption.gov.am/am/spheres?s=35>

⁹ <https://books.google.am/books?id=jOA5AgAAQBAJ&pg=PA115&dq=%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%BC&hl=hy&sa=X&ved=2ahUKEwjF>

Հակակոռուպցիոն վարքագիծ սերմանելու համար մեծ կարևորություն ունի նաև ընտանիքում առկա հոգեհուզական մթնոլորտը, քանի որ դրա առկայության դեպքում երեխան կունենա դրական վերաբերմունք արտաքին աշխարհի, պետության, հասարակության, օրենքների նկատմամբ: Այն բանի համար, որ երեխայի մոտ բացակայեն արտաքին աշխարհի, հասարակության, պետության նկատմամբ բացասական, ագրեսիվ վերաբերմունքը, երեխան ինքը նախ պետք է ստանա այդ բոլոր դրական հույզերն ընտանիքից, ընդ որում՝ առաջին հերթին մորից, քանի որ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ շրջապատի նկատմամբ ունեցած հարաբերությունների համակարգում անձի համար առավել դրականը եղել է հարաբերությունը մոր հետ: Ընտանիքում մոր դերն անձի համար առանձնահատուկ կարևորություն ունի: Հետազոտությունների համաձայն՝ այն ժամանակ, երբ մարդու մեջ պակասում է դրական վերաբերմունքն իր մոր նկատմամբ, ապա բարձրանում է բացասական վերաբերմունքը մյուսների նկատմամբ: Եվ այն անձինք, ովքեր բացասական վերաբերմունք ունեն իրենց մոր նկատմամբ, բացասական վերաբերմունք ունեն սոցիալական մյուս օբյեկտների, երևույթների, պետության, օրենքների, նորմերի նկատմամբ¹⁰:

Ստացվում է՝ նման բացասական վերաբերմունքը կարող է օրենքները խախտելու, ուստիև կոռուպցիոն վարքագիծ դրսևորելու երբեմնի պատճառ հանդիսանալ, քանի որ այն անձը, ով ունի իր մոր նկատմամբ բասական վերաբերմունք, ուրեմն մնացած արժեքների նկատմամբ ունի էլ ավելի բացասական վերաբերմունք՝ ի դեմս օրենքների, պետության և այլ: Իհարկե, մենք չեն կարող ասել, որ բոլոր դեպքերին է սա վերագրվում, բայց չենք կարող նաև չփաստել հետազոտության արդյունքների հիման վրա կատարված եզրակացությունները:

Եվ առհասարակ, մայրը, ընդհանրական վերցված, ժողովրդի դաստիարակն է¹¹:

Ընտանիքում առկա հոգեհուզական մթնոլորտն այլ հարթությունից դի-

[8cOqgePrAhXxkYsKHcFUCuQQ6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%BC&f=false](https://doi.org/10.26907/2542-0419.2024.1.115), էջ 115

¹⁰ Ст'у *Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение*, С-ПБ:Изд-во «Прайм-ЕВРОЗНАК», М.: Изд-во «Олма-пресс», 2004. 416 էջերի քանակ, էջ 39. *Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение*, С-ПБ:Изд-во «Прайм-ЕВРОЗНАК», М.: Изд-во «Олма-пресс», 2004. 416 էջերի քանակ, էջ 39.

¹¹ <http://journal.asu.ru/sidec/article/view/5917/4652> էջ 126

տարկենք՝ եթե երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունք է դրսևորվում, բռնություն է գործադրվում, ապա երեխայի մեջ ևս խորանում է ագրեսիվությունը¹²։ Սա ևս հանգեցնում է կոռուպցիոն վարքագծի։ Թեև ագրեսիան ուղղակիորեն կոռուպցիոն վարքագծում, որպես կանոն, չի դրսևորվում, այնուամենայնիվ, առկա են հետազոտությունները, որոնք ցույց են տվել կոռուպցիայի և ագրեսիայի փոխկապվածությունը։ Դրա հիման վրա այն ենթադրությունն է արվում, որ կոռուպցիոն վարքագծի գլխավոր պատճառներից մեկը թաքնված ագրեսիան է¹³։

Նշանակում է, որ կոռուպցիոն վարքագծի պատճառներն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է բացահայտել նաև ագրեսիվ վարքագծի պատճառները, որոնք առաջանում են ընտանիքում սոցիալականացման արդյունքում։ Դիտարկենք դրանցից մեկը։ Վաղ հասակից ձևավորված ագրեսիվության պատճառներից կարող է լինել այն, որ երեխան շատ փոքր հասակից է հաճախել նախադպրոցական հաստատություն։ Սոցիոլոգիայի տեսանկյունից երեխայի շփումը և խաղը տարեկիցների հետ նրան հնարավորություն է տալիս սովորելու արգրեսիվ ռեակցիաներ։ Սա է ապացուցում նաև տվյալները, որոնք ստացվել են նախադպրոցական երեխաներին հետազոտելու արդյունքում։ Մի հետազոտությունում (Haskins, 1985) բացահայտվել է, որ այն երեխաները, ովքեր մինչ դպրոց գնալը հինգ տարի շարունակ կանոնավոր կերպով հաճախել են նախադպրոցական հաստատություն, ուսուցիչների կողմից գնահատվել են որպես առավել ագրեսիվ, քան այն երեխաները, ովքեր հաճախել են նախադպրոցական հաստատություն ոչ կանոնավոր կերպով։

Այս տվյալները հաճախ մեկնաբանվում են հետևյալ կերպ. երեխաները, որոնք առավել շատ «փորձառություն» ունեն իրենց տարեկիցների հետ շփման ժամանակ ձեռք բերված ագրեսիվ վարքագծի (նախադպրոցական հաստատությունում), առավել հաջող են յուրացրել նման ազդակները և առավել ընդունակ են դրանք այլ պայմաններում կիրառելու։

Չհերքելով նման տվյալների մեկնաբանումը՝ նկատենք, որ հնարավոր է նաև այլ բացատրություն։ Կարելի է ենթադրել, որ առավել մեծ է մեծահասակ երեխաների ագրեսիվությունը, որոնք հինգ տարի շարունակ հաճախել

¹² Տե՛ս Երևանի պետական համալսարան, Կրիմինոլոգիա, դասախոսություններ, Երևան, 2007. էջ 38.

¹³ Տե՛ս <http://www.ulan-ude-eg.ru/information/anticorruption/komissiya/Psih%20faktori.pdf> էջ. 10.

են նախադպրոցական հաստատություն: Սա պայմանավորված է երեխաների էմոցիոնալ դեպրիվացիայով՝ իրենց մորից վաղ հասակից բաժանվելու հանգամանքով, որն առավել կարևոր է մայր-երեխա հարաբերություններ համակարգի տեսանկյունից, ինչպես նաև կարևորվում է երեխայի մոտ անվտանգության հիմքային զգացողության ձևավորման համար:

Ընդհանուր առմամբ նման բացատրությունը հարաբերակցվում է այն հասկացության հետ, որը հոգեբանության մեջ կոչվում է կապվածության տեսություն¹⁴:

Իհարկե, սա ընտանիքում առկա քրեածին հանգամանքների առավել լատենտային հատվածն է: Նշենք նաև, որ ընտանիքի հանցածին ազդեցությունը կարող է դրսևորվել նաև նրանում, որ սխալ դաստիարակության արդյունքում երեխայի մեջ կարող է ձևավորվել սպառողական հոգեբանություն: Դրա ձևավորման ճանապարհը շատ հեշտ է: Բավական է բավարարել երեխայի բոլոր պահանջմունքները, այնպես անել, որ նա իր պահանջմունքները, ցանկությունները բավարարելու ճանապարհին ոչ մի արգելքի չհանդիպի, և կձևավորվի սպառողական հոգեբանություն: Այսինքն՝ տվյալ անձը դեռևս մանկուց սովոր կլինի, որ իր բոլոր պահանջմունքները և ցանկությունները պետք է բավարարվեն անմիջապես և հեշտ: Դրանք իրականացվելու դեպքում երեխան կլինի բավարարված: Այստեղ դեռ առկա չէ հանցանքին մղող ուժ: Խնդիրն առաջանում է այն ժամանակ, երբ տվյալ անձը դառնում է չափահաս և իր ցանկությունների իրականացման ճանապարհին խոչընդոտի է հանդիպում: Ստացվում է՝ այն անձը, ով միշտ հեշտ և անմիջապես ստացել է իր բոլոր ցանկությունների և պահանջմունքների բավարարումն առանց խոչընդոտների, հանկարծ դժվարությունների է հանդիպում: Ուստի նյութական բարեկեցության որոշակի մակարդակին սովոր անձը, որը նման պայմաններում է անցել սոցիալականացումը, չափահաս տարիքում, որոշակի դժվարությունների հանդիպելով, պատրաստ չի լինելու հաղթահարել դրանք օրինական ճանապարհով, երբ առկա է կոռուպցիոն՝ իր ընկալմամբ առավել հեշտ, առավել քիչ ժամանակ պահանջող և արդյունավետ տարբերակ: Տվյալ անձին գրավելու է հեշտ տարբերակը, քանի որ նա մանկուց է դրան սովոր:

Ընտանիքում առկա հաջորդ քրեածին հանգամանքը, որը կարող է հան-

¹⁴ St' u *Реев А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение.* С-ПБ :Изд-во «Прайм-ЕВРОЗНАК», М.: Изд-во «Олма-пресс» 2004, 226 էջերի քանակ, էջ 41

գեցնել կոռուպցիոն վարքագծի ուսուցմանը, հետևյալն է: Հաճախ կարող ենք ականատես լինել ընտանեկան այն իրավիճակներին, երբ ծնողը երեխայի վարքը փորձում է ղեկավարել կոնֆետներով, խաղալիքներով կամ փոխհատուցման այլ եղանակներով: Պայմանականորեն ասած՝ երեխայից պահանջում են կատարել որևէ գործողություն՝ «կաշառքի» դիմաց, որը երեխան արդեն յուրացնում է և մեծանալով՝ կարող է կրկնել վարքագիծը, քանի որ կոռուպցիոն նման գործարքն իրեն ուսուցանվել է և օտար չէ, ավելին՝ որոշ առումով հարազատ երևույթ է, քանզի արմատները գալիս են մարդու համար գրեթե ամենալավ ժամանակաշրջանից՝ մանկությունից:

Կարծում ենք, որ կոռուպցիոն վարքագծի պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև այն հանգամանքը, որ երեխաներն ընտանիքում հաճախ ականատես են լինում, թե ինչպես իրենց ընտանիքի անդամները վատաբանում և քննադատում են իշխանությանը, պետությանը, պետական մարմիններին, այն երկրի օրենքները, որտեղ բնակվում են: Արդյունքում՝ երեխայի պատկերացումներում պետությունը, պետական մարմինները կարող են ընկալվել որպես բացասական մի երևույթ և արժեք: Օրինակ՝ ISRD-3 ուսումնասիրության շրջանակներում երեխաներին հարցեր ուղղվեցին՝ կապված ոստիկանության գործունեության իրենց ընկալումների հետ. ստացված արդյունքների համաձայն՝ հարցվածների 44,8%-ի կարծիքով ոստիկանությունը կաշառք է վերցնում¹⁵:

Ցավալի է, որ որոշ երեխաներ չեն ընկալում ոստիկանությանը որպես իրենց բարեկամ և աջակից, ով պետք է պաշտպանի իրենց օրինական շահերը: Այս ամենին կարող են խանգարել ընտանիքում պարբերաբար իրականացվող քննադատական զրույցները, քաղաքական քննարկումները, որի ժամանակ երեխան հաճախ չի ընկալում, որ այդ քննադատությունն այս կամ այն անձին է ուղղված, այլ այդ ամենը վերագրում է պետության կամ ավելի կոնկրետ ոստիկանի (կամ դատավորի, դատախազի, փաստաբանի և այլ) կերպարին: Հատկապես այն պայմաններում, երբ երեխաներն ընտանիքի մյուս անդամների հետ հավասար դիտում են հեռուստատեսությամբ կամ համացանցում ցուցադրվող կադրերը՝ թե ինչպես են ոստիկանները ձերբակալում կամ բերման ենթարկում այս կամ այն անձի: Վերջինս իրենց տարիքի համար բավական չհասկացվող տեսարաններ են, որտեղ ոստիկա-

¹⁵ http://ysu.am/files/book_Anna_Margaryan.pdf, էջ 88

նը ինչ-որ չար կերպար կարող է ընկալվել: Այս մասին պարզել ենք մեր հետազոտության արդյունքներից: Զրույցներ ունենալով նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի 100-ից ավել երեխաների հետ՝ 42-ը խոստովանեցին, որ վախենում են ոստիկաններից, քանի որ տեսել են այն կադրերը, թե ինչպես են ոստիկանները հատակին քարշ տալիս մարդկանց, ձերբակալում ցույցերի ժամանակ: Իսկ մի մասն էլ նշեցին, որ իրենց վախի պատճառն այն է, որ երբ ավտոմեքենայով երթնելու են ծնողի հետ, ոստիկանի ավտոմեքենա տեսնելիս իրենց ծնողը կարգադրում է թաքնվել ոստիկանից այնպես, որ չերևա՝ դիմացը երեխա կա նստած: Իհարկե, այդ երեխաներին չէր բացատրվել, որ ոստիկանը երեխայի անվտանգության համար է հսկողություն իրականացնում և խախտում արձանագրելու դեպքում տուգանում ծնողին:

Արդյունքում՝ մի խումբ երեխաների մոտ անգամ ձևավորվում է ռեֆլեկտիվ վարքագիծ՝ ոստիկանության ավտոմեքենա տեսնելիս ահաբեկվելու և թաքնվելու: Դա ընտանիքում իրավական մշակույթ ձևավորելու բացն է, որը պետք է լրացնի պետությունը, մասնավորապես՝ համապատասխան իրավական և հակակոռուպցիոն դասընթացի ծրագրեր մշակելով և իրականացնելով՝ նախադպրոցական հաստատություններից մինչև բուհ:

Կարծում ենք՝ նախ անհրաժեշտ է օրենքով սահմանված կարգով արգելել ձերբակալելու *ազդեսիլ* կադրերի հեռարձակումը և ցուցադրումը (բացառությամբ օրենքով նախատեսվող հատուկ դեպքերի), քանի որ դրանք ընտանիքի մեծ անդամների կողմից, որպես կանոն, չեն վերահսկվում և առաջացնում են վերոնշյալ խնդիրները՝ իրենց ողջ հետևանքներով: Բացի դա, այն ինչ-որ տեղ նսեմացնում է նաև բերման ենթարկվողի, ձերբակալվողի արժանապատվությունը, հատկապես՝ եթե պարզվի հետազայում, որ այդ անձն անմեղ է: Այդ մասով կարող ենք նաև ունենալ անմեղության կանխավարկածի կիրառության խնդիր: Օրինակ՝ երբ երեխաներն ականատես են լինում, թե ինչպես են մի անձի ձերբակալում, և հետո պարզվում է՝ այդ անձն անմեղ է: Երեխաների ընկալումներն ու արժեքները պետության մասով ամբողջովին կխառնվեն: Վերոնշյալ բացասական ընկալումները կմնան անձի ենթագիտակցական դաշտում, իսկ նման պարագայում արդեն՝ երբ պետությունը չունի կարևոր արժեք անձի արժեհամակարգում, ավելին՝ եղած արժեքն էլ բացասական է, ապա նման անձը հեշտորեն, առանց որևէ խղճի խայթի կկարողանա խախտել տվյալ պետության օրենքները՝ ցուցաբերելով կոռուպցիոն վարքագիծ:

Այսպես, ընտանիքի անդամների կողմից պետությանն ուղղված քննադատությունների թյուր ընկալումը երեխաների կողմից, պետության վերաբերյալ սխալ արժեհամակարգի ձևավորումը երեխաների մոտ ծնում է բացասական վերաբերմունք պետության նկատմամբ, ինչը կարող է թույլ տալ անձին հանգիստ խղճով խախտելու պետության կողմից սահմանված օրենքները, ցուցաբերել կոռուպցիոն վարքագիծ հատկապես այն պայմաններում, երբ անձնական շահը գլուխ բարձրացնի պետական շահի նկատմամբ:

Կարծում ենք նաև, որ կոռուպցիոն վարքագծի պատճառ կարող է հանդիսանալ ծնողների կողմից ընտրված այն դաստիարակչական հնարքը, որի կիրառման ժամանակ իրենք հորդորում են երեխային, ավելին՝ երբեմն հրամայում, որ նա դառնա իրենց կողմից մատնանշված այս կամ այն անձը: Օրինակ՝ հորդորում կամ պարտադրում են երեխային, որ նա պետք է դառնա նախարար, դատավոր, նախագահ կամ վարչապետ: Ծնողների՝ մանկուց սերմանած համոզմունքները և սպասումները կարող են էական ազդեցություն ունենալ երեխայի գիտակցության և հետագա վարքագծի վրա: Հնարավոր է, որ անձը ենթարկվի ծնողի հորդորին և ծնողների սպասելիքներն իրականացնելու համար դիմի կոռուպցիոն վարքագծի, հատկապես այն պայմաններում, երբ նման պաշտոնների ստանձնման համար անհրաժեշտ է կոռուպցիոն վարքագիծ ցուցաբերել: Այդ անձը ամեն հնարավոր և անհնար, հանցավոր և ոչ հանցավոր բոլոր միջոցների պատրաստ կլինի գործի դնելու, միայն թե իր ծնողների կողմից մանկուց ստացված առաքելությունն իրականացնի: Հետազոտությունները նույնպես վկայում են այն մասին, որ նման ակնակալիքներն ազդում են երեխայի վարքագծի վրա¹⁶:

Կարծում ենք նաև, որ ծնողների նման հորդորները կարող են իրականացվել անգամ հեքիաթների միջոցով, երբ ծնողն արքայի կամ նմանատիպ գլխավոր այլ հերոսի դերում փորձում է տեսնել երեխային՝ սերամանելով երեխայի մեջ իշխանության հասնելու նկատմամբ սեր, պահանջմունք, ցանկություն, քանգի հայտնի է, որ հեքիաթներն ունեն մեծ ազդեցություն երեխայի վարքագծի ձևավորման գործում: Վերջինիս հզոր դերի մասին կարող է վկայել հոգեբանության մեջ առկա այնպիսի ուղղությունը, ինչպիսին հեքիաթաթերապիան է:

Այս մասով կարծում ենք նաև, որ ծնողի կողմից հեքիաթների սխալ ներ-

¹⁶ Տե՛ս *Майерс Д. Социальная психология*, [пер. с англ.], 7-е изд., серия «Мастера психологии» Издательский дом «Питер», 2011. 793 էջերի քանակ, էջ 152

կայացման պատճառով երեխաների մոտ կարող է առաջանալ միանգամից, առանց որևէ ջանքի, մոխրոտիկի կարգավիճակից թագուհու վերածվելու ցանկություն կամ գանձեր գտնելու, կամ կախարդական փայտիկի օգնությամբ անմիջապես իշխանություն ձեռք բերելու ցանկություն: Այսինքն՝ առանց աշխատանքի՝ մեծ հարստության տիրանալու գաղափարի սերմանում: Նմանատիպ պոլիմենները երեխաների ենթագիտակցության մեջ կարող են թողնել հետք՝ հեշտությամբ հարստանալու և իշխանության տիրանալու մտադրությամբ: Գաղտնիք չէ, որ այդ հեշտ տարբերակներից մեկը կարող է լինել կոռուպցիոն վարքագիծը: Դասական հոգեբանները բազմիցս անդրադարձել են հեքիաթի վերլուծությանը: Դեռ Կ. Յունգը նշում էր, որ հեքիաթի կերպարներն արտահայտում են տարբեր արքետիպեր և այդ է պատճառը, որ ազդեցություն են գործում անձի վարքի և զարգացման վրա, իսկ Է.Բերնը վկայում էր այն մասին, որ կոնկրետ հեքիաթը կարող է դառնալ մարդու կյանքի սցենար¹⁷:

Այսպիսով, ընտանիքը մեծ կարևորություն ունի անձի սոցիալականացման գործընթացում, որն էլ արդեն էական դեր և նշանակություն ունի կոռուպցիոն և հակակոռուպցիոն վարքագծի ձևավորման գործընթացում: Ընտանիքում է մարդ ձեռք բերում առաջին պատկերացումները շրջապատող սոցիալական աշխարհի, մարդկանց և նրանց հարաբերությունների, թույլատրելիի և անթույլատրելիի վերաբերյալ: Ընտանեկան միջավայրի ազդեցության ներքո է երեխաների և դեռահասների մեջ կազմավորվում հայացքներ ու սովորույթներ, պահանջմունքներ, մշակվում են կանոնավոր հմտություններ և պահանջմունքների բավարարման եղանակներ:

Իհարկե, ընտանեկան հարաբերությունների սահմաններից անձի դուրս գալուն համեմատ լայնանում և բարդանում է նրա բարոյական դիրքերի ու արարքների վրա ազդող հանգամանքների շրջանակը, բայց ընտանիքի դերն այդ բանում, որպես կանոն, չի կորսվում:¹⁸ Ուստի կարծում ենք նաև, որ կոռուպցիայի կանխարգելման միջոցներից մեկը կարող է լինել ընտանեկան դաստիարակության ճիշտ մեթոդների տիրապետումը և դրանց կիրառումը:

¹⁷ Տե՛ս ԵՊՀ Ինժեներական հոգեբանության լաբորատորիա, Հեքիաթաթերապիա, մեթոդական ձեռնարկ, Երևան, 2003, էջերի քանակը 89, էջ 3:

¹⁸ Տե՛ս Քրեագիտություն, Դասագիրք բուհերի «Իրավագիտ» մասնագիտ. համար, Երևանի պետական համալսարան; խմբ., Վ.Կ. Զվիրբուլ և ուրիշ., թարգմ.՝ Ռ.Հ. Գուլբանյան. Երևան, Երևանի համալս. հրատ., 1986, էջերի քանակը 408, էջ 126:

КРИМИНОГЕННЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА В СЕМЬЕ КАК ПРИЧИНА КОРРУПЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ

Արությունյան Заруи Թոմիկովնա

*Преподаватель отдела переподготовки, повышения
квалификации и научно-исследовательской деятельности
Академии Госуправления РА*

В статье рассмотрены криминогенные обстоятельства в семье как причина коррупционного поведения. В связи с этим выявлено пять важных криминогенных причин, которые могут привести к коррупционному поведению, а также рассмотрены способы их нейтрализации.

Ключевые слова: коррупция, коррупционное поведение, борьба против коррупции, причина коррупционного поведения, криминогенные факторы в семье.

CRIMINOGENIC FAMILY CIRCUMSTANCES AS A CAUSE OF CORRUPT-BEHAVIOR

Harutyunyan Zaruhi

*Lecturer - Department of Training,
Qualification Improvement, and Research
Activities at State Public Administration
Academy of RA*

The article focuses on the study of *criminogenic family circumstances as a cause of corrupt behavior*. Corrupt behavior and the problem of socialization in the family are investigated. In this regard, five important criminogenic reasons that can lead to corrupt behavior are identified as well as ways to neutralize them are discussed.

Key words: corruption, corrupt behavior, fight against corruption, cause of corrupt behavior, criminogenic factors in the family.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 25.01.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 29.01.2021թ.

**ՕՊԵՐԱՏԻՎ ՓՈՐՁԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱՅԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՆ ՕՊԵՐԱՏԻՎ-
ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Հովհաննիսյան Արտակ

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի
քրեական դատավարության ամբիոնի պետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ*

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի¹ 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 14-րդ կետը, որպես օպերատիվ-հետախուզական ինքնուրույն միջոցառում, նախատեսել է «օպերատիվ փորձարարությունը»²: Նույն հոդվածի 2-րդ մասում օրենսդիրը տվյալ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման (այսուհետ՝ ՕՀՄ) անցկացման լիազորությամբ օժտել է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության (այսուհետ՝ ՕՀԳ) բոլոր սուբյեկտներին:

Օպերատիվ փորձարարության բովանդակությունը բացահայտված է Օրենքի 28-րդ հոդվածում. «Օպերատիվ փորձարարությունը որոշակի հանգամանքներում այս կամ այն իրադարձությունների կատարման հնարավորության ստուգումն է՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում պարզաբանման ենթակա հանգամանքների կամ դրանց մի մասի վերարտադրության միջոցով»:

Օպերատիվ փորձարարության բովանդակությունը բացահայտված է նաև ԱՊՀ մասնակից պետությունների Միջխորհրդարանական Համաժողովի 1996 թ. նոյեմբերի 2-ի որոշմամբ ընդունված «Կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի մասին» մոդելային օրենքի 26-րդ հոդվածում.

¹ Այսուհետ՝ Օրենք, օպերատիվ-հետախուզական օրենք, ՕՀԳ մասին օրենք

² ՕՀԳ մասին օրենքի 14-րդ հոդ. 1-ին մասի 16-րդ կետով նախատեսված «Կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում» ՕՀՄ-ն իր էությամբ հանդիսանում է «Օպերատիվ փորձարարություն» ՕՀՄ մասնակի դրսևորման դեպք, ինչի պատճառով «Կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում» ՕՀՄ-ն սույն հոդվածի շրջանակներում ինքնուրույն հետազոտման չի ենթարկվել:

«Օպերատիվ փորձարարությունը հակաիրավական իրադարձության գործողությունների, իրադրության կամ այլ հանգամանքների վերարտադրումն է և անհրաժեշտ փորձնական գործողությունների կատարումը՝ նպատակ ունենալով խափանել հանցավոր գործողությունները, հայտնաբերել դրանք նախապատրաստող կամ կատարող անձանց, ինչպես նաև ստուգել և գնահատել որոշակի հակաիրավական գործողությունների կատարման հնարավորության մասին հավաքված տվյալները կամ ստանալ հակաիրավական գործունեության մասին նոր տվյալներ»:

Տվյալ ՕՀՄ հասկացության սահմանումը տրված է նաև ՕՀԳ տեսության մեջ:

Այսպես, Ա.Ե. Չեչոտինն առաջարկում է օպերատիվ փորձարարության հասկացության հետևյալ սահմանումը. «Օպերատիվ փորձարարությունը օպերատիվ-հետախուզական իրավիճակի մոդելավորման վրա հիմնված ՕՀՄ է, որը թույլ է տալիս փորձնական ճանապարհով հայտնաբերել ինչպես վերահսկվող, այնպես էլ անհայտ անձանց հակաիրավական գործողությունները՝ նրանց հանցավոր գործունեության փաստաթղթավորման և խափանման նպատակով»³:

Ա.Ա. Չուվիլյովն օպերատիվ փորձարարությունը սահմանում է որպես որևէ իրադարձության որոշակի գործողությունների, իրադրության կամ այլ հանգամանքների վերարտադրում կամ փորձնական տարաբնույթ գործողությունների կատարում, որոնք նպատակ են հետապնդում ստանալ տեղեկություններ նախապատրաստվող, կատարվող կամ կատարված հանցագործությունների մասին կամ հաստատել օպերատիվ-հետախուզական աղբյուրներից ստացված տեղեկությունների հավաստիությունը⁴:

Պ.Ե. Սպիրիդոնովի կարծիքով՝ տվյալ ՕՀՄ-ն իրենից ներկայացնում է կառավարվող և վերահսկվող արհեստական պայմանների ստեղծմանը, ինչպես նաև այդ պայմաններում օբյեկտի վարքագծի ուսումնասիրմանն ուղղված գործողությունների ամբողջություն: Պայմանների տակ տվյալ դեպքում պետք է հասկանալ որոշակի հանգամանքների համակցություն, որոնք կարող են ազդեցություն ունենալ մշակվող (ուսումնասիրվող) անձի

³ Чечетин А.Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: Монография. – М., 2006. С. 119.

⁴ Чувилев А.А. Оперативно-розыскное право: Монография. – М., 1999. С. 47.

վարքագծի վրա⁵:

Գիտական այլ աշխատություններում ևս օպերատիվ փորձարարության հասկացությունը սահմանելիս հեղինակները հիմնականում մատնանշում են նմանատիպ հատկանիշներ⁶:

Ինչպես տեսնում ենք՝ տվյալ ՕՀՄ հասկացության և՛ օրենսդրական և՛ դրույթինալ սահմանումներում օպերատիվ փորձարարության էական հատկանիշներ են համարվում՝

1. որոշակի իրադարձության հանգամանքների մոդելավորումը (վերարտադրումը),

2. փորձնական գործողությունների կատարումը,

3. պայմանների արհեստական ստեղծումն ու դրանց վերահսկումը:

Այս հատկանիշների առկայության շնորհիվ օպերատիվ փորձարարությամբ իրավունքի կողմից պաշտպանվող շահերին իրական վնաս հասցնելու հավանականությունն անվիճելի է:

Ինչպես հայտնի է, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների նախապատրաստումն ու կատարումը բավական լավ քողարկվում են հանցագործների կողմից: Քրեական խմբավորումները կիրառում են զանազան հակազդող միջոցներ, որոնց շնորհիվ էականորեն դժվարանում է օպերատիվ-հետախուզական և քրեադատավարական գործունեության իրականացումը կամ նրանք ընդհանրապես դուրս են մնում իրավապահ մարմինների «տեսադաշտից»: Այսպիսի իրավիճակը թելադրում է ոչ միայն օպերատիվ-հետախուզական ուժերի, միջոցների և մեթոդների ողջ զինանոցի կիրառում բնականորեն առաջացած պայմաններում, այլև ստիպում է ՕՀԳ խնդիրների լուծմանը նպաստող պայմաններն ստեղծել արհեստական ճանապարհով, ինչը հանցավորության դեմ պայքարում հարձակվողականության ապահովման և մշակվող անձանց քրեական ակտիվության չեզոքացման արդյունավետ միջոց է:

Սակայն օպերատիվ փորձարարության անցկացման շրջանակներում նման պայմանների ստեղծումը, փորձնական զանազան գործողությունների

⁵ *Спирidonov П.Е.* Эксперимент в оперативно-розыскной деятельности: Дисс. ... канд. юрид. наук. СПб., 2002. С. 187.

⁶ *Корсаков К.А.* Оперативно-розыскная деятельность как объект изучения при подготовке прокурора к участию в судебном разбирательстве //Криминалистический семинар. СПб., 1998. Вып. 1. С. 24.

կատարումն առաջացնում են տարաբնույթ խնդիրներ՝ դրանց իրավաչափության տեսանկյունից:

Օպերատիվ փորձարարության անցկացմամբ իրավունքի կողմից պաշտպանվող շահերին իրական վնաս հասցնելու հնարավորությունն ինքնաբերաբար ծնում է օպերատիվ փորձարարության և հանցագործության պրովոկացիայի սահմանազատման հիմնախնդիրը, որն ՕՀԳ տեսության սուր և վիճելի հիմնահարցերից է:

Պրովոկացիայի (սադրանքի) տակ հասկանում ենք դավաճանական այնպիսի վարքագիծ, որը որևէ անձի դրդում է կատարել իր համար ծանր հետևանքներ առաջացնող գործողություններ⁷:

Հանցագործությունների դեմ պայքարում գործակալական պրովոկացիայի մեթոդի օգտագործման հիմնահարցն ունի պատմական արմատներ: Դեռևս 18-րդ դարի ականավոր մտածող և իրավագետ Չեզարե Բեկարիան իր «Հանցագործությունների և պատիժների մասին» աշխատության մեջ քննարկում էր այդ մեթոդի կիրառման «օգուտներն» ու «վնասները»: Այս մեթոդի «վնասներից» նա մասնավորապես նշում էր այն, որ ազգն սկսում է հավանություն տալ դավաճանությանը, որը քամահրանք է առաջացնում նույնիսկ չարագործների շրջանում⁸:

Նշենք, որ գործակալական պրովոկացիան՝ որպես քաղաքական ոստիկանության հետախուզական մեթոդ, ակտիվորեն կիրառվել է Ռուսական Կայսրությունում: Այն ենթադրում էր քաղաքական ոստիկանության կողմից հեղափոխական կազմակերպություն ներդրված գործակալ-պրովոկատորի կողմից այնպիսի վարքագծի դրսևորում, որը դրդում էր հեղափոխական կազմակերպության անդամներին կատարել իրենց մերկացնող կամ քրեորեն պատժելի գործողություններ, ինչը հնարավորություն էր տալիս ձերբակալել նրանց և ենթարկել քրեական պատասխանատվության⁹:

Մինչ օրս էլ վեճերի առարկա է մնում այն հարցը, թե ինչպե՞ս որոշել օպերատիվ փորձարարության անցկացման թույլատրելիության սահմանները (և՛ իրավական և՛ էթիկական տեսանկյունից), որպեսզի թույլ չտրվի

⁷ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2006. С. 607.

⁸ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М., 1939. С. 379-380.

⁹ Оперативно-розыскная энциклопедия / Авт. сост. А.Ю. Шумилов. – М., 2004. С. 244.

դրա վերաճումը հանցագործության պրովոկացիայի¹⁰:

Նման վտանգ առկա է հատկապես այն դեպքերում, երբ օպերատիվ փորձարարության անցկացման ժամանակ կիրառվում է օպերատիվ կոմբինացիա: Օպերատիվ կոմբինացիան օպերատիվ-մարտավարական հնարք է, որի կիրառումը նպատակ ունի արհեստականորեն ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք կնպաստեն հանցագործության հայտնաբերմանը, դրա մասնակիցների մերկացմանը: Այն ապակողմնորոշում է հանցագործներին, գցում նրանց շփոթմունքի մեջ, ստիպում կատարել «չկշռադատված» և օպերատիվ մարմիններին «ձեռնտու» գործողություններ:

Նման դեպքերում վտանգ կա, որ օպերատիվ մարմինները կարող են անցնել թույլատրելիության սահմանները և հանցավորության դեմ պայքարող սուբյեկտից վերածվել հանցագործության սադրիչի:

ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա են հանցակազմեր, որոնց դիսպոզիցիայում նկարագրվում է հենց հանցագործության պրովոկացիան: Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 350-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում կաշառքի կամ առևտրային կաշառքի պրովոկացիայի համար:

Վերլուծության ենթարկելով այս նորմը՝ մենք տեսնում ենք, որ օրենսդիրը տվյալ դեպքում որպես պրովոկացիայի բովանդակային տարր դիտում է՝ 1) հանցագործության արհեստական ապացույցներ ստեղծելը, և 2) պաշտոնատար կամ այլ անձին՝ առանց նրա համաձայնության կաշառքի առարկայի տալը կամ մատուցելը: Այստեղից կարելի է կատարել այն հետևությունը, որ պրովոկացիայի ժամանակ հանցագործության կատարումը չի հանդիսանում դրա ենթադրյալ սուբյեկտի կամարտահայտության արդյունք: Տվյալ դեպքում հանցանքի կատարման նախաձեռնությունը գալիս է ուրիշ անձանցից, որոնք «շահագրգռված» են դրա կատարման մեջ:

Այս նորմը, կարծում ենք, նախևառաջ «հասցեագրված է» ՕՀԳ սուբյեկտներին, որոնք կարող են հանդես գալ կաշառք տվողի դերում և, հետևաբար, «շահագրգռված» են այդ անձի հանցավոր վարքագծում: Այլ կերպ ասած՝ օրենսդրորեն թույլատրելով «օպերատիվ փորձարարություն» կամ «կաշառք ստանալու կամ կաշառք տալու նմանակում» ՕՀՄ-րի անցկացումը՝ օրենսդիրը միաժամանակ քրեական օրենսգրքում նախատեսում է սահմանափա-

¹⁰ Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник /Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М., 2006. С. 387.

կումներ՝ թույլ չտալու համար տվյալ ՕՀՄ վերաճումը պրովոկացիայի:

Հետևաբար, օպերատիվ փորձարարության անցկացման ժամանակ անթույլատրելի է այնպիսի պայմանների ստեղծումը, որոնց մեջ գտնվելով՝ ՕՀՄ օբյեկտը *զրկվում* է իր վարքագծի ազատ ընտրության հնարավորությունից: Անթույլատրելի է նաև հանցավոր արարքների կատարմանը հակելը կամ անձին հանցանքի կատարման մեջ ներգրավելը՝ հետագայում տվյալ հանցանքի մեջ նրա մերկացումն ապահովելու նպատակով, երբ այդ անձի մոտ բացակայում է հանցագործության կատարման դիտավորությունը:

Օպերատիվ փորձարարության ժամանակ հնարավոր են նաև դեպքեր, երբ ՕՀՄ սուբյեկտը «միջամտում է» բնականորեն առաջացած և արդեն զարգացող հանգամանքների ընթացքին և իր գործողություններով փոքր-ինչ շեղում, արագացնում է դրանց ընթացքը: ՕՀՄ սուբյեկտի կողմից նման դեպքերում պայմանների արհեստական ստեղծումն անձի մոտ չի ձևավորում հանցագործության կատարման դիտավորություն: ՕՀՄ սուբյեկտի կողմից միջոցառման օբյեկտի վարքագծի ուղղորդումը չի կարող համարվել հանցագործության պրովոկացիա կամ դրան մասնակցություն, քանի որ տվյալ դեպքում հանցագործության նախապատրաստումը կամ կատարումը հանդիսանում են ՕՀՄ օբյեկտի ազատ կամարտահայտության հետևանք, որն առաջացել է առանց ՕՀՄ սուբյեկտի նախաձեռնության կամ միջամտության, ՕՀՄ սուբյեկտի միջամտությունը կրում է *պասիվ* բնույթ, և հետևաբար՝ այստեղ բացակայում է հանցագործության պրովոկացիան:

Այլ կերպ ասած՝ «հանցագործության պրովոկացիայից խուսափել կարելի է միայն այն դեպքերում, երբ կասկածվող անձին տրամադրվում է ընտրության ազատություն՝ գործելու սեփական հայեցողությամբ, և երբ նախաձեռնությունը բխում է իրավախախտ անձից»¹¹:

Օպերատիվ փորձարարությունը չի վերաժվի պրովոկացիայի, եթե այն չի նախաձեռնում հանցավոր վարքագիծը, այլ միջամտում է հանցավոր դիտավորության իրացման՝ արդեն սկսված գործընթացին¹²:

¹¹ Курченко В. Отграничение провокации от действий при пресечении преступлений //Законность. – 2004. – № 1. С. 10-11.

¹² Дубоносов Е.С. Организационно-тактические основы проведения оперативного эксперимента //Актуальные вопросы совершенствования правового и организационно-тактического обеспечения деятельности оперативных аппаратов органов внутренних дел: Межвузовский сб. науч. тр. – М., 2000. С. 109.

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարող ենք փաստել, որ օպերատիվ փորձարարության և հանցագործության պրովոկացիայի սահմանազատման գլխավոր չափանիշն ազատ կամարտահայտության և սեփական վարքագծի ազատ ընտրության հնարավորության առկայությունն է, երբ մշակվող անձն ինքն է ազատորեն ընտրում իր վարքագիծը և ղեկավարում այն:

Ինչ վերաբերում է օպերատիվ կոմբինացիայի օգտագործմանը, ապա այն հարկ է կիրառել միայն այն դեպքերում, երբ անձի մոտ հանցագործության կատարման դիտավորության առկայությունն ակնհայտ է, ինչը հաստատվել է օպերատիվ կամ այլ ճանապարհով ստացված և ստուգված տեղեկություններով: Այս դեպքում օպերատիվ մարմիններն իրենց գործողություններով միայն արագացնում և ուղղորդում են մշակվող անձի մոտ արդեն ձևավորված դիտավորության արտաքին դրսևորումները: Սակայն արհեստականորեն ստեղծվող պայմաններն իրենց էությանմբ չպետք է կրեն ագրեսիվ բնույթ, որակական փոփոխության ենթարկեն ստեղծված օպերատիվ իրավիճակը, չվերածվեն «տատանվող մարդուն ռիսկ հաղորդող» միջոցի: Հակառակ դեպքում, օպերատիվ կոմբինացիան կարգելակի անձի մոտ առկա՝ հանցանքի կատարումից կամովին հրաժարվելու հնարավոր մտադրության իրականացումը, ինչը, իհարկե, անթույլատրելի է:

Վերոգրյալը հիմք է տալիս պնդելու, որ օպերատիվ փորձարարության վերաճումը հանցագործության պրովոկացիայի հնարավոր է բացառել միայն գերատեսչական նորմատիվ ակտերում տվյալ ՕՀՄ կազմակերպման և մարտավարության մանրամասն կարգավորելու (թույլատրելի գործողությունների շրջանակը գծելու), օպերատիվ աշխատակցի գործողությունների ալգորիթմը սահմանելու միջոցով:

Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ա.Ե. Չեչոտինը՝ «Նորմատիվ ակտերում իրենց ամրագրումը նախնառաջ պետք է ստանան օպերատիվ փորձարարության անցկացման հատուկ հիմքերն ու պայմանները: Օպերատիվ փորձարարության անցկացման հիմքերի թվում պետք է ամրագրվեն՝ 1) հանցագործության նախապատրաստման կամ կատարման կոնկրետ փաստերի մասին արժանահավատ տվյալների առկայությունը, որոնք վկայում են մշակվող անձի հակաիրավական գործողությունների կայունության մասին, 2) վկաների կամ տուժողների պարզումը, որոնք կարող են հաստատել միջոցառման օբյեկտի հանցավոր գործունեության նախկին փաստերը, 3) հանցագործության նախապատրաստմանն ուղղված հանցավոր գործողու-

յունների փաստաթղթավորման բավարար չափը: Օպերատիվ փորձարարությունը, որպես կանոն, պետք է անցկացվի օպերատիվ վարույթի նյութերի իրացման փուլում, իսկ այդ նյութերի իրացման կազմակերպմանն ու դրա ընթացքում ստացված արդյունքների ամրագրմանը պետք է նախատեսել քննիչի պարտադիր մասնակցությունը»¹³:

Հանցագործության պրովոկացիային առնչվող կապված հիմնահարցերին անդրադարձ է կատարել նաև Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը (ՄԻԵԴ), որի մի շարք որոշումներում առկա են իրավաչափ ապացուցողական գաղտնի գործողության (օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման) և հանցագործության պրովոկացիայի սահմանազատման վերաբերյալ իրավական հստակ դիրքորոշումներ:

Այսպես, Լուդին ընդդեմ Շվեյցարիայի գործում¹⁴ ՄԻԵԴ դիմած անձը դատապարտվել էր գաղտնի գործակալին թմրանյութ (կոկաին) վաճառելու առաջարկ անելու համար: Ազգային դատարանը որոշել էր, որ տվյալ դեպքը չի հանդիսանում Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների Եվրոպական կոնվենցիայի (ՄԻԵԿ) 8-րդ հոդվածի խախտում՝ անտեսելով այն հանգամանքը, որ տվյալ դեպքը կասկածի տակ է դնում դատական քննության արդարությունը (ՄԻԵԿ 6-րդ հոդ.): Պատահական չէ, որ Ռադերմահերն ու Պֆերերն ընդդեմ Գերմանիայի գործում¹⁵ ՄԻԵԴ-ն աներկբա արձանագրել էր ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածի խախտում, երբ գաղտնի գործակալը կարևոր ակտիվ դեր էր խաղացել կեղծ փողերի վերաբերյալ ոստիկանական օպերացիայի ընթացքում: Տվյալ դեպքում ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածի նպատակի համար նա գլխավոր հարց դիտել էր այն, թե՞ եղե՞լ են արդյո՞ք քննվող իրավախախտումները գործակալի կողմից կիրառված պրովոկացիայի արդյունք: Ուսումնասիրման արդյունքում ՄԻԵԴ-ը, հերքելով պետական կողմի վարկածը, եզրահանգել է, որ այդ հակաիրավական գործողությունները կատարվել են գաղտնի գործակալի գործունեության արդյունքում:

Ի տարբերություն Լուդին ընդդեմ Շվեյցարիայի գործի՝ Թեշեյրա դե Կաստրոն ընդդեմ Պորտուգալիայի գործում¹⁶ գաղտնի գործակալների դերակատարումն ավելի ակտիվ էր եղել. ոստիկանական գործակալները ոչ

¹³ Чечетин А.Е. Указ. соч. С. 122.

¹⁴ Stu, (1993) 15 EHRR 173:

¹⁵ Stu, 13.05.1991 թ.-ի որոշում, դիմում № 128111/87:

¹⁶ Stu, (1999) 28 EHRR 101:

երկիմաստ կերպով խնդրել են դիմողին վաճառել իրենց հերոին տեսակի թմրանյութ, և պարզ էր, որ նրանք ակտիվորեն դրդել են դիմող անձին, ինչը հանգեցրել էր իրավախախտման կատարմանը: Տվյալ գործի 36-րդ բաժնում ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է. «Հարկ է սահմանափակել գաղտնի գործակալների օգտագործումը և ապահովել երաշխիքներ նույնիսկ թմրանյութերի շրջանառության դեմ պայքարի հետ կապված գործերում: Թեև կազմակերպված հանցավորության աճը, անկասկած, պահանջում է համարժեք միջոցների կիրառում, այնուամենայնիվ, արդար դատական քննության իրավունքը խաղում է այնպիսի կարևոր դեր, որ այն չի կարելի գոհաբերել նպատակահարմարությանը: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված՝ արդարության ընդհանուր պահանջները կիրառելի են քրեական բոլոր իրավախախտումներին վերաբերող դատական բոլոր գործընթացների նկատմամբ: Չի կարելի սադրանքի արդյունքում ձեռքբերված ապացույցների օգտագործումն արդարացնել հանրային շահերով»:

Ըստ էության, նույն դիրքորոշումն է արտահայտված նաև Վանյանն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության գործում¹⁷, որտեղ միլիցիայի և նրա կողմից օգտագործված գործակալի գործողություններում ՄԻԵԴ-ը նույնպես գտավ պրովոկացիայի տարրեր:

Հենց հաշվի առնելով դրդչության հատկանիշը և այն հանգամանքը, թե կարո՞ղ էր արդյոք կատարվել հանցանք, եթե չլիներ ոստիկանության միջամտությունը, ՄԻԵԴ-ը տարբերություն արձանագրեց Թեշեյրա դե Կաստրոն ընդդեմ Պորտուգալիայի գործի և Շագադն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործի¹⁸ միջև: Վերջին գործով որոշվեց, որ. «դիմումատուն (...) երկար ժամանակ զբաղվել էր հերոինի վաճառքով և պատրաստ էր ու համաձայն կատարել հանցագործություն՝ նաև առանց գաղտնի գործակալների միջամտության», իսկ դիմումատուի հայցն այն մասին, որ տվյալ դատական քննությունը խախտել է ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածը, դատարանը ճանաչեց անհիմն:

Վերոգրյալ գործերի ուսումնասիրումը հիմք է տալիս նաև բարձրացնել դատական քննությունը ոչ արդարացի համարելու համար վարութային կամ գործի հանգամանքների՝ ըստ էության քննման հարցում թույլ տրված խախտումների գնահատման (բավարար լինելու) հարցը:

¹⁷ Տե՛ս ՄԻԵԴ 15.12.2005 թ.-ի որոշումը / ՄԻԵԴ բյուլետեն, 2006, № 7, 102-116 էջեր:

¹⁸ Տե՛ս (1998) EHRLR 210:

Շագադն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործից կարող է հետևել, որ նույնիսկ դատավարական երաշխիքների բացակայությունը (տվյալ դեպքում ոստիկանական գործողությունը սանկցավորված չէր եղել անկախ մարմնի կողմից և չէր իրականացվել նախօրոք որոշված կանոններով) ինքնին չի կարող բերել այս հիմքով դատական քննությունը ոչ արդար համարելուն՝ պայմանով, որ մեղադրյալը չի ենթարկվել հանցագործության պրովոկացիայի:

Հանցագործության պրովոկացիայի հիմնախնդրին անդրադարձել է նաև ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը: Այսպես, Գ. Գալստյանի վերաբերյալ 2014 թ. դեկտեմբերի 16-ի ԵՄԴ/0027/01/14 որոշման¹⁹ մեջ Վճռաբեկ դատարանը, հիմնվելով ՄԻԵԴ իրավական դիրքորոշումների վրա²⁰, ոչ միայն առանձնացնում է հանցագործության պրովոկացիայի չափանիշները, այլ նաև սահմանում է դրա հասկացությունը: Վերլուծելով տվյալ որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանի արտահայտած դիրքորոշումները՝ կարելի է առանձնացնել հանցագործության պրովոկացիայի գնահատման հետևյալ չափանիշները.

1. Հանցագործության սադրանքն առկա է այն դեպքում, երբ անձի մոտ հանցագործություն կատարելու նախաձեռնությունն ի սկզբանե բացակայել է և ձևավորվել բացառապես իշխանության մարմինների, նրանց հետ համագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձանց գործողությունների հետևանքով:

2. «Հանցագործության սադրանք» հասկացության շրջանակներում չեն ընդգրկվում այն գործողությունները, որոնք իրականացվել են իշխանության ներկայացուցիչ չհանդիսացող, ինչպես նաև նրանց հետ չհամագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ չգործող անձանց կողմից:

3. Իշխանության ներկայացուցիչների, ինչպես նաև նրանց հետ համագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձանց կողմից իրականացված գործողությունները հանցագործության սադրանք կարող են գնահատվել այն դեպքում, երբ դրանք չեն համապատասխանի «զգալիորեն պասիվ ձևով քննություն» չափանիշին, այսինքն՝ հանցավոր գործունեության մեջ անձի ներգրավվածության կամ նրա կողմից հանցագործության կա-

¹⁹ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=96799>

²⁰ Տե՛ս *Ramanauskas v. Lithuania*, Մեծ պալատի 2008 թվականի փետրվարի 5-ի վճիռ, գանգատ թիվ 74420/01, կետ 55: *Bannikova v. Russia* գործով Մեծ պալատի 2010 թվականի նոյեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 18757/06, կետեր 37-38, 43-45, 47-48:

տարման նախատրամադրվածության վերաբերյալ կասկածներն օբյեկտիվ բնույթ ունեն, և, միաժամանակ, բացակայում են հանցանք կատարելուն հրահրող գործողությունները:

Ելնելով այս չափանիշներից՝ Վճռաբեկ դատարանը ձևակերպել է հանցագործության պրովոկացիայի հետևյալ սահմանումը. «Հանցագործության սադրանքն իրենից ներկայացնում է իշխանության ներկայացուցիչների (նրանց հետ համագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձանց) կողմից իրականացված գործողություններ, որոնք դուրս են գալիս զգալիորեն պասիվ ձևով քննության շրջանակներից՝ պայմանավորելով անձի կողմից հանցագործություն կատարելու նախաձեռնության ձևավորումը, որպեսզի հնարավոր դարձնեն հանցագործության հաստատումը, այն է՝ ապահովեն ապացույցներ և հարուցեն քրեական հետապնդում» (տես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի ԵՄԴ/0027/01/14 որոշման 15-րդ կետը):

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարող ենք փաստել, որ իրավաչափ ապացուցողական գաղտնի գործողության և հանցագործության պրովոկացիայի սահմանազատման գլխավոր չափանիշն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման օբյեկտ հանդիսացող անձի մոտ ազատ կամարտահայտության և սեփական վարքագծի ազատ ընտրության հնարավորության հանգամանքն է, երբ տվյալ անձն ինքն է ազատորեն ընտրում իր վարքագիծը և ղեկավարում այն: Իսկ ինչ վերաբերում է օպերատիվ կոմբինացիայի կիրառմանը, ապա այն հարկ է կիրառել միայն այն դեպքերում, երբ անձի մոտ հանցագործության կատարման դիտավորության առկայությունն ակնհայտ է, ինչը հաստատվել է օրենքով սահմանված կարգով ստացված և ստուգված տեղեկատվությամբ: Այս դեպքում ապացուցողական գաղտնի գործողության սուբյեկտն իր գործողություններով միայն արագացնում և ուղղորդում (վերահսկում) է անձի մոտ արդեն ձևավորված դիտավորության արտաքին դրսևորումները, այլ ոչ թե՝ ձևավորում հանցանքի կատարման դիտավորություն:

Մեր կարծիքով՝ օպերատիվ աշխատակիցների գործողությունների իրավաչափության հետագա գնահատման համար էական նշանակություն կունենա նաև օպերատիվ փորձարարության անցկացման ժամանակ *տե-սաձայնագրման* պարտադիր օգտագործման, ինչպես նաև ՕՀՄ-ի ընթացքում օգտագործվող առարկաների և փաստաթղթերի նախնական փաստաթղթային պարտադիր ձևակերպման պահանջի նորմատիվային ամրագ-

րումը: Եվ իհարկե, օպերատիվ փորձարարության անցկացումը պետք է թելադրված լինի քրեաիրավական պահպանության օբյեկտի նկատմամբ ոտնձգությանն առնչվող գործընթացներն իրավապահ մարմինների վերահսկողության տակ դնելու և վերջնական արդյունքում դրանք խափանելու մտադրությամբ:

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОПЕРАТИВНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА И ПРОВОКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Оганесян Артак Робертович

*Начальник кафедры уголовного процесса
Образовательного комплекса полиции РА,
подполковник полиции, кандидат юридических
наук, доцент*

Особый характер проведения оперативного эксперимента – на грани провокационных действий – подразумевается уже его определением, представленного в разных источниках по теории оперативно-розыскной деятельности. В статье рассматриваются проблемы разграничения оперативного эксперимента и провокации преступления. В результате изучения различных позиций и точек зрения, отраженных в прецедентном праве и теоретических источниках, посвященных этой проблеме, автор обозначает главные критерии разграничения оперативного эксперимента и провокации преступления, предлагает необходимые меры по обеспечению правомерности действий оперативных сотрудников.

Ключевые слова: оперативный эксперимент, провокация преступления, оперативно-розыскная деятельность, искусственное создание условий.

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF OPERATIONAL EXPERIMENT AND ENTRAPMENT IN OPERATIONAL- SEARCH ACTIVITY

Hovhannisyan Artak

Head of the Chair of Criminal Procedure,

Academy of Police Educational Complex of RA,

PhD in Law, Associate Professor

The special nature of the operational experiment – on the verge of provocative actions – is already seen from the meaning of its definitions given in various sources on the theory of operational-search activities. The article deals with the problems of distinguishing operational expertise and entrapment. As a result of studying the positions and points of view reflected in case law and theoretical sources devoted to this problem, the author identifies the main criteria for distinguishing an operational experiment and entrapment, the necessary measures to ensure the legality of the actions of operational officers.

Key words: operational experiment, entrapment, operational-search activity, artificial creation of conditions.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 03.02.2021թ.

Ներկայացվել է տպագրության՝ 05.02.2021թ.

ՀԱՆՑԱԿՑԻ ՄԱՀՄԱՆԱԶԱՆՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ ԱՐՏԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Մաթևոսյան Գառնիկ

*ՀՀ քննչական կոմիտեի Կոտայքի
մարզային քննչական վարչության
Աբովյանի քննչական բաժնի պետ,
արդարադատության առաջին դասի
խորհրդական*

Հակոբյան Սամվել

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
ակադեմիայի իրավագիտության
ֆակուլտետի վճարովի ուսուցման
4-րդ կուրսի սովորող*

Հանցակցի սահմանազանցման իրավական կարգավորման հեռանկարներն ուրվագծելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել ոչ միայն իրավակիրառ պրակտիկայում ծագող խնդրահարույց հարցերին, այլև՝ արտասահմանյան երկրների քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված կարգավորումներին: Անվիճելի է, որ արտասահմանյան դրական փորձը փոխառելը կարող է էապես նպաստել հայրենական օրենսդրության կատարելագործմանը: Կարծում ենք, որ այս համատեքստում արդյունավետ կլինի ուսումնասիրել ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի, Եթովպիայի օրենսդրական կարգավորումները:

Հայտնի է, որ դատական պրակտիկայում կան շատ դեպքեր, երբ հանցագործության հանցակիցը, մասնավորապես, կատարողը, կատարում է հանցագործություն, որը տարբերվում է հանցակիցների կողմից նախատեսված արարքից: Այս առումով նման դեպքերի կարգավորումը չի կարող անտեսվել օտարերկրյա երկրների քրեական օրենսդրություններում:

Արևմտյան Եվրոպայի երկրները, չնայած միմյանց նկատմամբ իրենց աշխարհագրական դիրքին, չունենին միասնական իրավական կարգավորում: Որպես կանոն՝ արևմտյան իրավունքի կառուցվածքն առանձնացնում է ռոմանոգերմանական և անգլոսաքսոնական իրավական համակարգերը: Այս բաժանումը հիմնված է Ռ.Դավիթի կողմից տրված իրավաբանական ընտանիքների դասակարգման վրա:¹ Այլ հեղինակներ, ուսումնասիրելով իրավական համակարգերը, առանձնացրել են նաև Լատինական Ամերիկայի,

¹St' u Rem Давид. Основные правовые системы современности. 1988.

Մահմեդական, Սկանդինավյան, Հինդու, Հեռավոր Արևելք և մի շարք այլ իրավական համակարգեր:²

Ամերիկյան օրենսդրության համաձայն՝ հանցակցությունը տեղի է ունենում միայն ավարտված հանցագործության մեջ: Միևնույն ժամանակ, սա չի նշանակում, որ հանցագործության նախապատրաստական կամ հանցափորձի փուլերում հանցակիցներն ազատվում են քրեական պատասխանատվությունից: Այսպես, հանցակիցը, նախքան հանցագործություն կատարելը, պատասխանատվություն է կրում նաև կատարողի սահմանազանցման համար՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրա գործողությունները չէին կարող ներառվել հանցակիցների նախնական դիտավորության շրջանակներում:

Այսպիսով, հանցակցության ինստիտուտում կատարողի սահմանազանցումը կարգավորվում է ընդհանուր օրենքով մշակված ընդհանուր կանոնով: Դա բխում է այն փաստից, որ հանցակիցը պատասխանատվություն է կրում կատարողի այն արարքի համար, որը սպասելի էր կամ նախնական պլանի հավանական հետևանք էր: Ելնելով վերոգրյալից՝ մենք կարող ենք եզրակացնել, որ ամերիկյան օրենսդրության համաձայն՝ կատարողի սահմանազանցման դեպքում մյուս հանցակիցների պատասխանատվությունը կարող է որոշվել՝ հիմնվելով այն բանի վրա, թե ինչպիսին էին կատարողի գործողությունները: Չնայած օրենսդրական ձևակերպումներում չի նշվում մեղքի ձևը, սակայն այդ բացը լրացվում է դատական որոշումներով: Որոշումներում ցույց են տալիս, որ անհրաժեշտ է ճանաչել, որ անձը նպաստում է հանցագործության կատարմանը:

1992-ին Ֆրանսիան ընդունեց նոր Քրեական օրենսգիրք: Դրանում, ինչպես և 1875 թվականի նախորդ օրենսգրքում, հանցակցի սահմանազանցման պատասխանատվությունը կարգավորող նորմեր չկան, և մեղսակցության հարցերը նույնպես կարգավորվում են շատ սահմանափակ չափով: Ընդհանուր մասում երեք փոքր հոդվածներ նվիրված են դրանց: Ավելին, հանցակցության հասկացությունը՝ որպես երկու կամ ավելի անձանց դիտավորյալ համատեղ մասնակցություն դիտավորյալ հանցագործության, բացակայում է: Նոր օրենսգիրքը վերաբերում է միայն կատարողին, դրդչին

²Stéu Черных А.В. Ответственность за соучастие в преступлении по английскому уголовному праву: 1986. С. 85.

և օժանդակողին: Ընդհանուր մասում խոսք չկա հանցագործության կազմակերպչի մասին:

Հափշտակության շատ դեպքերում ֆրանսիական դատարանները մեղադրեցին հանցակիցներին այնպիսի ծանրացուցիչ հանգամանքների համար, ինչպիսիք են խմբային գործողությունները, բնակարան ապօրինի մուտք գործելը, որի մասին հանցակիցները չգիտեին կամ որոնք չեն լուսաբանվել իրենց դիտավորությամբ:³

Կարելի է ասել, որ Ֆրանսիայում ընդունվում է կատարողի սահմանազանցման հետևյալ դասակարգումը.

1) կատարողը կատարում է միանգամայն այլ գործողություն, քան այն, որը ծրագրվել և նախատեսված էր հանցակիցների կողմից.

2) գործողությունն իր կատարման ընթացքում գուգորդվել է ավելի բարդ հանգամանքներով, որոնք սկզբում նախատեսված չեն եղել և չեն կարող հայտնի լինել հանցակցին.

3) հանցակիցն անորոշ նպատակ ունի և պատրաստ է միանալ կատարողի ցանկացած արարքի.

Այս բաժանումը գործնական նշանակություն ունի, քանի որ, երբ պատասխանատվության են ենթարկում հանցակիցներին կատարողի սահմանազանցմամբ, ապա դատարաններն ընդունում են այն դիրքորոշումը, որ միայն առաջին դեպքում է բացառվում հանցակիցների պատասխանատվությունը կատարողի սահմանազանցման համար: Այլ դեպքերում հանցակիցները մեղադրվում են նույն գործողությունների համար, որոնք համաձայնեցվել և կատարվել են կատարողի կողմից: Այս կանոնը տարածվում է նույնիսկ այն դեպքում, եթե դրանք օբյեկտիվորեն մեղսագրվում են հանցակիցներին:

Ինչպես Ֆրանսիայում, այնպես էլ Իտալիայում հանցակիցների պատասխանատվության մասին որոշում կայացնելիս դատավորները հետևում են նախատեսված հետևանքի տեսության կողմից մշակված կանոններին: Խոսքը ոչ միայն հանցակիցների կանխատեսած փաստական հանգամանքների մասին է, այլև կատարողի մտադրությունների մասին :

³Sté u Крылова Н.Е. Уголовное право Франции // Уголовное право зарубежных стран. Общая часть /Под ред. И.Д. Козочкина. С.337

Պատմականորեն դա պայմանավորված է նրանով, որ այս տեսությունը ծնվել և զարգացել է հենց Իտալիայում: Իտալական քրեական օրենսգրքի հիմնական թերությունը, մեր կարծիքով, հանցակցության հասկացության, ձևերի և տեսակների սահմանման բացակայությունն է, բայց այն բավարարմանրամասնությամբ անդրադառնում է հանցակիցների սահմանազանցմանը, ինչպես նաև հանցակիցների պատասխանատվությանը:

Եթե մեղադրյալի անհատական որակների պատճառով կամ մեղադրյալի և տուժողի միջև փոխհարաբերությունների պատճառով հանցավոր հանցագործության որակումը հանցակիցներից մեկի նկատմամբ փոխվում է, ապա բոլոր մյուս հանցակիցները պատասխանատվություն են կրելու այս հանցանքի համար:⁴

Կատարողի սահմանազանցման վերաբերյալ օբյեկտիվ մոտեցում ունի Իտալիայի Քրեական օրենսգիրքը, որի 116-րդ հոդվածում նշված է. «Այն դեպքում, երբ կատարվել է այլ քրեական իրավախախտում հանցակիցներից մեկի մտադրությունից անկախ, ապա նա նույնպես պատասխանատու է այդ հանցագործության համար, եթե հետևանքները հանդիսանում են իր գործողության կամ անգործության հետևանք: Եթե կատարված իրավախախտումը ավելի ծանր է, քան այն, որը անձը ցանկանում էր, ապա պատիժը մեղմացվում է այդ աձի նկատմամբ»:

Այսպիսով, այս նորմն ուղղակիորեն չի ասում, թե որն է համարվում հանցագործություն կատարողի սահմանազանցումը. այս գաղափարը չի օգտագործվում, չնայած ենթադրվում է: Ակնհայտ է, որ այս նորմը ծառայում է տարբերակելու համար հանցակիցների պատիժը կատարողի սահմանազանցման ընթացքում: Հարկ է նշել, որ այս նորմում, ինչպես նաև մեղադրանքների վերաբերյալ այլ նորմերում, տարբերություն չկա կազմակերպիչների, դրդողների և օժանդակողների միջև, ըստ երևույթին, Իտալիայի Քրեական օրենսգիրքը չի սահմանում հանցակիցների սահմանազանցում՝ բացառությամբ կատարողի:

Գերմանական քրեական օրենսդրության մեջ 19-րդ դարի քրեագետները, մեծ ուշադրություն են դարձրել կատարողի սահմանազանցման ուսումնասիրության վրա: Ըստ էության, կատարողների սահմանազանցմամբ

⁴Տե՛ս УК Италии С. 117

հանցակիցների պատասխանատվության կանոններն օրենքով չեն ամրագրված և մշակվել են քրեական իրավունքի դոկտրինով:

Հանցակիցների պատասխանատվության հարցը կատարողի սահմանազանցման դեպքում ավելի հստակ լուծված է Եթովպիայի Քրեական օրենսգրքով՝ երբ հանցագործության կատարողը դուրս է գալիս այն սահմաններից, ինչը ցանկանում էր դրդիչը, ապա վերջինս ենթակա է պատասխանատվության միայն այն հանցագործության համար, որը կարող էր նախատեսվել:

Հանցակիցներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելիս առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի այն դեպքերը, երբ հանցակիցներից որևէ մեկը գործել է սահմանազանցմամբ: Ինչպես արդեն նշեցինք, արտասահմանայն երկրների օրենսդրությունները մեծամասամբ վկայակոչում են միայն կատարողի սահմանազանցումը: Որպես կանոն, առավել խիստ պատժի արժանանում է կատարողը, քանի որ հանցակցի սահմանազանցում ասելով մեծամասամբ հասկանում ենք կատարողի սահմանազանցում: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է հանցակցի սահմանազանցում, ինչի լույսի ներքո հասկանում ենք և՛ կատարողի, և՛ կազմակերպչի, և՛ օժանդակողի, և՛ դրդչի սահմանազանցումը:⁵

Այս համատեքստում իր դիրքորոշումն է հայտնել ՀՀ վճռաբեկ դատարանը: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հանցակցի սահմանազանցման հարցը քննարկելիս իրավակիրառողը հանցակցության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշները պետք է գնահատի ոչ միայն առանձին-առանձին՝ երկու և ավելի անձանց դիտավորյալ համատեղ մասնակցությամբ դիտավորյալ հանցագործություն կատարելու փաստը հաստատելու համար, այլև իրենց օրգանական ամբողջության մեջ, որպեսզի լիարժեք լուծի նշված անձանց պատասխանատվության և պատժի հարցը: Վերոգրյալի հիման վրա՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հանցակցի սահմանազանցում առկա չէ այն դեպքում, երբ հանցակցության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշներն օրգանական ամբողջության մեջ գնահատելու արդյունքում կպարզվի, որ՝ ա) միևնույն հանցանքը կատարող երկու կամ ավելի անձինք

⁵ՀՀ քրեական օրենսգրքի 40-րդ հոդվածի համաձայն՝ 1. Հանցակցի սահմանազանցում է համարվում անձի կողմից այնպիսի հանցանք կատարելը, որը չի ընդգրկում մյուս հանցակիցների դիտավորությամբ: 2. Հանցակցի սահմանազանցման համար մյուս հանցակիցները պատասխանատվություն չեն կրում:

փոխադարձաբար տեղյակ են եղել, որ իրենց արարքները գտնվում են պատճառական կապի մեջ (համատեղ են) և ուղղված են միևնույն հանցագործության կատարմանը, բ) յուրաքանչյուր հանցակից նախատեսել է հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը և ցանկացել կամ գիտակցաբար թույլ է տվել դրանց առաջացումը:⁶

Օբյեկտիվ չափանիշներով հանցակիցները տարանջատվում են ըստ հանցագործությանը մասնակցելու բնույթի և աստիճանի⁷: Դա հնարավորություն է ընձեռում տալու յուրաքանչյուր հանցակցի իրավաբանական բնութագիրը, որով հեշտանում է օրինականության պահպանման խնդիրը՝ համատեղ հանցավոր գործունեության համար պատասխանատվության հարցը լուծելու համար: Օբյեկտիվ կողմից կատարողի գործողությունները կամ անգործությունը բնութագրվում է նրանով, ու դրանց մեջ իր արտահայտությունն է գտնում հանրորեն վտանգավոր ոտնձգությունը: Միայն կատարողն է ի վիճակի դրսևորել այնպիսի գործունեություն, որն իր մեջ պարունակի հանցափորձի կամ ավարտված հանցագործության հատկանիշներ, և միայն նրա այդ գործունեությունն է, որ անմիջական ու կոնկրետ վնաս է պատճառում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին⁸:

Սահմանազանցում կարող է թույլ տալ այն հանցակիցը, որն անմիջականորեն կատարել է հանցանքը: Նախ հասկանանք, թե ո՞վ է անմիջական կատարողը: Տեսության մեջ միասնական մոտեցում չկա այս հարցի վերաբերյալ: Օրինակ՝ Վ. Վլադիմիրով և նրան համակարծիք այլ հեղինակներ պնդում են, որ անմիջականորեն կատարում ասելով՝ հասկանում էին հանցագործություն կատարելու մեջ անմիջական մասնակցությունը⁹ կամ հանցանքի անմիջական իրականացումը¹⁰: Պետք է նշենք, որ այս մոտեցումը չի պարզաբանում մի շարք հարցեր, և տեսության մեջ ավելի լայն կիրառում ունի այն մոտեցումը՝ ըստ որի կատարող պետք է համարել այն անձին, որն

⁶Տե՛ս ԵԱԲԴ/0174/01/11, 05.12.2012թ. գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշում.

⁷Տե՛ս Советское уголовное право, Общая часть. Москва, 1982, с. 224

⁸Տե՛ս Թովմայան Ա. Թ., Սովետական քրեական իրավունք, ընդհանուր մաս, (քրեական օրենսգրքի տեսություն: Ուսմունք հանցագործության մասին), Երևան, ԵՊՀ հրատ. 1971, էջ 403

⁹Տե՛ս Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая, Наука, 1994, с. 340

¹⁰Տե՛ս Владимиров В.А., Преступление совершено соучастниками. Юридическая литература, 1961, с. 42

իրականացնում է քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում նախատեսված հանցագործության օբյեկտիվ կողմը:

Այն դեպքում, երբ հանցանքը կատարողը վնաս է պատճառում այն օբյեկտին, որին վնաս պատճառելը պայմանավորված էր հանցակիցների հետ, սակայն պայմանավորվածից ավելի ծանր վնաս է պատճառում կամ վնաս է պատճառում պայմանավորված օբյեկտին, սակայն պայմանավորվածի փոխարեն այլ՝ ավելի ծանր հանցանք կատարելով, որով իրագործվում է նաև հանցակիցների նպատակը, կամ պայմանավորված հանցանքը կատարում է ծանրացնող հանգամանքով, որն ընդգրկված չէր մյուս հանցակիցների դիտավորության մեջ, ապա հանցակիցները ենթակա են քրեական պատասխանատվության իրենց դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործությանը հանցակցելու համար: Եթե հանցանք կատարողը պայմանավորվածի փոխարեն կատարում է ավելի մեղմ հանցանք, ապա մյուս հանցակիցները ենթակա են պատասխանատվության իրենց դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործության նախապատրաստության համար:

Եթե հանցանք կատարողը պայմանավորվածի փոխարեն վնաս է պատճառում այլ օբյեկտի, ապա մյուս հանցակիցները ենթակա են պատասխանատվության իրենց դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործության նախապատրաստության համար: Պայմանավորվածի փոխարեն մեկ այլ օբյեկտի վնաս պատճառելու դեպքում մյուս հանցակիցները ենթակա են պատասխանատվության՝ իրենց դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործությանը հանցակցելու համար, եթե կատարողի արարքն ավելի ծանր հանցագործություն է և հանցակիցների դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքը դրա բաղկացուցիչ մասն է ու կլանվում է կատարողի հանցագործությամբ:

Քրեական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներն համապատասխան՝ կատարողի սահմանազանցման համար պատասխանատվություն պետք է կրի միայն ինքը՝ կատարողը, մյուս հանցակիցները պատասխանատվություն են կրում միայն այն հանցագործության համար, որոնց համար նրանք համաձայնել են և որը կատարել են միասնական դիտավորությամբ:¹¹

¹¹ Уголовное право Армени ии России Общая и Особенная части Москва 2014 Руководитель проекта доктор юридических наук, профессор И.М. Мацкевич, с. 181

ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ Հանցակիցներին պատասխանատվության ենթարկելիս հաշվի են առնվում հանցագործությանը նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթը և աստիճանը: Հանցակցության շրջանակներում անզգույշ հանցանք կատարած անձը չի կարող համարվել հանցագործություն կատարող, քանի որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 37-ից ելնելով՝ անզգույշ հանցագործություններում հնարավոր չէ հանցակցությունը, հետևաբար՝ նաև հանցակիցների, այդ թվում կատարողի գոյությունը:

Բանալի բառեր: Հանցակցի սահմանազանցում, օրենսդրություն, պատիժ, հանցագործություն, Քրեական օրենսգիրք

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКСЦЕССА СОУЧАСТНИКА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Матевосян Гарник Араикович

Начальник Абовянского

следственного отдела

Следственного управления

Котайкской области РА,

советник юстиции первой категории

Акопян Самвел Ваграмович

Студент 4-го курса Академии

Образовательного

комплекса полиции Республики

Армения

Преступления, совершаемые при наличии соучастия, отличаются достаточной распространенностью. Почти одна треть умышленных преступлений совершается с соучастием, причем они часто связаны с организованной группой лиц и преступным сотрудничеством, что увеличивает общественную опасность преступлений как причиняемым общественным отношениям вредом, так и втягиванием в преступные деяния большого количества граждан. В данном контексте опыт зарубежных стран в правовом урегулировании данного вопроса может помочь развитию внутригосударственного законодательства.

Ключевые слова: эксцесс соучастника, законодательство, наказание, преступление, Уголовный кодекс.

LEGAL REGULATION OF THE EXCESS OF AN ACCOMPLICE IN FOREIGN COUNTRIES

Matevosyan Garnik

*The Head of the Abovyan
Investigation Department of
the Investigative committee of RA
District of Kotayk, Counselor of
Justice of the first category*

Hakobyan Samvel

*Fourth year law faculty student of
the Educational Complex of
Police of the RA*

Crimes, made with complicity, are widespread. Almost one third of intentional crimes are committed with complicity, often organized by a group of persons and criminal cooperation, which increases the social danger of crimes both by harming public relations and by involving a large number of citizens in criminal acts. In this context, the experience of foreign countries in the legal regulation of this issue can develop domestic legislation.

Key words: excess of an accomplice, legislation, punishment, crime, Criminal Code.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 11.01.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 22.01.2021թ.

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ և ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԽԱԽՏԵԼՈՒ ՀԱՆՑԱՏԵՍԱԿԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Մարգարյան Հայկ

ՀՀ ոստիկանության ՀՀ-ում Բնտերպողի

ԱԿԲ-ի ավագ օպերիվադոր, ՀՀ ոստիկանության

կրթահամալիրի ասպիրանտ

Յուրաքանչյուր ժամանակակից պետության կայացման և կայուն զարգացման առանցքային ուղղություններից մեկը դրա տարածքում օրինականության հաստատումն է և անձանց իրավունքների պաշտպանությունը: Այդ իրավունքները բազմաթիվ են, սակայն սույն հոդվածի շրջանակներում կանդրադառնանք մտավոր սեփականության իրավունքի բաղկացուցիչ մաս համարվող հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանության քրեաիրավական հիմնախնդիրներին:

Նախ հասկանանք, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում հեղինակային և հարակից իրավունքները: Միջազգային իրավակիրառ պրակտիկայում մինչ օրս չի ձևավորվել Հեղինակային և հարակից իրավունքների հասկացության սահմանման միասնական մոտեցում:

Այսպես, համաձայն Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության կողմից տրված սահմանման՝ հեղինակային իրավունքը (անգլերեն՝ copyright կամ author's right (ֆրանսերեն՝ droit d'auteur)) իրավաբանական եզրույթ է, որն օգտագործվում է սահմանելու այն իրավունքները, որոնք ստեղծագործողն ունի իր գրական կամ արվեստի գործերի նկատմամբ: Հեղինակային իրավունքը անգլո-ամերիկյան իրավական համակարգի երկրներում ունի Copyright բնորոշումը, որը բառացիորեն նշանակում է պատճենելու իրավունք: Այս բնորոշումից հասկանում ենք պատճենելու, այսինքն՝ օգտագործելու իրավունք: Author's right (անգլերեն) կամ droit d'auteur (ֆրանսերեն) բնորոշումն առավել ընդունված է ռոմանո-գերմանական իրավունքի համակարգի երկրներին և հատկապես Ֆրանսիային: Այն բառացիորեն նշանակում է հեղինակի իրավունք, ինչը ցույց է տալիս, որ այս

պարագայում շեշտը դրված է ինքնին հեղինակի աշխատանքին¹: Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ այս երկու բնորոշումներն էլ իրականում կարգավորում են նույն ոլորտը, սակայն՝ տարբեր շեշտադրումներով, և դա ունի պատմական հիմքը: Այսպես, անգլո-սաքսոնական իրավունքում Հեղինակային իրավունքի առաջին նորմատիվ ակտը/ ստատուտը հանդիսացել է 1710 թվականին Մեծ Բրիտանիայի Պառլամենտի կողմից ընդունված «The British Statute of Anne 1710» կամ «The Copyright act 1710», որի լրիվ անվանումն է «An Act for the Encouragement of Learning, by vesting the Copies of Printed Books in the Authors or purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned»: Այս անվանումից երևում է, որ սկզբնական շրջանում հեղինակային իրավունքը վերաբերում էր միայն գրքեր պատճենելուն, սակայն ժամանակի ընթացքում այն սկսեց ներառել ստեղծագործությունների առավել մեջ շրջանակ²: Ռոմանո-գերմանական իրավունքի երկրների շարքում առաջին նորմատիվ իրավական ակտը հանդիսացել է Ֆրանսիայի հիմնադիր խորհրդարանի կողմից 13.01.1791 թվականին ընդունված «Հեղինակի իրավունքի իրավական ճանաչման մասին» օրենքն է (la reconnaissance légale du droit d'auteur), որը հանդիսանում է հեղինակներին և նրանց իրավունքները պաշտպանող առաջին օրենքն է: Հետագայում հեղինակային իրավունքն իր բնական զարգացումն է ապրել ոչ միայն նշված երկու երկրներում, այլ նաև՝ ամբողջ աշխարհում, և ներկայումս հեղինակային իրավունքի առարկա են ինչպես գրքերը, երաժշտությունը, նկարները, քանդակները և ֆիլմերը, այնպես էլ՝ համակարգչային ծրագրերը, տվյալների պահոցները, գովազդը, քարտեզները և համակարգչային նկարազարդումները³, սակայն հարկ է նշել, որ այնուամենայնիվ Հեղինակային իրավունքի սահմանման միասնական մոտեցում այդպես էլ չի որդեգրվել:

Միջազգային պայմանագրերում Հեղինակային և հարակից իրավունքների հասկացության սահմանումները, որպես կանոն, բացակայում են, իսկ ազգային օրենսդրություններում այդ հասկացությունները ենթադրվում են,

¹ Տե՛ս, Comprendre le droit d'auteur, հղում՝ <https://www.sacd.fr/comprendre-le-droit-d%E2%80%99auteur>, վերջին դիտում՝ 25.01.2021թ.:

² Տե՛ս, Statute of Anne, հղում՝ https://en.wikipedia.org/wiki/Statute_of_Anne, վերջին դիտում՝ 25.01.2021թ.,

³ Տե՛ս, World International Intellectual Property Organization (WIPO), «What is intellectual property», հղում՝ <https://www.wipo.int/copyright/en/>, վերջին դիտում՝ 25.01.2021թ.:

բայց դրանք դժվար է գոհացուցիչ համարելը: Ոլորտային մասնագետների կողմից քննարկվող իրավունքի սահմանումը տալու փորձեր են արվել: Մասնավորապես, ըստ Ս.Ա.Սուդարիկովի՝ «Հեղինակային իրավունքը հեղինակների և նրանց ստեղծագործ աշխատանքով ստեղծված գրականության, գիտության և արվեստի ստեղծագործությունների իրավական կարգավիճակն է», իսկ «Հարակից իրավունքները կատարողների և նրանց կողմից ստեղծագործ աշխատանքով ստեղծված կատարումների (ներառյալ որոշ տեսակի ստեղծագործությունների) իրավական կարգավիճակն է, ինչպես նաև հնչյունագրեր արտադրողների, հեռարձակող կազմակերպությունների, տվյալների պահոցներ պատրաստողների և նրանց կողմից պատրաստված հնչյունագրերի, հեռարձակվող հաղորդումների և տվյալների պահոցների իրավական կարգավիճակն է»⁴:

ՀՀ ներպետական օրենսդրությունն այս առումով բացառություն չէ, և այն նույնպես ներառում է իրավական ակտերի ամբողջություն, որոնք միտված են կարգավորելու հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանության ոլորտը:

Այս առումով կենտրոնական դեր ունի ՀՀ Սահմանադրությունը, որի 43-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի գրական, գեղարվեստական, գիտական և տեխնիկական ստեղծագործության ազատություն: Այսինքն՝ այս իրավունքն ունի հատուկ սահմանադրական ամրագրում, ինչն արդեն իսկ խոսում է վերջինիս մարդու հիմնարար իրավունքներին պատկանելու մասին:

Միաժամանակ, դեռևս 2006 թվականին ընդունված «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքն արդեն իսկ ավելի մանրամասն կերպով կարգավորում է քննարկվող ոլորտին առնչվող իրավահարաբերությունները: Նշված օրենքի 1-ին հոդվածից բխում է, որ հեղինակային իրավունքը գիտության, գրականության, արվեստի ոլորտների ստեղծագործությունների առնչությամբ ծագող իրավունքներն են: Նույն օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասը, մասնավորապես, սահմանում է որ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է համարվում գրականության, գիտության և արվեստի բնագավառներում հեղինակի ինքնուրույն կամ այլ հեղինակների

⁴ Ст. и Сударики С.А., «Интеллектуальная собственность», Москва, Издательство «Деловой и учебной литературы», 2007թ., էջ 8-9

հետ իրականացրած ստեղծագործական աշխատանքի յուրօրինակ արդյունքը (այսուհետ՝ ստեղծագործություն), որն արտահայտված է բանավոր, գրավոր կամ այլ օբյեկտիվ ձևով, ներառյալ՝ մշտապես կամ ժամանակավոր պահպանվող էլեկտրոնային ձևը՝ անկախ ստեղծագործության ծավալից, նշանակությունից, արժանիքներից ու ստեղծման նպատակից: Համաձայն նշված օրենքի 3-րդ մասի 2-րդ կետի՝ նյութական կրիչի վրա չամրագրված բանավոր ստեղծագործությունը համարվում է օբյեկտիվ ձև ունեցող, եթե այն մատչելի է դարձել հանրությանը հրապարակային կատարման կամ այլ ձևով, իսկ արդեն 3-րդ մասը սահմանում է, որ հեղինակային իրավունքը տարածվում է ինչպես հրապարակված, այնպես էլ չհրապարակված ստեղծագործությունների վրա: Այսինքն՝ հեղինակն ունի հեղինակային իրավունքով իրեն պատկանող ստեղծագործությունն իր հայեցողությամբ ցանկացած ձևով և եղանակով օրինաչափ օգտագործելու իրավունքը, ինչը համարվում է բացառիկ իրավունք⁵: Քննարկվող օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ հեղինակ է ճանաչվում այն ֆիզիկական անձը, ով ստեղծել է ստեղծագործությունը: Այլ անձանց կողմից մտավոր սեփականության օբյեկտների օգտագործումը թույլատրվում է միայն բացառիկ իրավունքի իրավատիրոջ համաձայնությամբ: Բացառիկ իրավունքներ տիրապետողը կարող է իրեն պատկանող գույքային իրավունքները լրիվ կամ մասնակիորեն փոխանցել այլ անձի:

«Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածը սահմանում է՝ «...կատարումների, հնչյունագրերի (ֆոնոգրամ), հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումների (հարակից իրավունքներ) ստեղծման և օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները»: Այսինքն՝ այս և մի շարք այլ հոդվածների մեկնաբանությունից բխում է, որ հարակից են համարվում կատարողների, հնչյունագրեր պատրաստողների, ֆիլմարտադրողների, հեռարձակող կազմակերպությունների, հրատարակչի, տվյալների բազա պատրաստողների՝ իրենց կատարումների, պատրաստած հնչյունագրերի, իրենց ամրագրած ֆիլմերի, իրենց հաղորդումների, իրենց հրատարակությունների հրատարակչական ձևավորումների, քննադատական աշխատությունների կամ անտիպ ստեղծագործությունների նկատմամբ իրավունքները:

⁵ Տե՛ս «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված՝ 15.06.2006թ., հղում՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=25161>, վերջին դիտում՝ 26.01.2021թ.

Հարկ է նշել, որ նշված օրենքի 42-րդ հոդվածը սահմանում է երկու շատ կարևոր դրույթ: Նախ՝ 1-ին մասով սահմանվում է, որ կատարում է համարվում դերասանի, երգչի, երաժշտի, պարողի, դիրիժորի, խմբավարի կամ այլ անձի կատարումը, որը դերակատարում, երգում, ասմունքում, ներկայացնում կամ այլ ձևով կատարում է գրական կամ գեղարվեստական ստեղծագործություն, այդ թվում՝ ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործություններ: Իսկ 2-րդ մասով սահմանվում է, թե ովքեր են համարվում կատարողներ, այսինքն՝ դերասանները, երգիչները, երաժիշտները, պարողները, դիրիժորները, խմբավարները և այլ անձինք, ովքեր դեր են կատարում, երգում են, արտասանում, կարդում, նվագում կամ այլ ձևով կատարում են գրական կամ գեղարվեստական ստեղծագործություններ, կրկեսային, տիկնիկային, էստրադային և համանման այլ ներկայացումներ, ինչպես նաև ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործություններ: Հոդված 43-ն էլ արդեն իր հերթին սահմանում է, որ կատարողն իր կատարման նկատմամբ ունի բացառիկ անձնական ոչ գույքային և բացառիկ գույքային իրավունքներ:

Բնականաբար, «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսվում են նշված իրավունքների պաշտպանության միջոցներ: Մասնավորապես, օրենքի 65-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Սույն օրենքով պահպանվող ստեղծագործության կամ դրա էական մասի կամ հարակից իրավունքների օբյեկտի ցանկացած օգտագործում անօրինական է, եթե նախապես, մինչև նման օգտագործումը ձեռք չի բերվել հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջ թույլտվությունը»: Իսկ նույն հոդվածի 5-րդ մասով արդեն սահմանվում է, որ հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների խախտման համար նախատեսվում է պատասխանատվություն՝ օրենքով սահմանված կարգով: Նշված իրավունքների առավել նվազ հանրային վտանգ ներկայացնող խախտումները կարգավորվում են մեծամասամբ քաղաքացիական օրենսդրության շրջանակներում:

Սակայն առօրյա կյանքում հաճախակի բնույթ են կրում նաև հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների հանրորեն առավել վտանգավոր խախտումներ, որոնց համար միմիայն քաղաքացիական պատասխանատվությունը չի ապահովի արդարության և հանրային շահի գերակայությունը: Այդպիսի դեպքերում արդեն վրա է հասնում քրեաիրավական

պատասխանատվությունը, որը համարվում է նշված իրավունքների պաշտպանության առավել խիստ միջոցը:

Հարկ է նշել, որ չնայած հեղինակային և հարակից իրավունքների հասկացության բնորոշման վերաբերյալ չի ձևավորվել միասնական մոտեցում, այնուամենայնիվ, քննարկվող հանցակազմի շուրջ տարբեր երկրների օրենսդրություններում ձևավորված մոտեցումները համեմատության մեջ ունեն և՛ ընդհանրություններ, և՛ տարբերություններ, ինչը, կարծում եմ, ամբողջությամբ հասկանալի է, քանի որ յուրաքանչյուր պետություն իր երկրի օրենսդրությունը ձևավորում է իր հասարակության մտածելակերպին և հասարակական բարքերին համապատասխան:

Մասնավորապես, Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 201-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը բնորոշվում է հետևյալ կերպ. «Հեղինակային, հարակից իրավունքները և արդյունաբերական սեփականության իրավունքները խախտելու համար»: Այս հոդվածի 1-ին մասը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում հեղինակությունը յուրացնելու կամ համահեղինակության պարտադրելու համար, ինչպես նաև՝ առանց հեղինակի կամ գյուտարարի համաձայնության գյուտի էությունը, պիտանի մոդելը, արդյունաբերական նմուշը կամ արդյունաբերական սեփականության այլ առարկան մինչ պաշտոնական հրապարակումը հանրայնացնելու համար, որը կատարվել է նմանատիպ իրավախախտում կատարելու համար վարչական տույժ նշանակելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում: Բսկ նույն հոդվածի արդեն 2-րդ մասով պատասխանատվություն է նախատեսվում հեղինակային, հարակից իրավունքների կամ արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների ապօրինի տարածելու կամ այլ անօրինական օգտագործման համար, որը կատարվել է նմանատիպ իրավախախտում կատարելու համար վարչական տույժ նշանակելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում կամ զուգորդվել է խոշոր չափի եկամուտ ստանալու հետ⁶: Այսինքն՝ բելառուսական մոդելում հանցակազմում հեղինակային և հարակից իրավունքների հետ տեղ են գտել նաև արդյունաբերական սեփականության իրավունքները: Այս մոտեցումը, ըստ իս, այնքան էլ ընդունելի չէ, քանի որ ընդհանուր առմամբ արդյունաբերական սեփականության իրա-

⁶ Տե՛ս Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ընդունված՝ 09.07.1999թ., հղում՝ <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/by/by028ru.pdf>, վերջին դիտում՝ 26.01.2021թ.

վունքի խախտումը նույնպես ենթադրում է հեղինակային և հարակից իրավունքների խախտում այնքանով, որքանով որ արդյունաբերության մեջ տեղ գտած նորարական, գիտական ստեղծագործական արդյունքը նույնպես պետք է ներառել հեղինակային և հարակից իրավունքների կարգավորման լույսի ներքո: Այլ հարց է, որ բելառուսական մոտեցմամբ փորձ է արվել առավել մեծ և առանձնահատուկ նշանակություն տալ արդյունաբերական ոլորտին՝ միգուցե դրան հավելյալ խթան և արդյունաբերության պոտենցիալ զարգացում ապահովելու նպատակով:

Միաժամանակ պետք է ընդգծել նաև այն հանգամանքը, որ բելառուսական մոդելում արարքը քրեորեն պատժելի է դառնում միայն, եթե նախկինում դրա համար արդեն իսկ սահմանվել է վարչական պատասխանատվություն: Այսինքն՝ այս մոդելում արարքի առաջացրած հանրային վնասի գնահատման չափանիշը ոչ թե այդ արարքի և հետևանքի մեջ է, այլ՝ պատասխանատվության միջոցներից մեղմից ավելի խստին անցնելը: Այս առումով, կարծում եմ, նման մոտեցումն այդքան էլ արդարացված չէ, քանի որ բացակայում է արարքի և դրա առաջացրած հետևանքի միջև պատճառահետևանքային կապը, ինչը հիմնաքարային կոմպոնենտ է հանդիսանում քրեաիրավական պատասխանատվության միջոցի վրա հասնելու համար:

ՌԴ քրեական օրենսգիրքի 146-րդ հոդվածը վերնագրված է «Հեղինակային և հարակից իրավունքները խախտելը»: Այդ հոդվածի 1-ին մասով պատասխանատվություն է նախատեսվում հեղինակության յուրացման (պլագիատ) համար, եթե կատարված արարքը խոշոր վնաս է պատճառել հեղինակին կամ այլ իրավատիրոջը: Իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասով պատասխանատվություն է նախատեսվում հեղինակային և հարակից իրավունքների օբյեկտի ապօրինի օգտագործման համար, ինչպես նաև՝ իրացնելու նպատակով ստեղծագործությունների կոնտրաֆակտ նմուշներ կամ հնչյունագրեր ձեռք բերելու, պահելու, տեղափոխելու համար, որը կատարվել է խոշոր չափերով⁷: ՌԴ օրենսդրության մոտեցումը, ըստ էության, բավականին մոտ է ՀՀ օրենսդրական կարգավորումներին, բնական է, հաշվի առնելով երկու երկրների միջև տարիներ ի վեր եղած գիտական, տնտեսական, մշակութային կապերը: Ըստ էության, ռուսական մոտեցումը հայկականից

⁷ Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգիրք, ընդունված՝ 13.06.1996թ., հղում՝ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/b683408102681707f2702cff05f0a3025daab7ab/, վերջին դիտում՝ 26.01.2021թ.

տարբերվում է միայն «Պլագիատ» եզրույթի ներառմամբ, ինչն ինքնին որևէ կերպ էական կարգավորում չի նախատեսում: Պլագիատն ինքնին այլոց աշխատանքը սեփականի տեղ ներկայացնելն է, և արդեն իսկ տեղավորվում է սույն հանցակազմի տրամաբանության մեջ, ուստի, կարծում եմ, այն ունի միմիայն լրացուցիչ շեշտադրման նշանակություն:

Ուկրաինայի քրեական օրենսգրքի 176-րդ հոդվածով, ինչպես և ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցակազմը, նույնպես վերնագրված է «Հեղինակային և հարակից իրավունքները խախտելը»: Այդ հոդվածի 1-ին մասը պատասխանատվություն է սահմանում գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունները, համակարգչային ծրագրերը և տվյալների պահոցներն ապօրինի վերարտադրելու, տարածելու, ինչպես նաև՝ կատարումները, հնչյունագրերը, տեսաշարերը և հեռարձակվող հաղորդումներն ապօրինի վերարտադրելու, տարածելու, դրանք կրկնօրինակելու և տեսաերիզների ու ձայներիզների, դիսկետների, տեղեկատվության այլ կրիչների վրա տարածելու, կամկոդիինգի, կարդշեյրինգի կամ հեղինակային և հարակից իրավունքների դիտավորյալ այլ խախտումների համար⁸: Ուկրաինական մոդելի առանձնահատկությունն այն է, որ այն ի թիվս համընդհանուր ընդունված հեղինակային իրավունքի առարկաների, ինչպիսիք են համարվում գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունները կամ կատարումները, հնչյունագրերը, տեսաշարերը և հեռարձակվող հաղորդումները, ներառել է նաև համակարգչային ծրագրերը: Այս մոտեցումը կարևորվում է այնքանով, որ ներկա տեխնոլոգիական զարգացումների համատեքստում որպես առանձին ստեղծագործական արդյունք՝ վերը թվարկված ստեղծագործությունների շարքին պետք է դասել նաև համակարգչային ծրագրերը, քանի որ տեղեկատվական դարաշրջանում այդ տեսակի ստեղծագործություններն առավել մեծ տարածում են ստանում և հարկ ունեն նմանատիպ ուշադրության:

Հատկանշական է, որ հետխորհրդային տարածքի երկրների քրեական օրենսդրություններում մեծամասամբ առկա է ընդհանրական մոտեցում հեղինակային և հարակից իրավունքները խախտելու հանցակազմի վերաբերյալ, սակայն ինչպես արդեն իսկ նշվեց, ամեն պետության մոտեցումը որո-

⁸ Տե՛ս Ուկրաինայի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ընդունված՝ 05.04.2001թ., հղում՝ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?lang=ru#Text>, վերջին դիտում՝ 27.01.2021թ.

շակի առումով տարբերվում է մյուսներից՝ չնայած որ համակարգային տեսանկյունից դրանք բավականին մոտ են միմյանց:

Ֆրանսիական օրենսդրությունն այս առումով տարբերվող մոտեցում է որդեգրել: Այսպես, Ֆրանսիական օրենսդրությունը քրեորեն պատժելի արարքներ է նախատեսում ոչ միայն քրեական օրենսգրքում, այլ նաև՝ մի շարք այլ նորմատիվ իրավական ակտերում: Հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանության քրեաիրավական պաշտպանության միջոցները նախատեսված են Ֆրանսիայի Մտավոր սեփականության օրենսգրքով: Այստեղ, սակայն, չի տրվում հեղինակային և հարակից իրավունքների կոնկրետ սահմանում, առհասարակ Ֆրանսիական օրենսդրությունը քննարկվող իրավունքները դիտարկում է քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների համատեքստում, սակայն Մտավոր սեփականության օրենսգրքով նախատեսվում են հեղինակային և հարակից իրավունքների խախտումներին առնչվող քրեական պատասխանատվության գործիքներ: Այսինքն՝ այստեղ նախատեսված է քրեական պատասխանատվություն նախատեսող դրույթների գլուխ, որտեղ քրեաիրավական գնահատական է տրվում մտավոր սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների առավել վտանգավոր տեսակներին: Ի տարբերություն ՌԴ, Ուկրաինայի, Բելառուսի Հանրապետության, ինչպես նաև ՀՀ ներպետական օրենսդրության, որտեղ հեղինակային և հարակից իրավունքները խախտելու կոնկրետ հանցակազմեր առկա են բացառապես քրեական օրենսգրքերում, Ֆրանսիական օրենսդրությունը հեղինակային և հարակից իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանություն է սահմանում կոնկրետ տեսակի արարքների դեպքում, այլ ոչ թե՝ հեղինակի իրավունքների խախտման կամ դրանցից բխող հարակից իրավունքների համար: Մասնավոր օրինակ է հանդիսանում նշված օրենսգրքի L335-2 հոդվածը, որով սահմանվում է. «Գրականության, երաժշտական ստեղծագործության, նկարների, կտավների կամ ցանկացած այլ ստեղծագործությունների ցանկացած հրատարակչություն, լինի դա տպագրված, թե՝ փորագրված, ամբողջական, թե՝ մասնակի, որը հակասում է հեղինակների սեփականության մասին օրենքներին և կարգավորումներին, համարվում է կեղծում, իսկ բոլոր կեղծումները համարվում են հանցանք: Ֆրանսիայում կամ արտերկրում հրատարակված աշխատանքների

կեղծումը Ֆրանսիայում պատժվում է երեք տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և երեք հարյուր հազար եվրո գումարի չափով տուգանքով⁹:

Հետաքրքրական է հեղինակային և հարակից իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանության բրիտանական մոտեցումը, քանզի Մեծ Բրիտանիայում քրեական օրենսդրությունը չունի կոդիֆիկացված տեսք: Այստեղ, հեղինակային և հարակից իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանությունը կարգավորվում է մի շարք օրենսդրական ակտերով, ինչպես օրինակ՝ «Հեղինակային իրավունքի, արդյունաբերական նմուշների և պատենտի մասին» 1988 թվականի օրենքով (Copyright, Designs and Patent Act 1988): Սույն օրենքը տալիս է հեղինակային և հարակից իրավունքների ընդհանուր սահմանումն ու կարգավորման առարկան, միաժամանակ, օրենքի 107-րդ հոդվածը նախատեսում է այն իրավախախտումները, որոնց համար վրա է հասնում քրեական պատասխանատվություն¹⁰: Քննարկվող ոլորտը կարգավորող մեկ այլ իրավական ակտ է հանդիսանում «Հեղինակային իրավունքի մասին» 1956 թվականի օրենքը (Copyright Act 1956), որում արդեն 21-րդ հոդվածով է նախատեսվում քրեական պատասխանատվության կոնկրետ տեսակը: Բրիտանական օրենսդրությունը նախատեսում է շատ կարևոր դրույթ, որը հատկապես կարևոր նշանակություն ունի տեխնոլոգիական զարգացումների արդի ժամանակահատվածում:

Վերոնշյալ երկու եվրոպական երկրների քննարկվող ոլորտի վերաբերյալ մոտեցումների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ այստեղ նույնպես առանձնահատուկ դեր ու նշանակություն չի տրվում հանցագործության կատարման միջոցին, փոխարենը ամբողջական շեշտը դրվում է կատարման նպատակի վրա, այն է՝ օգուտ ստանալը: Ի դեպ, բրիտանական մոտեցումը չի կոնկրետացնում գույքային, թե՛ ոչ գույքային: Նշվածի կապակցությամբ առաջարկում եմ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի սահմանումից հանել «...տեսաձայնային մագնիսական կրիչի վրա...» բառերը, քանի որ այն հնարավորություն չի տալիս հեղինակային և հարակից իրավունքի իրավատիրոջ իրավունքների ամբողջական և արդյունավետ պաշտպանությամբ:

⁹ Տե՛ս Ֆրանսիայի Մտավոր սեփականության օրենսգիրք, հղում՝ <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006161658/2021-01-26/>, վերջին դիտումը՝ 27.01.2021թ.

¹⁰ Տե՛ս Մեծ Բրիտանիայի Մտավոր սեփականության օրենսգիրք, հղում՝ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/section/107>, վերջին դիտումը՝ 27.01.2021թ.

յան իրականացման համար: Բացի այդ, պետք է հաշվի առնել նաև, որ ըստ գործող քրեական օրենսգրքի՝ հանցագործություն է համարվում «...շահույթ ստանալու նպատակով...» կատարված խախտումը, սակայն դա նույնպես խոչընդոտում է այս ոլորտի արդյունավետ պաշտպանությանը, քանի որ հեղինակային և հարակից իրավունքները սոսկ գույքային իրավունքներ չեն, ուստի սույն ոլորտում ոչ գույքային իրավունքների խախտումները նույնպես անհրաժեշտ է հաշվի առնել: Որպես պրակտիկ օրինակ՝ կարելի է նշել այն, որ ուրիշի հեղինակությունը յուրացնողն այդ քայլով գուցե գույքային շահույթ չի ստանում (օրինակ՝ ինտերնետային կայքերում ֆիլմերի անվճար վերբեռնում և ցուցադրություն առանց իրավատիրոջ համաձայնության), սակայն դրանով նախ՝ խախտվում է իրավատիրոջ իրավունքն այնքանով, որ վերջինս կարող էր դրա դիմաց ակնկալել գույքային որոշակի շահ: Բացի այդ, իրավատիրոջ հեղինակային ստեղծագործության տարածման միջոցով հնարավոր է դրա դիտելիության շնորհիվ ձեռք բերել որոշակի հայտնիություն, ինչը ներկայիս ժամանակաշրջանում պոտենցիալ գույքային օգուտ կարող է բերել տվյալ անհատին: Կարծում եմ՝ նշված մոտեցումը առնվազն կարելի է հաշվի առնել ՀՀ ներպետական օրենսդրությունում համապատասխան փոփոխություններ իրականացնելիս, և ՀՀ քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածը վերաշարադել ոչ թե «...շահույթ ստանալու նպատակով...» ձևակերպմամբ, այլ՝ «օգուտ ստանալու նպատակով», ինչն ավելի լայն իմաստ ունի և վերոնշյալ խնդիրներից խուսափելու հնարավորություն կտա:

ՀՀ քրեական օրենսգրքը նախատեսում է հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների հանրորեն առավել վտանգավոր խախտումները քրեականացնող դրույթ, որով պատասխանատվություն է սահմանվում հեղինակային կամ հարակից իրավունքի օբյեկտն ապօրինի օգտագործելու կամ հեղինակությունը յուրացնելու, ինչպես նաև առանց հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջ համաձայնության նրա ստեղծագործությունը շահույթ ստանալու նպատակով տեսաձայնային, մագնիսական կրիչի վրա ձայնագրելու, տարածելու և (կամ) վաճառելու համար, այն դեպքերում, եթե այդ արարքը կատարվել է զգալի չափերով¹¹:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը, ընդունված՝ 18.04.2003թ., հոդված 158, հղում՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=69646>, վերջին դիտում՝ 26.01.2021թ.

Այս մասով հարկ եմ համարում նշել, որ չնայած ՀՀ քրեական օրենսգրքում տեղ չի գտել Ուկրաինական մոտեցումը՝ ըստ որի առավել մանրամասն ներկայացված են այն ստեղծագործությունները, որոնց նկատմամբ ծագող իրավունքների խախտման համար էլ վրա է հասնում քրեական պատասխանատվությունը, այնուամենայնիվ, մատնանշվում է «...տեսաձայնային, մագնիսական կրիչի վրա ձայնագրելու, տարածելու և (կամ) վաճառելու համար...» տարբերակումը: Կարծում եմ՝ այսպիսի մոտեցումը պրակտիկայում կառաջացնի խնդիրներ, քանի որ արդի տեխնոլոգիական ժամանակաշրջանի հետ համահունչ չէ: Հասկանալի է, որ այս հոդվածի ընդունման ժամանակ քննարկվող իրավունքների խախտման ամենատարածված միջոցները տեսաձայնային, մագնիսական կրիչների վրա տարածումն ու վաճառքն էր, սակայն ներկայումս դա գրեթե ամբողջությամբ կորցնում է իր արդիականությունը, քանի որ ինտերնետի դերի և մասսայականության բարձրացումն, առավել դյուրին և արագ հնարավորություն է տալիս տարածման ու վաճառքի համար: Ուստի առավել արդյունավետ կլինի կա՛մ հոդվածում ավելացնել «ինտերնետային հասանելիության միջոցներով, համակարգչային ցանկացած պահոցների օգտագործմամբ կամ այլ եղանակներով» լրացումը, կա՛մ էլ չմանրամասնել իրավախախտում կատարելու միջոցները, քանի որ իրավունքի խախտումն առկա է՝ անկախ դրա կատարման միջոցներից:

Այս հանցատեսակի անմիջական օբյեկտն են հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների պաշտպանության ապահովմանն ուղղված հասարակական հարաբերությունները, իսկ հանցագործության առարկան՝ հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների օբյեկտները (որոնք սահմանված են «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով): «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների» մասին ՀՀ օրենքի վերլուծությունը թույլ է տալիս հանգելու այն մտքին, որ սույն հանցագործության դեպքում տուժող են համարվում հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատերերը, այսինքն՝ հեղինակը կամ համահեղինակները, կատարողները և այլն:

Քննարկվող հանցագործության օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է հեղինակային իրավունքը և/կամ հարակից իրավունքները խախտելու միջոցով: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի վերլուծությունից գալիս ենք այն եզրահանգման, որ նշված իրավունքների խախտումը կատարվում է այդ իրավունքների օբյեկտն ապօրինի օգտագործելու կամ հեղինակությունը յուրաց-

նելու, ինչպես նաև առանց հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջ համաձայնության նրա ստեղծագործությունը տեսաձայնային մագնիսական կրիչի վրա ձայնագրելու, տարածելու և/կամ վաճառելու եղանակով:

Ապօրինի օգտագործելը նշանակում է, որ հեղինակային իրավունքն ու հարակից իրավունքների օբյեկտներն օգտագործվում են առանց այդ իրավունքների իրավատիրոջ համաձայնության (այսինքն՝ եթե նախապես՝ մինչև նման օգտագործումը, ձեռք չի բերվել հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջ թույլտվությունը) և օրենսդրական պահանջների խախտմամբ: Հեղինակությունը յուրացնելն իրենից ներկայացնում է ուրիշի ստեղծագործությունը կամ դրա էական մասը կամ հարակից իրավունքների օբյեկտը սեփական անվամբ ցանկացած հանրային եղանակով ներկայացնելը:

Քննարկվող հոդվածով նախատեսված հանցագործությունն առկա է, եթե «...այդ արարքը կատարվել է զգալի չափերով», այսինքն՝ հանցագործությունն ավարտված է համարվում այն դեպքում, երբ կատարված անօրինական արարքի արդյունքում զգալի չափի վնաս է հասցվել հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների իրավատիրոջը, ինչից հետևում է, որ սույն հոդվածով նախատեսված հանցակազմը նյութական է:

Բացի այդ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանվում է. «Սույն հոդվածում նախատեսված արարքը համարվում է կատարված զգալի չափերով, եթե այդ տեսաձայնային մագնիսական կրիչների օրինակների հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքի օբյեկտն օգտագործելու թույլտվության իրավունքի (լիցենզիայի) ընդհանուր արժեքը (զինը), անկախ իրավատերերից, հեղինակի կամ այլ իրավատիրոջ մոտ նշված գներով (իսկ չնշված լինելու դեպքում՝ շուկայական մանրածախ գներով) կազմում է հանցագործության պահին գործող սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հիսունապատիկից մինչև երկուհարյուրապատիկը»: Այսինքն՝ վերոնշյալի կապակցությամբ ստացվում է, որ արարքով պատճառված վնասի արժեքը պետք է լինի այնքան, որքան որ այն կարող էր արժենալ, եթե կատարվեր օրինական կարգով: Հարկ է նշել նաև, որ սույն հոդվածով նախատեսված զգալի չափերով պատճառված վնասը պետք է ուղղակիորեն առաջանա կատարված արարքի արդյունքում, այսինքն՝ առկա լինի պատճառական կապ արարքի և դրա հետևանքի միջև:

Միաժամանակ, նշված հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների խախտման առավել վտանգավոր տեսակները՝ սահմանելով արարքը ծանրացնող հետևյալ հանգամանքներ, որոնց համար առավել խիստ պատասխանատվություն է նախատեսվում հետևյալ դեպքերում.

«Նույն արարքը կատարվել է՝

- պաշտպանիչ տեխնիկական միջոցների շրջանցմամբ,
- մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
- մեկից ավելի անգամ,
- ստացված դրոշմապիտակները դրանց օգտագործման համար չնախատեսված ստեղծագործությունների կրիչների վրա փակցնելով,
- խոշոր չափերով»:

158-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանվում է.

«Մույն հոդվածում նախատեսված արարքը համարվում է կատարված խոշոր չափերով, եթե այդ տեսաձայնային մագնիսական կրիչների օրինակների հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքի օբյեկտն օգտագործելու թույլտվության իրավունքի (լիցենզիայի) ընդհանուր արժեքը (գինը), անկախ իրավատերերից, հեղինակի կամ այլ իրավատիրոջ մոտ նշված գներով (իսկ չնշված լինելու դեպքում՝ շուկայական մանրածախ գներով) գերազանցում է հանցագործության պահին գործող սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկը»:

Այսպիսով, հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքները խախտելու հանցակազմի հակիրճ ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ նշված իրավահարաբերությունների քրեաիրավական պաշտպանությունը չի անդրադառնում այնպիսի հարցերի, ինչպիսիք են համակարգչային ծրագրերի, օպերացիոն համակարգերի նկատմամբ ծագող իրավունքների խախտումները, ինտերնետային միջոցների գործադրմամբ կատարված իրավախախտումները, իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը, հեղինակային և հարակից իրավունքների իրավատիրոջը բարոյական վնաս պատճառելը, որոնք, կարծում եմ, առնվազն լրացուցիչ և խորքային ուսումնասիրության կարիք ունեն, և վերջիններիս նախատեսումը ՀՀ քրեական օրենսդրության մեջ կարող է հավելյալ խթան հանդիսանալ քննարկվող իրավահարաբերությունների արդյունավետ պաշտպանության համար:

ОБЩЕЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ОПИСАНИЕ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, НАРУШЕНИЕ АВТОРСКОГО И СМЕЖНОГО ПРАВА

Маргарян Айк Врежевич

Старший оперуполномоченный НЦБ

Интерпола полиции Республики Армения,

аспирант Образовательного комплекса полиции РА

Авторское право и смежные права - это права, возникающие в процессе творческой работы человека как в результате создания конечного продукта творчества, так и с момента его использования. Указанные правовые отношения регулируются и охраняются международными договорами, ратифицированными Республикой Армения и национальным законодательством. В данной статье представлены понятие, описание и анализ данной уголовно-правовой нормы в рамках законодательства Республики Армения, а также представлено правовое регулирование указанного преступления в зарубежных странах.

Ключевые слова: авторское право, смежные права, создание, автор, объект, исполнитель, исполнение.

GENERAL LEGAL DESCRIPTION OF THE INFRINGEMENT OF COPYRIGHT AND RELATED LAW

Margaryan Hayk

Senior detective of the NCB Interpol

of the Police of the Republic of Armenia,

PhD student of the Educational

Complex of the Police of the RA

Copyright and Related rights are the rights arising from the result of a person's creative work, which arise both from the creation of those results and from the moment of their use. The mentioned legal relations are regulated and

protected by international treaties ratified by the Republic of Armenia and domestic legislation. This article presents the concept, description, analysis of the legislative norm within the framework of the domestic legislation of the Republic of Armenia and the legislative regulations of the mentioned crime in foreign countries.

Keywords: Copyright, related rights, creation, author, object, performer, performance.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 01.02.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 03.02.2021թ.

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԱՅՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՈՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Մարության Գայանե

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
ակադեմիայի քաղաքացիական
իրավունքի և քաղաքացիական
դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ*

Հասարակության տնտեսական զարգացման առանցքում առանձնահատուկ տեղ և դերակատարություն է տրված իրավաբանական անձանց: Ի՞նչ է նշանակում կատարված կառուցակարգային փոփոխություններ՝ երբ էապես փոխվում է պետության մասնակցության ձևաչափը, և պետությունն առավելապես անցնում է ոլորտում պատշաճ իրավական կարգավորիչ մեխանիզմներ ապահովողի դերակատարությանը, իրավաբանական անձանց դերն ստացնում է հատուկ նշանակություն: Տնտեսական հարաբերությունների պատշաճ իրականացման համար ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ իրավաբանական անձինք ընդգծվում են առանձնահատուկ նշանակությամբ՝ որպես տնտեսական շրջանառությունը միջնորդավորող գործոններ: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի համաձայն. **«Իրավաբանական անձ է համարվում այն կազմակերպությունը, որը, որպես սեփականություն, ունի առանձնացված գույք և իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է այդ գույքով, կարող է իր անունից ձեռք բերել ու իրականացնել գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ, կրել պարտականություններ, դատարանում հանդես գալ որպես հայցվոր կամ պատասխանող: Իրավաբանական անձը պետք է ունենա ինքնուրույն հաշվեկշիռ»:**

Հարցի իրավական կարգավավորման առանցքում հատուկ նշանակություն է տրվում նաև իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի հստակեցման հիմնախնդրին: Այդ կապակցությամբ քաղաքացիական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է, որ իրավաբանական անձի գտնվելու վայրը նրա մշտական գործող մարմնի գտնվելու վայրն է: Նույն հարցի իրավական կարգավորումն առավել համապարփակ է ներկայացված ՌԴ քաղաքացիա-

կան օրենսգրքի շրջանակներում, որի 54-րդ հոդվածի համաձայն. «Իրավաբանական անձի գտնվելու վայրը որոշվում է նրա պետական գրանցման վայրով: Իրավաբանական անձի պետական գրանցումը կատարվում է նրա գործադիր մարմնի մշտական գործունեության վայրով, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ այլ մարմնի կամ անձի գտնվելու վայրով, ով իրավունք ունի առանց լիազորագրի գործելու տվյալ իրավաբանական անձի անունից»: Իրավական այսօրինակ համապարփակ կարգավորումը անխուս, ելնում է գործարարական գործունեության կայունության շահերից՝ մի շարք հանգամանքներ հաշվի առնելով: Տնտեսական հարաբերությունների բնույթն ու բովանդակությունը հարաբերության սուբյեկտներին պարտադրում է դրսևորել որոշակի հստակ վարքագիծ, և այս առումով նրանցից ցանկացածի գործունեության վայրի նշումն ստանում է առանձնահատուկ նշանակություն՝ մի շարք հանգամանքների բերումով: Առանցքային դերակատարություն է տրվում պարտավորական հարաբերություններին, որտեղ կողմի գտնվելու վայրի հստակեցումն ստանում է հատուկ նշանակություն: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 355-րդ հոդվածն անդրադարձ է կատարում պարտավորությունների կատարման վայրի իրավական կարգավորմանը: Մասնավորապես, համաձայն տվյալ հոդվածի. *«Պարտավորությունը պետք է կատարվի այն վայրում, որը որոշված է օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ պայմանագրով կամ բխում է գործարար շրջանառության սովորույթներից, կամ պարտավորության էությունից: Եթե պարտավորության կատարման վայրը որոշված չէ, այն պետք է կատարվի՝*

1) հողամաս, շենք, շինություն կամ այլ անշարժ գույք հանձնելու պարտավորությամբ՝ գույքի գտնվելու վայրում.

2) ապրանք կամ այլ գույք հանձնելու պարտավորությամբ, որը նախատեսում է դրա փոխադրումը՝ գույքը պարտաստիրոջը հասցնելու համար առաջին փոխադրողին հանձնելու վայրում.

3) ձեռնարկատիրոջ՝ ապրանք կամ այլ գույք հանձնելու պարտավորությամբ՝ գույք պատրաստելու կամ պահպանելու վայրում, եթե այդ վայրը պարտավորության ծագման պահին հայտնի է եղել պարտաստիրոջը.

4) դրամական պարտավորությամբ՝ պարտավորության ծագման պահին պարտաստիրոջ բնակության վայրում, իսկ եթե պարտատերն իրավաբանական անձ է, ապա՝ պարտավորության ծագման պահին նրա գտնվելու վայրում: Եթե պարտատերը պարտավորության կատարման պահին փոխել է բնակության կամ գտնվելու վայրը և այդ մասին տեղեկացրել է պարտապա-

նին՝ պարտատիրոջ բնակության կամ գտնվելու նոր վայրում՝ կատարման տեղի փոփոխման հետ կապված ծախսերը դնելով պարտատիրոջ վրա.

5) այլ պարտավորությունների համար՝ պարտապանի բնակության վայրում, իսկ եթե պարտապանն իրավաբանական անձ է, ապա նրա գտնվելու վայրում»:

Ըստ էության, հոդվածի 5-րդ կետը հստակ սահմանում է՝ իրավաբանական անձ պարտապանի կողմից պարտավորության կատարման հարցի հստակեցումը կատարվում է նրա գտնվելու վայրով: ՌԴ Գերագույն դատարանի կոլեգիայի թիվ 618 արձանագրության շրջանակներում կատարված պարզաբանմամբ հստակեցվում է այն հարցը, թե ինչպես որոշել իրավաբանական անձի գտնվելու վայրը, երբ առաջացել է դատական վեճ: Այս առումով ԳԴ հիշատակված որոշումը հարցի վերջնական լուծման իրավասությունը թողնում է գտնվելու վայրի վրա¹, հղում կարատելով «Իրավաբանական անձանց և անհատ ձեռնարկատերերի պետական գրանցման մասին» ՌԴ օրենքի 8-րդ հոդվածի դրույթներին: Բավականին յուրօրինակ իրավական կարգավորում է նախատեսվում պայմանագրային հարաբերությունների ունիֆիկացված չափորոշիչներով: Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքներով անդրադարձ է կատարվում այն դեպքերին, երբ պարտավորական հարաբերության սուբյեկտն ունի մեկից ավելի գործունեության վայրեր: Մասնավորապես, համաձայն հիշատակված փաստաթղթի 7.101 հոդվածի 2-րդ կետի՝ *եթե կողմն ունի մեկից ավելի գործունեության վայրեր, ապա կոնկրետ պայմանագրի համար գործունեության վայր է համարվում այն վայրը, որն առավելագույնս է համապատասխանում կնքվող պայմանագրի ընդհանուր բնույթին՝ հաշվի առնելով պայմանագրի կնքման պահին կողմերին հայտնի կամ նրանց կողմից ենթադրվող հանգամանքները*: Հարցի իրավական կարգավորմանը բավականին համակողմանի անդրադարձ է կատարում «Ապրանքների միջազգային առուծախի մասին» Վիեննայի կոնվենցիան: Կոնվենցիայի կարգավորման շրջանակներում հստակեցվում են երկու հիմնական հարցեր.

- Երբ կողմն ունի մեկից ավելի գործունեության վայրեր
- Երբ կողմը գործունեության վայր չունի:

Առաջին հարցի շրջանակներում, երբ կողմն ունի մեկից ավելի գործու-

¹ См. у Закон РФ <О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей>, от 08.08.2001, N 129-13.

նեության վայրեր, ապա հարցը լուծվում է՝ նկատի ունենալով այն վայրը, որն առավելագույնս է համապատասխանում պարտավորության էությանը և բնույթին: Ինչ վերաբերում է երկրորդ դեպքին՝ ապա այստեղ հարցն անմիջական կախվածության մեջ է դրվում այն հանգամանքից, թե որտեղ է կողմը մշտապես կամ առավելապես իրականացնում իր գործունեությունը: Այս առումով հստակ է իրավական անորոշությունը, որը տեղ է գտել թե՛ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, թե՛ Վիեննայի Կոնվենցիայում՝ հատկապես հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ Կոնվենցիան որևէ կերպ չի հստակեցրել նաև «գործունեության վայր» եզրույթը: Անդրադառնալով Կոնվենցիայի անգլերեն տարբերակին, որտեղ տեղ է գտել «Place of business» եզրույթը, ելնելով լեզվական արմատի մեկնաբանման սկզբունքից, այստեղ կարելի է հասկանալ «վայր, որտեղ սուբյեկտը մշտապես կամ առավելապես իրականացնում է իր գործունեությունը»²:

ՌԴ քաղաքացիական օրենսգիրքը նույն 54-րդ հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարում նաև իրավաբանական անձի գործունեության վայրի հստակեցման հարցին՝ նախատեսելով այլընտրանքային տարբերակ: Մասնավորապես հոդվածի շրջանակներում իրավաբանական անձի անվանման և գործունեության վայրին առնչվող հարցերը որոշվում են՝ ելնելով նրա հիմնադիր փաստաթղթում այդ մասին կատարված նշումից: Այս առումով, ըստ էության, որոշակի կասկածի տակ է դրվում իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի հստակեցումը նրա պետական գրանցման վայրով որոշելով: Նշենք, որ գիտական գրականության մեջ ևս այս հարցը համակողմանի քննարկման է ենթարկվել: Վ.Պ. Մոզովինսկին ևս նշում է, որ նման պայմաններում, երբ օրենսդրությունը հնարավորություն է ընձեռում իրավաբանական անձի գործունեության վայրը հստակեցնել մի քանի այլընտրանքային տարբերակներով, գրանցման վայրով իրավաբանական անձի գործունեության վայրի հստակեցումը դառնում է քիչ հավանական³: Հարցի շրջանակներում նույնական մոտեցում է ցուցաբերել նաև Օ.Ն. Մադիկովը՝ նշելով, որ իրավա-

² St' u Елисеев Н.В., Гражданско-правовое регулирование международной купли-продажи товаров. С.пБ, изд. <Юридический центр-пресс>, 2012, стр. 78: Հարցը նույնական մեկնաբանման է ենթարկվել նաև ՌԴ դատական պրակտիկայի ամփոփան նյութերից մեկում, որտեղ հիմք է ընդունվել կազմակերպության կնիքի վրա գործունեության վայրի վերաբերյալ նշումը /Решение МКАС от 05.11.1997 по делу N 2/1995/:

³ St' u Комментарий к ГК РФ (части 1-ой), под ре. В.П. Мозолина, М.Н. Малейной, М., изд. <Норма>, 2016, էջ 128:

բանական անձի գտնվելու վայրի հստակեցումն առանցքային նշանակություն ունի հատկապես պարտավորությունների կատարման համատեքստում, ուստի գրանցման վայրը՝ որպես հարցի լուծման միջոց, չի կարող համարվել միակ արժանահավատը⁴։ Մենք ևս կարծում ենք, որ նման պայմաններում պետական գրանցման վայրով իրավաբանական անձի գործունեության վայրի որոշումը չի կարող լինել արժանահավատ և հնարավորություն ընձեռել ապահովել պարտավորությունների պատշաճ կատարում, ուստի անհրաժեշտ է հարցն անմիջական կախվածության մեջ դնել պարտավորության էությունից և ընդհանուր բնույթից։ Միաժամանակ, կատարված վերլուծությունները միանշանակորեն փաստում են, որ գործող օրենսդրությունը հարցին տվել է ոչ հստակ և ոչ լիարժեք իրավակարգավորում, ինչի բերումով գործարարական հարաբերություններում կարող են առաջանալ տարատեսակ խնդիրներ։ Քաղաքացիական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածը հարցին տալով մակերեսային կարգավորում, բաց է թողել այն հնարավոր խնդիրները, որոնք կարող են առաջանալ, երբ տնտեսական հարաբերության սուբյեկտ առևտրային իրավաբանական անձերը դառնան պարտավորական հարաբերության սուբյեկտներ։ Կարծում ենք՝ որ ոլորտի իրավական կարգավորումն անհրաժեշտ է հստակեցնել՝ ելնելով տնտեսական հարաբերությունների առավել հստակ իրավական կարգավորման անմիջական անհրաժեշտության նախապայմանից։ Առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածը լրացնել նոր, 2-րդ պարբերությամբ, որը կունենա հետևյալ շարադրանքը. *«թե իրավաբանական անձի մշտապես գործող մարմնի գտնվելու վայրը հայտնի չէ, ապա իրավաբանական անձի գտնվելու վայր է համարվում այն վայրը, որն առավելագույնս է համապատասխանում պարտավորական տվյալ հարաբերության բնույթին և էությանը»*։

Կարծում ենք՝ նմանօրինակ կարգավորումը կհստակեցնի իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի հարցի լուծումը և այն, թե ինչպես վարվել, երբ գործ ունենք իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի որոշման հետ պարտավորական հարաբերությունների ձևաչափում։

⁴ St' u Комментарий к ГК РФ (части 1-ой, постатейный), изд. 3-е, исправленное, дополненное и переработанное, с использованием судебно-арбитражной практики. Юр. Фирма <Контракт>, М., 2017, էջ 169-173։

ВОПРОС О МЕСТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Марукян Гаяне Сосоевна

*Доцент кафедры гражданского права и
гражданского процесса Академии
Образовательного комплекса полиции РА,
капитан полиции*

В рамках научной статьи автор рассмотрел вопрос о местонахождении юридического лица, сделав акцент на международные конвенционные механизмы, связанные с определением места деятельности. В результате сравнительного анализа были выявлены недостатки и пробелы в правовом регулировании и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: юридическое лицо, место деятельности, сравнительный анализ, пробелы в законодательстве, правовое регулирование.

THE ISSUE OF PLACE OF BUSINESS OF LEGAL ENTITY IN CIVIL LAW

Marukyan Gayane

*Associate Professor at the Chair of
Civil Law and Civil Procedure,
Academy of the Police Educational
Complex of RA, PhD in Law, Police Captain*

In the framework of the scientific article, the author discussed the issue of the location of the legal entity, focusing on the international conventional mechanisms related to the determination of the place of activity. As a result of the comparative analysis, the shortcomings and gaps of the legal regulation were identified, suggestions were made on the ways to overcome them.

Key words: legal entity, place of business, comparative analysis, gaps of law, legal regulation.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 03.02.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 05.02.2021թ.

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԱՎՈՐՄԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ ԸՍՏ ՄԵՂՔԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԵԼԻԿՏԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Միմոնյան Միմոն

*Ժան Մուլեն Լիոն 3 համալսարանի և Հայաստանում
Ֆրանսիական համալսարանի ասպիրանտ*

Արհեստական բանականության (այսուհետ՝ ԱԲ) ներքո պետք է հասկանալ այն ինֆորմացիոն համակարգերը, որոնք աշխատում են փոփոխվող և հաճախ անկանխատեսելի հանգամանքներում՝ առանց մարդու կողմից ինտենսիվ հսկողության, և որոնք կարող են փոխել իրենց գործելակերպը փորձի հիման վրա¹։ Դրանք տեխնիկական մեխանիզմներ են, որոնք փորձում են կրկնօրինակել մարդկային մտածելակերպը՝ մեքենայական ուսուցման (անգլ.՝ «*machine learning*») միջոցով²։ Արհեստական բանականության գործելակերպը ենթադրում է անկանխատեսելիության որոշակի աստիճան, որը տարբեր է՝ կախված այն հանգամանքից, թե ինչպես են ծրագրավորված ալգորիթմները։ Մասնավորապես, ԱԲ-ան առավել կանխատեսելի տեսակները պատկանում են «վերահսկվող ուսուցման» կամ «*supervised learning*» կատեգորիային, որի դեպքում ալգորիթմների աշխատանքը վերահսկվում է անձի կողմից, մինչդեռ «խորը ուսուցման» կամ «*deep learning*» տեսակի ԱԲ-ան դեպքում ալգորիթմները մշտապես գտնվում են ինքնափոփոխման և ինքնազարգացման պրոցեսի մեջ՝ վերլուծելով հսկայածավալ տվյալների բազաներ, որի հաշվին դրանք (համեմատած ԱԲ-ան այլ տեսակների) ավելի արդյունավետ են։

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ԱԲ-ամբ օժտված ռոբոտները լայնորեն կիրառվում են այնպիսի հանգամանքներում, որտեղ նրանց հսկո-

¹ Տե՛ս Future of Artificial Intelligence Act of 2017, H.R.4625, adopted by the US Congress, Section 3(a)

² Տե՛ս **Bertrand, André R.**, « Conditions de la protection par le droit d'auteur. Deux cas particuliers : intelligence artificielle et réalité virtuelle », *Dalloz*, 2010, page 150

դությունից դուրս գալը կարող է վտանգել անձանց առողջությունը, կյանքը և գույքը, ապա առաջանում է իրավական պատասխանատվության մեխանիզմների ընտրության հարցը: ԱԲ-ան կողմից պատճառված վնասը կարող է լինել վերջինիս ծրագրավորողի, օգտագործողի կամ հսկողության պարտականություն ունեցող անձի մեղքով, ինչպես նաև հանդիսանալ անձի վերահսկողությունից դուրս գալու հետևանք: Սույն հոդվածը կոչված է ուսումնասիրելու ԱԲ-ան ծրագրավորման հետևանքով պատճառված վնասի համար ըստ մեղքի պատասխանատվության առանձնահատկությունները ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի համատեքստում՝ անհրաժեշտության դեպքում օգտվելով քննարկվող հարցի վերաբերյալ ֆրանսիական իրավունքում առկա տեսակետերից:

Համաձայն վերը նշված հոդվածի առաջին մասի՝ *«քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման՝ այն պատճառած անձի կողմից»*: Ըստ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ *«վնասի հատուցման համար պարտադիր պայման է իրավունքը խախտած անձի ոչ օրինաչափ վարքագծի, վնասների, վնասների ու ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապի և պարտապանի մեղքի միաժամանակյա առկայությունը»*³: Աշխատանքի նպատակն է պարզել, թե արդյոք ԱԲ-ան ծրագրավորման սխալը կարո՞ղ է համարվել ոչ իրավաչափ և մեղավոր վարքագիծ, և ինչպե՞ս է արտահայտվում այդպիսի վարքագծի և վնասի միջև պատճառահետևանքային կապը քննարկվող ոլորտում:

Ծրագրավորման սխալը՝ որպես ոչ իրավաչափ և մեղավոր վարքագծի դրսևորում: Առաջին հարցն այն է, թե ինչպես է դրսևորվում ոչ իրավաչափ վարքագիծը ԱԲ-ան ծրագրավորման հետևանքով առաջացած դեղիկտային պարտավորության դեպքում: Նախևառաջ, հարկավոր է նշել, որ ներկայումս համակարգչային ծրագրավորումը, ի տարբերություն այլ մասնագիտությունների, ինչպիսիք են, օրինակ, բժշկությունը կամ հաշվապահությունը, կանոնակարգված չէ ՀՀ օրենսդրությամբ, և տվյալ ոլորտում առկա չեն վարքագծի համապարտադիր կանոններ, որոնց խախտումը կհամարվեր որպես ոչ իրավաչափ վարքագիծ: Նման պայմաններում ոչ իրավաչափ վարքագիծը հիմնված է ընդհանուր դեղիկտի սկզբունքի վրա: Մասնավորա-

³ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարան, ՀՔԴ3/0016/02/08, 2009թ.

պես, ըստ Սուխանովի՝ մեկ անձի կողմից մյուսին վնաս պատճառելն ինքնին հիմք է պատճառված վնասը հատուցելու պարտավորության առաջացման համար⁴։ Նույն մոտեցումը որդեգրված է Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 1241-րդ հոդվածով, որը հիմնված է վարքագծի հիմնարար կանոնի վրա⁵։ Ֆրանսիական դոկտրինում ընդունված է համարել, որ քաղաքացիական ընդհանուր դելիկտի վերացական բնույթը կոչված է ապահովելու տուժողների կրած վնասների հատուցումը, որոնց առաջացումը պայմանավորված է նորագույն տեխնոլոգիաների զարգացմամբ⁶։ Այլ կերպ ասած՝ այն հանդիսանում է իրավական ստանդարտ⁷, որի ընդհանուր բնույթը թույլ է տալիս այն կիրառել նաև այնպիսի իրավիճակներում, որոնք նախկինում կանխատեսելի չեն եղել օրենսդրի կողմից։

Ոչ իրավաչափ վարքագծի վերոնշյալ բանաձևը ԱԲ-ան ծրագրավորման դեպքում կիրառելիս հարկավոր է նշել, որ որոշ դեպքերում այն դրսևորվում է անգործությամբ, մասնավորապես՝ երբ վնաս պատճառողը, զբաղվելով մասնագիտական գործունեությամբ, չի ձեռնարկում բոլոր անհրաժեշտ միջոցներն այդ գործունեությունից բխող վնասները կանխելու համար⁸, օրինակ՝ երբ ծրագրավորողը ռոբոտի ծրագրի մեջ չի նախատեսում հրահանգ, որը վերջինիս կարգելեր բախվել անձի կամ գույքի հետ հանդիպելիս։ Ոչ իրավաչափ վարքագծի դրսևորում կարող է լինել ծրագրի որակի կառավարման համակարգի ներդրման բացակայությունը։ Վերջինս այն բոլոր գործընթացների ամբողջությունն է, որոնք ապահովում են ծրագրի, ինչպես նաև դրա կիրառման գործընթացների համապատասխանեցումը կազմակերպության կողմից հետապնդվող որակի նպատակներին⁹։ Ոչ իրավաչափ վարքագիծը կարող է դրսևորվել նաև գործողությամբ, երբ ծրագրավորողն ընտրում է տվյալ տեսակի ռոբոտին ակնհայտորեն չհամապատասխանող

⁴ Տե՛ս **СУХАНОВ, Е.А.**, Российское гражданское право 2 томах, Том II, Обязательственное право 2е издание, 2011, стр. 1080

⁵ Տե՛ս **LE TOURNEAU, Ph.**, Droit de la responsabilité et des contrats 2018/2019, *Dalloz Action*, 11 éd., 2017, page 35

⁶ Տե՛ս **LE TOURNEAU, Ph.**, Droit de la responsabilité et des contrats 2018/2019, *Dalloz Action*, 11 éd., 2017, page 39

⁷ Տե՛ս **COET, Ph.**, « Les notions-cadres dans le Code civil : étude des lacunes intra-legem », Université de droit, d'économie et de sciences sociales de Paris, 1985, page 758

⁸ Տե՛ս **LE TOURNEAU, Ph.**, Droit de la responsabilité et des contrats 2018/2019, *Dalloz Actio* 6n, 11 éd., 2017, *infra*. 2216.11

⁹ Տե՛ս **MISTRİK, I.**, « Software Quality Assurance », *Elsevier Science*, 2015, page 3

ալգորիթմ, որի արդյունքում պատճառվում է վնաս:

Առավել խնդրահարույց է ԱԲ-ան ծրագրավորման հարցում մեղքի դրսևորումը: Ըստ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ «վնաս պատճառող անձի մեղքը նրա սուբյեկտիվ վերաբերմունքն է իր ոչ օրինաչափ գործողության (անգործության) և առաջացած հետևանքի՝ վնասի նկատմամբ»¹⁰: Նորագույն տեխնոլոգիաների բնագավառում առավել հետաքրքրական է անգոլուշության դրսևորումը: Հիշեցնենք, որ մեղքի այդ տեսակի դեպքում անձը, «կանխատեսելով իր վարքի բացասական հետևանքները, առանց բավարար հիմքերի, կարծում է, թե դրանք կկանխվեն, կամ մեկ այլ դեպքում՝ ընդհանրապես չի կանխատեսում իր արարքի հետևանքները՝ չնայած պարտավոր էր կանխատեսել»¹¹:

Ծրագրավորողի անգոլուշության առկայությունը պարզելու համար պետք է վերլուծել ԱԲ-ան տարբեր տեսակների գործելակերպը: Մասնավորապես, «supervised learning»-ի դեպքում «ալգորիթմը նախապես փորձարկվում է որոշակի առաջադրանքի համար՝ հիմնվելով ծրագրավորողի կողմից տրված հրահանգների վրա և վերջինիս հսկողության ներքո»¹²: Այն պահանջում է, որ «ծրագրավորողները մեքենային նախապես սովորեցնեն արդյունքները, որոնց անհրաժեշտ է հասնել»¹³: Տվյալ պարագայում վնասը կարող է առաջանալ ծրագրավորողի կողմից տվյալների սխալ որակման արդյունքում, ինչը կհանգեցնի ռոբոտի համար իրականության սխալ ընկալմանը: Օրինակ՝ գործարանային ռոբոտը կարող է վնասել անձին՝ նրան համարելով տեղափոխման ենթակա գույք, քանի որ ծրագրավորողի կողմից բավարար տեղեկություններ չեն հասկացվել, թե ինչպիսի արտաքին տեսք ունեն մարդիկ: Քննարկվող օրինակում պետք է պարզել, թե արդյոք անձը կարո՞ղ էր և պարտավո՞ր էր կանխատեսել, թե նման սխալի արդյունքում կարող էր վրա հասնել նման բացասական հետևանք: Հաշվի առնելով «supervised learning»-ի դեպքում ծրագրավորողի կողմից ալգորիթմները

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարան, ԵԿԴ/2128/02/13, 2015թ.

¹¹ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարան, ԵԿԴ/2128/02/13, 2015 թ.

¹² Տե՛ս Vocabulaire de l'intelligence artificielle (liste de termes, expressions et définitions adoptés), Journal Officiel du 9 décembre 2018 - Numéro 285

¹³ Տե՛ս «Comment permettre à l'homme de garder la main ? Les enjeux éthiques des algorithmes et de l'intelligence artificielle». Synthèse du débat public animé par la CNIL dans le cadre de la mission de réflexion éthique confiée par la loi pour une république numérique, décembre 2017, page 16

հանգամանորեն նախագծելու, ինչպես նաև դրանց կողմից օգտագործման ենթակա տվյալների համակարգումը, տեսակավորումը և վերլուծությունը, ապա ողջամիտ ծրագրավորողն ունի հնարավորություն՝ կանխատեսելու սխալ ծրագրավորման հետևանքները:

Առավել անկանխատեսելի ԱԲ-ան՝ *«deep learning»*-ի դեպքում վերլուծման ենթակա տվյալների շրջանակը սովորաբար չի մշակվում ծրագրավորողի կողմից, և վերջինիս ազդեցությունը ԱԲ-ան վրա պակաս ինտենսիվ է՝ ի տարբերություն *«supervised learning»*-ի: Մասնավորապես *«այն փաստը, որ այդ գործիքները զարգանում և փոփոխվում են օգտագործման ժամանակ, ավելի է դժվարացնում նախագծման փուլում ճշգրիտ կանխատեսել այն ռիսկերը, որոնք կարող են առաջանալ դրանց օգտագործման հետևանքով»*¹⁴: Ավելին, տվյալ դեպքում գործ ունենք տվյալների հսկայական բազաների հետ, որոնց ամբողջությամբ ուսումնասիրելը պրակտիկայում գրեթե անհնար է: Այստեղ է, որ, ըստ մեղքի պատասխանատվության, ռեժիմի կիրառումը պակաս արդյունավետ է, քանի որ ողջամիտ ծրագրավորողն ի վիճակի չէ կանխատեսել, որ ԱԲ-ան աշխատանքը կառաջացնի վնասներ: Այս կոնտեքստում՝ ԵՄ Պառլամենտն արձանագրել է, որ ծրագրավորողների պատասխանատվությունը *«պետք է համաչափ լինի ռոբոտին տրված ցուցումներին և վերջիններիս ինքնավարությանը»*¹⁵:

ԱԲ-ան հիմքը կազմող ալգորիթմների անկանխատեսելիությունը և անձանց մեղքի բացակայությունը հաստատվել է նաև ֆրանսիական դատարանների կողմից: Մասնավորապես, ըստ Փարիզի առաջին աստյանի դատարանի, ալգորիթմները մարդու մտավոր գործունեության արդյունք են, և արտահայտում են վերջինիս միտքը¹⁶, հետևաբար՝ կանխորոշված են ծրագրավորողների կողմից: Մինչդեռ, Ֆրանսիայի Վճռաբեկ դատարանը տվյալ գործով բեկանել է ստորին աստյանի դատարանի որոշումը և որդեգրել այն մո-

¹⁴ Sté u SERAFIN, A., RIAL-SEBBAG, E., « Responsabilisation éthique des concepteurs et des utilisateurs de systèmes d'IA en santé : quelles stratégies et politiques pour l'UE et l'UNESCO ? », Revue général de droit médical, No. 75, 2020, Page 239

¹⁵ Sté u Résolution du Parlement européen du 16 février 2017 contenant des recommandations à la Commission concernant des règles de droit civil sur la robotique (2015/2103(INL)), Principes généraux concernant le développement de la robotique et de l'intelligence artificielle à usage civil, cons. 56

¹⁶ Sté u Tribunal de Grande Instance de Paris - 17ème Chambre, Jugement du 8 septembre 2010, M. X... /Google Inc., Eric S. et Google France

տեցումը, որ որոնողական համակարգը հիմնված է արհեստական բանականության վրա: Մասնավորապես, դատարանն արձանագրել է, որ «*ծրագիրը, որը հանգեցրել է վնասների առաջացմանը, հիմնված է ավտոմատացված գործելակերպի վրա, և վերջինիս կողմից ընդունված բխումները չեն արտահայտում դրա օգտագործողի կամքը*»¹⁷: Այս դատական որոշումն ամբողջությամբ արտացոլում է այն գաղափարը, որ մեղքի կոնցեպտը կիրառելի չէ ԱԲ-ան առավել անկանխատեսելի տեսակների դեպքում:

Պատճառահետևանքային կապը՝ որպես ծրագրավորողի պատասխանատվության պարտադիր հիմք: Վնասի հատուցման մյուս պարտադիր պայմանի՝ ոչ օրինաչափ վարքագծի և վնասի միջև պատճառահետևանքային կապը ենթադրում է, որ «*վնասը պետք է հանդիսանա ոչ օրինաչափ վարքագծի ուղղակի, անմիջական հետևանք: Այն դեպքում, երբ գործողության (անգործության) և վնասի միջև կապն անուղղակի է, վնասի հատուցման համար անհրաժեշտ պատճառահետևանքային կապի պայմանն առկա չէ*»¹⁸: Պատճառական կապի կանխավարկածը չի ենթադրվում՝ ի տարբերություն մեղքի, ուստի դրա առկայությունը պետք է ապացուցի տուժողը¹⁹: Հաշվի առնելով, որ ՀՀ և Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքերը հստակ ոչինչ չեն սահմանում պատճառահետևանքային կապի վերաբերյալ, անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել վերջինիս վերաբերյալ որոշ տեսությունների²⁰:

Առաջին տեսությունը «առավել մոտ պատճառի» դոկտրինն է՝ համաձայն որի «*վնասի առաջացմանը նպաստած բոլոր իրադարձությունների շարքում ժամանակագրորեն վերջին հայտնված, այլ կերպ ասած՝ վնասին ամենամոտ հանգամանքը հանդիսանում է վնասի առաջացման պատճառը*»²¹: Այս տեսությունն առավել անբարենպաստն է քննարկվող թեմայի շրջանակներում, քանի որ ծրագրավորողի գործողությունը կամ անգործությունը ժամանակագրորեն «ամենահեռուն» է վնասին նախորդող դեպքերի

¹⁷ Sté u Cour de cassation, civile, Chambre civile 1, 19 juin 2013, 12-17.591, Publié au bulletin

¹⁸ Sté u ՀՀ վճռաբեկ դատարան, Քաղաքացիական գործ թիվ ԿԴ/2600/02/10, 2013 թ.

¹⁹ Sté u **Cepreeb, A.П.**, Гражданское право. Том 3. 2-е издание, 2016, стр. 201

²⁰ Դեղիկտային պարտավորություններում պատճառահետևանքային կապի վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս **ԲԵՔՄԵՉՅԱՆ, Գ.**, Պատճառական կապը դեղիկտային պարտավորություններում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսոր-դասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան, 2017, էջ 231-242

²¹ Sté u **CONTE, Ph., MAISTRE, P., FOURNIER, S.**, Responsabilité civile délictuelle, 4 éd., Presses Universitaires de Grenoble, 2015, page 137

շարքում, և դրան կարող են հաջորդել ինչպես ԱԲ-ան փոփոխությունները, այնպես էլ դրա օգտագործողի կամ երրորդ անձանց գործողությունները: Այսինքն՝ գործնականում բարդ է պարզել, թե ի վերջո որն է հանդիսացել վնասի առաջացման ուղղակի պատճառը:

Տվյալ պարագայում, հնարավոր է կիրառել «*But for*» թեստը, որի էությունը հետևյալն է. եթե չլինեին պատասխանողի գործողությունները, ապա տուժողին վնաս կպատճառվե՞ր, թե՞ ոչ²²: Այս թեստը կիրառելի է ԱԲ-ան առավել կանխատեսելի տեսակի՝ «*supervised learning*»-ի դեպքում, քանի որ ծրագրավորողն ունի ԱԲ-ան աշխատանքը վերահսկելու հնարավորություններ՝ նախապես սահմանելով դրա հիմքում ընկած ալգորիթմները և ընտրելով այն տվյալները, որոնք պետք է վերլուծվեն ԱԲ-ան կողմից: Հետևաբար, եթե չլինեն ծրագրավորողի՝ ալգորիթմների ճիշտ նախագծմանն ու տվյալների՝ հավուր պատշաճի մշակմանն ուղղված գործողությունները կամ կատարվեն թերի, ապա տուժողին կպատճառվի վնաս: Մինչդեռ, «*deep learning*»-ի հիման վրա գործող ռոբոտների պարագայում իրավիճակը երբեք ավելի բարդ է: Խնդիրն այն է, որ ԱԲ-ան՝ որպես ինֆորմացիոն համակարգի անթափանցիկությունը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ վնասի առաջացմանը հանգեցրած ծրագրի շահագործման տարբեր փուլերի ընկալման և վերլուծման համար²³: Հետևաբար, վնասի առաջացման իրական պատճառը պարզելը գործնականում բարդանում է:

Դելիկտային իրավունքի եվրոպական սկզբունքները, ի թիվս այլ նորմերի, նախատեսում են այլընտրանքային պատճառական կապի տեսությունը, որի էությունն այն է, որ արարքների բազմաթիվության այն դեպքում, երբ դրանցից յուրաքանչյուրը կարող էր վնասի առաջացման պատճառ դառնալ, ապա դրանցից յուրաքանչյուրը կարող է դիտարկվել որպես վնասի առաջացման պատճառ՝ այն պայմանով, որ փաստացի անհնար է որոշել վնասի առաջացման իրական պատճառը²⁴: Չնայած որ վերը նշված նորմը թույլ է տալիս ծրագրավորողի գործողությունը համարել որպես վնասի պատճառ, այնուամենայնիվ, առկա է ռիսկ, որ դատարանները կարող են հիփոթետիկ

²² Տե՛ս **ԲԵՐՄԵՅԱՆ, Գ.**, Պատճառական կապը դելիկտային պարտավորություններում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան, 2017, էջ 236

²³ Տե՛ս **MERABET, S.**, « Vers un droit de l'intelligence artificielle », thèse pour le doctorat en droit privé, Université d'Aix-Marseille, 2018, page 457

²⁴ Տե՛ս Principles of European Tort Law, European Group on Tort Law, article 3:103

պատճառահետևանքային կապերը համարել հաստատված, մինչդեռ վնասը կարող է պատճառված լինել՝ անկախ ծրագրավորողի կողմից դրսևորած վարքագծից: Բացի այդ, քննարկվող ոլորտում պատճառահետևանքային կապի հաստատումը պահանջում է փորձագիտական եզրակացություն, սակայն խնդիրն այն է, որ ԱԲ-ան ծրագրի հիմքում ընկած տվյալների ահռելի բազայի վերլուծությունը, ծրագրավորման սխալը հաստատելու նպատակով, կարող է գործնականում անհնարին լինել: Միաժամանակ, հնարավոր են իրավիճակներ, երբ ծրագրավորողը պատշաճ կերպով չի թեստավորում ԱԲ-ան ծրագիրը, սակայն վնասը վրա է հասնում ալգորիթմների ինքնափոփոխման հետևանքով՝ ռոբոտի կողմից տվյալների սխալ վերլուծության պատճառով: Հետևաբար, եթե ծրագրավորողը պատշաճ կերպով իրականացնել աշխատանքը, ապա, այնուամենայնիվ, վնասը կարող էր պատճառվել իր կամքից անկախ պատճառներով:

Վերը թվարկված հանգամանքները վկայում են այն մասին, որ «*deep learning*» տեսակի ԱԲ-ան դեպքում ուղղակի պատճառահետևանքային կապի հաստատումը բավականին խնդրահարույց է: Արդյունքում՝ անհրաժեշտություն է առաջանում վերջինիս պարագայում կիրառել քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության այլ մեխանիզմներ:

Անփոփում: Այսպիսով՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածով սահմանված՝ ըստ մեղքի պատասխանատվությունը, ընդհանուր առմամբ, կիրառելի է ԱԲ-ան համեմատաբար ավելի կանխատեսելի տեսակի՝ «*supervised learning*»-ի պարագայում: Սակայն այնպիսի ինֆորմացիոն համակարգերը, ինչպիսին «*deep learning*»-ն են, գտնվում են մշտապես փոփոխման և զարգացման պրոցեսի մեջ, որի հետևանքով ոչ միայն նպատակահարմար չէ, այլ նաև գրեթե անհնար է ապահովել ինտենսիվ վերահսկողություն վերջինիս նկատմամբ: Ավելին՝ դրանք հիմնված են հսկայական ծավալներով տվյալների վերլուծության վրա, որի դեպքում գործնականում բարդ է պարզել, թե արդյոք ծրագրային սխալը հակաօրինական գործողության կամ անգործության հետևանք է, թե՛ ոչ, և արդյո՞ք առկա է ուղղակի, հաստատված և անմիջական պատճառահետևանքային կապ վերջիններիս և վնասի միջև: Տվյալ կոնտեքստում՝ անհրաժեշտություն է առաջանում՝ ուսումնասիրելու քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության այլ մեխանիզմների կիրառման հնարավորությունը «*deep learning*» տեսակի ԱԲ-ան նկատմամբ, որին կանդրադառնանք հետագա աշխատանքների շրջանակներում:

ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ПО ВИНЕ ПРОГРАММИСТА ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Симонян Симон Араевич

*Аспирант Университета Жан Мулен Лион 3и
Французского университета в Армении*

Юниты искусственного интеллекта наделены автономностью и непредсказуемостью, что усложняет применение механизмов гражданско-правовой ответственности. Цель статьи – выяснить как выражается вина программиста в причинении вреда, в следствие неправильного программирования искусственного интеллекта, а также особенности причинно-следственной связи между противоправным поведением и вредом в случае программирования разных типов искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, алгоритм, программист, вина, причинно-следственная связь

THE FAULT LIABILITY FOR THE DAMAGE CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROGRAMMING IN TORT LAW

Simonyan Simon

*PhD student at University Jean Moulin Lyon 3 and
French university in Armenia*

The autonomy and unpredictability of artificial intelligence makes the application of the various frameworks of the legal liability difficult. The present article aims at analyzing the programmer's fault in the occurrence of the damage and also the specificities of the causation between wrongful act and the damage for the different types of artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence, algorithm, programmer, fault, line of causation.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 25.01.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 27.01.2021թ.

ԴՌՆԲԱՑ ԴԱՏԱԿԱՆ ՆԻՍՏԵՐԻ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԱՀԱՆՈՒՄԸ, ՏԵՍԱԶԱՅՆԱԳՐՈՒՄԸ և ՈՒՂԻՂ ՀԵՌԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Վարյան Նվարդ

*ՀՀ ռստիկանության կրթահամալիրի
քոլեջի տեխնիկական առարկաների
ամբիոնի դասախոս, ռստիկանության
ավագ լեյտենանտ, իրավագիտության մագիստրոս*

Քրեական գործերով արդարադատության իրականացման ընթացքում հրապարակայնության սկզբունքն արդար դատաքննության ապահովման երաշխիքներից մեկն է: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ դատաքննության հրապարակայնությունն իրավական համակարգում բարձրացվել է արդարադատության սահմանադրական սկզբունքի մակարդակի և իր արտացոլումն է գտել ինչպես մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներն ամրագրող միջազգային իրավական փաստաթղթերում, այնպես էլ ներպետական օրենսդրության շրջանակներում:

Հրապարակային դատաքննության իրականացման պահանջ են նախատեսում Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 10-րդ, 11-րդ հոդվածները, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածը, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը, որոնցում առկա դրույթների բովանդակությունը պայմանավորել է ՀՀ Սահմանադրության մեջ «Արդար դատաքննության իրավունքը» սահմանող հոդվածի ամրագրումը, որի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք»:

Պետք է նշել, որ արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրիչ համարվող հրապարակային դատաքննության իրավունքը հիմնված է արդարադատության բաց և թափանցիկ իրականացման հայեցակարգի վրա, որը ծառայում է որպես կարևոր երաշխիք՝ անհատների և հասարակության շահերի համար: Արդարադատության թափանցիկ իրականացումը հնարավոր

րություն է տալիս վերահսկողություն իրականացնել դատաքննության և դրա արդյունքում ընդունված դատական ակտերի նկատմամբ, ինչն էլ իր հերթին երաշխիք է դատարանի օրինական գործունեության ապահովման համար:

Ժողովրդի կամքը՝ որպես ցանկացած պետական իշխանության աղբյուր, իրավունք է տալիս նրան մասնակցելու դատական նիստերին, որպեսզի կարողանա իմանալ, թե նախ՝ օրենքը, որը կիրառվում է դատարանի կողմից, արտահայտում է իր կամքը, թե՛ ոչ, և ինչպե՞ս է այն կիրառվում: Դատարանն օրենքը կիրառողն է, հետևաբար, նախ՝ օրենքը պետք է լինի իրավական, իսկ նրա կիրառման ժամանակ ժողովուրդն իր մասնակցությամբ պետք է վերահսկի¹:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՈ-1020 որոշման մեջ հանգել է նրան, որ «դատավարության հրապարակայնությունն առաջին հերթին նշանակում է հասարակական վերահսկողության իրականացման հնարավորություն դատավարության և դատարանի ընդունած ակտերի նկատմամբ»²:

Անդրադառնանք դատական քննության հրապարակայնությունը սահմանող ՀՀ ներպետական օրենսդրական նորմերին: Այսպես, ՀՀ դատական օրենսգիրք ՀՀ Սահմանադրական օրենքի 11-րդ և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 16-րդ հոդվածները սահմանում են դատական վարույթի հրապարակայնությունը: Համաձայն նշված հոդվածների՝ դատարանում գործը քննվում է դռնբաց դատական նիստում: Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց մասնավոր կյանքի, պատվի և արժանապատվության, անչափահասների կամ արդարադատության շահերի, ինչպես նաև պետական անվտանգության, հասարակական կարգի կամ բարոյականության, վարույթի մասնակիցների կամ նրանց մերձավոր ազգականների պաշտպանության նպատակով դատարանը դատավարության մասնակիցների միջնորդությամբ կամ իր նախաձեռնությամբ գործը կամ դրա մի մասը կարող է քննել դռնփակ դատական նիստում:

Համաձայն ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրության՝ դատական քննության ընթացքում դռնբաց դատական նիստին իրավունք ունի ներկա լինել 16 տարին լրացած յուրաքանչյուր ոք:

¹ Տե՛ս Մ.Գ. Խաչատրյան «Արդարացի դատական քննության իրավունք» մենագրություն, Երևան 2004, էջ 22:

² Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 11.04.2012թ. ՄԴՈ-1020 որոշում, կետ 9:

Դատական վարույթի հրապարակայնությունը, սակայն, չի սահմանափակվում միայն դատական նիստերի դահլիճում հասարակության ներկայացուցիչների անմիջական ներկայությամբ: Դատական նիստերին ներկա լինելու և այն լուսաբանելու հնարավորություն ունեն նաև զանգվածային լրատվության միջոցները, ինչը հասարակության լայն շրջանակին նույնպես թույլ է տալիս հետևել դատական նիստի ընթացքին: Ժամանակակից տեխնիկական միջոցների հնարավորությունները և դրանց տարածվածությունը թույլ են տալիս դատական նիստին ներկա յուրաքանչյուր անձի այն հասանելի դարձնել հասարակության լայն զանգվածների համար՝ դատական նիստի ընթացքը լուսանկարելով, տեսագրելով կամ ուղիղ հեռարձակում կատարելով: Ըստ դրա էլ դոնբաց դատական նիստերին հասարակության մասնակցության ծավալը կարող է տարբեր լինել՝ կախված նրանից թե դատական նիստին ներկա անձինք կատարում են լուսանկարում, տեսաձայնագրում կամ ուղիղ հեռարձակում, թե՞ ոչ:

Նշված հանգամանքները պետք է պայմանավորեն քրեական արդարադատություն իրականացնելիս դատական նիստին ներկա անձանց կողմից դատական նիստի լուսանկարահանումը, տեսաձայնագրումը և ուղիղ հեռարձակումը սահմանող նորմերի առկայությունը: Սակայն ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում բացակայում են դատական նիստի լուսանկարահանում, տեսաձայնագրում և ուղիղ հեռարձակում նախատեսող, ինչպես նաև դատական նիստին ներկա անձանց կողմից այդ գործողությունները կատարելու թույլտվություն ստանալու կարգին վերաբերող նորմերը:

ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրության կողմից նշված հարցերի իրավակարգավորման բացակայության պայմաններում պետք է առաջնորդվել «ՀՀ դատական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 11-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝ «դատական նիստին ներկա անձն ունի սղագրություն և ձայնագրություն կատարելու իրավունք: Դատական նիստում լուսանկարելը, տեսաձայնագրելը կամ դատական նիստը հեռարձակելն իրականացվում են օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով՝ դատարանի որոշմամբ»:

«ՀՀ դատական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենքը, այսպիսով, ՀՀ-ում իրականացվող դատավարությունների համար նախատեսելով ընդհանուր պայման՝ դատական նիստում լուսանկարելը, տեսաձայնագրելը կամ դատական նիստ հեռարձակելն իրականացնել միայն դատարանի

որոշմամբ, միաժամանակ ենթադրում է նաև, կախված դատավարության տեսակից, նախատեսել որոշակի կարգ՝ նշված գործողությունների իրականացման համար: Այսպես, օրինակ՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի՝ դատական նիստի կարգը սահմանող 100-րդ հոդվածում նշվում է, որ դատական նիստերի դահլիճ դատավորի մոտնելու պահից դահլիճում արգելվում է լուսանկարահանումը, տեսաձայնագրումը, հեռարձակումը: Դատական նիստի լուսանկարահանումը, տեսաձայնագրումը, ինչպես նաև հեռարձակումը ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ կամ համացանցով կատարվում են նիստին ներկա դատավարության մասնակիցների համաձայնությամբ և դատարանի թույլտվությամբ: Այն դեպքում, երբ դատավարության մասնակից վարչական մարմինը համաձայնություն չի տալիս լուսանկարահանմանը, ապա նա պարտավոր է ողջամտորեն հիմնավորել իր անհամաձայնությունը: Այս դեպքում դատարանը որոշում է կայացնում դատական նիստի լուսանկարահանումը թույլատրելու կամ չթույլատրելու վերաբերյալ: Իսկ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 144-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական նիստի կամ դրա մի մասի կինո և լուսանկարահանումը, տեսաձայնագրումը, ինչպես նաև հեռարձակումը ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ կամ հեռահաղորդակցության կապի այլ միջոցով կատարվում են դատական նիստի բացումից հետո գործին մասնակցող անձանց հայտնաձև համաձայնությամբ և դատարանի թույլտվությամբ:

Պետք է նշել, որ զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից լուսատեսանկարահանումներ կատարելու, դատարանի դահլիճից ուղիղ եթերով ձայնագրություններ և լուսատեսանկարահանումներ հեռարձակելու՝ դատարանի թույլտվությունն ստանալու ընթացակարգի վերաբերյալ որոշակի հստակություն առաջացավ, երբ ՀՀ Բարձրագույն դատական խորհրդի 2019թ. հունվարի 11-ի ԲԴԽ-2-Ն-1 որոշմամբ հաստատվեցին «Զանգվածային լրատվության միջոցների հետ Բարձրագույն դատական խորհրդի և դատարանների փոխհարաբերության կանոնները», որոնք ուղղված էին արդար դատաքննության իրավունքի համատեքստում հրապարակայնության և տեղեկություններ ստանալու իրավունքի արդի խնդիրներին համահունչ պատշաճ իրավական մշակույթի ձևավորմանը: Նշված կանոնների համաձայն՝ մամուլը պետք է ընկալվի որպես արտաքին անաչառ դիտորդ, որն ունակ է բացահայտելու թերությունները և կառուցողական ներդրումներ անելու արդարադատության արդյունավետության բարձրացման գործում:

Զանգվածային լրատվության միջոցների հետ բարձրագույն դատական խորհրդի և դատարանների փոխհարաբերության կանոնների համաձայն՝ լրագրողները դոնբաց դատական նիստում, առանց որևէ խտրականության և առանց նախնական հավատարմագրման, կարող են անարգել ներկա գտնվել դատական նիստերին: Նրանք կարող են մնալ նիստերի դահլիճում այնքան ժամանակ, քանի դեռ նիստերի դահլիճում են գտնվում նիստին ներկա գտնված մյուս անձինք: Դատարանի դահլիճից ուղիղ եթերով ձայնագրություններ և լուսա-տեսանկարահանումներ հեռարձակելը կարող է իրականացվել բացառապես դատարանի թույլտվությամբ: Դատարանը թույլտվություն կարող է տալ՝ համապատասխան լրագրողի միջնորդության քննարկման արդյունքներով, ընդ որում՝ պետք է համարժեք հաշվի առնվի արդար դատաքննության իրավունքի լիարժեք պաշտպանության անհրաժեշտությունը: Դատարանի դահլիճից ուղիղ եթերով ձայնագրություններ և տեսանկարահանումներ կատարելու և ուղիղ եթերով հեռարձակելու վերաբերյալ թույլտվություն տալու կամ մերժելու որոշումները պետք է ուղեկցվեն անհրաժեշտ և բավարար հիմնավորումներով: Ընդ որում՝ դատարանը պարտավոր է օրենքին համապատասխան, համարժեք հաշվի առնել արդարադատության շահը: Ուղիղ եթերով ձայնագրություններ և լուսա-տեսանկարահանումներ հեռարձակելու թույլտվության հարցը քննարկվում և լուծվում է՝ նիստից անմիջապես առաջ նիստերի քարտուղարին ուղղված լրագրողի բանավոր դիմումի հիման վրա: Թույլտվությունը տրվում է տվյալ գործով դոնբաց դատական նիստերի ընթացքն ուղիղ եթերով ձայնագրություններ և լուսա-տեսանկարահանումներ հեռարձակելու համար և ընդհատվում է միայն օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքերով դատարանի պատճառաբանված որոշման հիման վրա: Այս կարգը տարածվում է նաև դատական նիստի ընթացքում լուսա-տեսանկարահանումներ կատարելու համար թույլտվություն ստանալու գործընթացի վրա:

Իսկ ինչպիսի՞ ընթացակարգով պետք է տեղի ունենա զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցիչ չհանդիսացող դատական նիստին ներկա անձի կողմից քննարկվող գործողություններն իրականացնելու թույլտվություն տալը: Այս հարցի հստակ պատասխանը մենք չենք կարող ստանալ առկա իրավակարգավորումների շրջանակներում: Տվյալ դեպքում մտահոգիչը ոչ այնքան նման ընթացակարգային բնույթի նորմերի, այլ քրեական դատավարության օրենսգրքում այս հարցի առնչությամբ դատա-

վարության մասնակիցների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանն ուղղված նորմերի բացակայությունն է: Մասնավորապես, կարգավորված չէ այն հարցը, թե ինչպիսի՞ նշանակություն կարող է ունենալ դատարանի համար նման թույլտվություն տալու հարցում դատավարության մասնակիցների և, որ մեր կարծիքով ամենակարևորն է, ամբաստանյալի դիրքորոշումը:

Այսպիսով, քրեադատավարական օրենքով՝ դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու հստակ կարգի բացակայությունը հիմք է հանդիսանում դատական պրակտիկայում այս գործողությունների կատարումը թույլատրելու տարբեր մոտեցումների գոյության, դատարանների կողմից կամայական որոշումների կայացման համար, ինչն իր մեջ վտանգ է պարունակում դատական նիստերին ներկա անձանց՝ դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու իրավունքի և որպես հետևանք՝ դատաքննության և դրա արդյունքում ընդունված դատական ակտի նկատմամբ հասարակական վերահսկողության անհիմն սահմանափակման, իսկ մյուս կողմից՝ դատավարության մասնակիցների մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության, մասնավորապես՝ անձնական կյանքի և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի պատշաճ ապահովման տեսանկյունից: Ինչպես տեսնում ենք, քրեական դատավարության շրջանակներում անհրաժեշտ է քննարկվող հարցի վերաբերությամբ օրենսդրական մոտեցումներ որդեգրելիս պահպանել հավասարակշռություն հանրային շահի և մարդու իրավունքների ու ազատությունների միջև:

Կարծում ենք, որ քրեական դատավարության ընթացքում դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու՝ դատարանի թույլտվություն տալու հարցում վճռորոշ նշանակություն պետք է ունենա ամբաստանյալի դիրքորոշումը: Այս պնդումը կարելի է հիմնավորել Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ եվրոպական կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածի և 6-րդ հոդվածի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ եվրոպական դատարան) վճիռներում առկա մեկնաբանությունների միջոցով: Այսպես, եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված

ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք»:

Եվրոպական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ հանրային լսումներ պահանջող նորմը, ինչպես ամրագրված է 6-րդ հոդվածի առաջին մասում, որոշակի հանգամանքներում կարող է զիջել շահագրգիռ անձի կամքին: Իհարկե, եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված որոշ իրավունքների բնույթն այնպիսին է, որ բացառում է դրանց կիրառման իրավունքից հրաժարումը, սակայն նույնը չի կարելի ասել որոշ այլ իրավունքների մասին³:

Բացի այդ, պետք է նկատի ունենալ, որ, ամեն դեպքում, հրապարակային դատաքննության իրավունքն այն անձի իրավունքն է, որի նկատմամբ քրեական գործը կամ որի քաղաքացիական իրավունքների կամ պարտականությունների վերաբերյալ քաղաքացիական գործը քննության առարկա է դատարանում: Տվյալ անձն ազատ է օգտվելու այդ իրավունքից: Եվրոպական դատարանն իր վճիռներում ճանաչել է հրապարակային դատաքննությունից հրաժարվելու՝ շահագրգիռ անձի իրավունքը: Լե Կոմպտը, Վան Լևենը և Դե Մեյերն ընդդեմ Բելգիայի գործով վճռում եվրոպական դատարանը նշել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ի կետի ոչ ոգին, ոչ էլ տառը չեն խանգարում շահագրգիռ անձանց հրաժարվելու հրապարակային դատաքննության իրավունքից, ընդ որում՝ այդ հրաժարումը կարող է տեղի ունենալ կա՛մ հստակ արտահայտված ցանկությամբ կա՛մ լռելյայն համաձայնությամբ⁴:

Ըստ այդմ, կարծում ենք, որ ամբաստանյալին պետք է հնարավորություն ընձեռել իր կամքն արտահայտել՝ իր գործով դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու համար համաձայնություն տալու կամ չտալու միջոցով: Ընդ որում, այդպիսի համաձայնություն չտալը դատարանի կողմից համապատասխան որոշում կայացնելիս պետք է ունենա ոչ թե խորհրդատվական, այլ պարտադիր նշանակություն:

³ St' u H. v Belgium գործով 1987թ. նոյեմբերի 30-ի վճիռ, կետ 54:

⁴ St' u «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիայի և դրան կից արձանագրությունների մեկնաբանություն. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը». Վ.Հ. Հովհաննիսյան, Զ.Գ. Ղուկասյան, Լ.Օ. Հակոբյան, Լ.Ս. Հակոբյան, - Եր.: Տիգրան Մեծ, 2005, էջ 225:

Սակայն դատարանի կողմից միայն ամբաստանյալի համաձայնությունն ստանալը բավարար չէ դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու թույլտվություն տալու համար: Դատարանը մեղադրյալի համաձայնության պարագայում պետք է հաշվի առնի մի շարք այլ հանգամանքներ ևս:

Զանգվածային լրատվամիջոցներով քրեական վարույթին առնչվող տեղեկատվության տրամադրման վերաբերյալ R (2003) 13 հանձնարարականով Եվրոպայի Խորհրդի նախարարների կոմիտեն սահմանել է զանգվածային լրատվամիջոցներով քրեական վարույթի լուսաբանման սկզբունքները: Նշված հանձնարարականի 8-րդ սկզբունքն ամրագրում է, որ կասկածյալների, մեղադրյալների կամ դատապարտյալների, քրեական վարույթի այլ մասնակիցների վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրումը պետք է հարգի նրանց անձնական կյանքի պաշտպանության իրավունքը՝ եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի համաձայն: Առանձնակի պաշտպանության են ենթակա վարույթի այն մասնակիցները, որոնք անչափահաս են, կամ այլ խոցելի անձինք, ինչպես նաև գոհերը, վկաները և կասկածյալների, մեղադրյալների և դատապարտյալների ընտանիքները: Բոլոր դեպքերում պետք է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել սույն սկզբունքում նշված անձանց վրա այն վնասակար ազդեցությանը, որը կարող է ունենալ նրանց նույնականացումը թույլ տվող տեղեկատվությունը:⁵

Դատական նիստերին ներկա անձանց ձայնի կամ պատկերի մասին լրատվամիջոցների կողմից ուղիղ հեռարձակումը կամ ձայնագրումը կարող է անհարկի ազդեցություն ունենալ այդ անձանց վրա: Վկաներին կարող են կաշկանդել կամ գրավել տեսախցիկները կամ լրատվամիջոցները, ինչը կարող է ազդեցություն ունենալ նրանց կողմից փաստերի իրական հաղորդման վրա: Տուժողներին նույնպես դրանք կարող են կաշկանդել⁶:

Վերը նշված հանգամանքները ևս պետք է հաշվի առնվեն դատարանի կողմից դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատա-

⁵ St' u Recommendation Rec (2003)13 of the Committee of Ministers to member states on the provision of information through the media in relation to criminal proceedings (Adopted by the Committee of Ministers on 10 July 2003 at the 848th meeting of the Ministers' Deputies), principle 8.

⁶ St' u Explanatory memorandum to Recommendation Rec (2003)13 of the Committee of Ministers to member states on the provision of information through the media in relation to criminal proceedings, principle 14.

կան նիստը հեռարձակելու թույլտվություն տալու որոշման կայացման ժամանակ՝ դատավարության մասնակիցների կողմից փաստերի հաղորդման վրա տեսախցիկների ազդեցությունը, ինչպես նաև վերջիններիս ինքնության բացահայտմամբ նրանց վրա բացասական ազդեցությունը բացառելու նպատակով:

Ինչպես երևում է, Եվրոպայի Խորհրդի նախարարների կոմիտեն իր հանձնա- րարականում ընդգծել է անչափահասների առանձնակի պաշտպանության անհրաժեշտությունը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ անչափահասները չեն կարող լիարժեք գիտակցել այն ազդեցության բնույթը, որը կարող են ունենալ իրենց գործով դատական նիստի լուսանկարահանումը, տեսաձայնագրումը կամ ուղիղ հեռարձակումը, անհրաժեշտ ենք համարում նման դեպքերում որպես լրացուցիչ երաշխիք սահմանել անչափահաս ամբաստանյալի նկատմամբ իրականացվող դատական նիստը լուսանկարելու, տեսաձայնագրելու կամ դատական նիստը հեռարձակելու թույլտվություն տալու համար ամբաստանյալի օրինական ներկայացուցչի համաձայնությունն ստանալու պարտադիր պայման: Այսպիսի իրավակարգավորման նախատեսումը բխում է նաև Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնների (Պեկինյան կանոններ) այն դրույթների բովանդակությունից, որոնք ընդգծում են անչափահասի կոնֆիդենցիալության իրավունքի պահպանման անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, Պեկինյան կանոնների համաձայն՝ անչափահասների գաղտնիքի պահպանման իրավունքը պետք է հարգվի բոլոր փուլերում, աղջկա կամ տղայի՝ անհարկի հրապարակայնությունից կամ անվանարկելուց խուսափելու համար:

Նշենք, որ, ի տարբերություն գործող քրեադատավարական օրենսդրության, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի (այսուհետ՝ նախագիծ) համատեքստում մեր կողմից վերն առաջարկված իրավակարգավորումները նախատեսելն արդիական չի լինի, քանի որ համաձայն նախագծի՝ անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ դատական վարույթի առանձնահատկությունները սահմանող 417-րդ հոդվածի՝ անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ վարույթով դատական նիստերն անցկացվում են դռնփակ: Ընդ որում, դռնբաց դատական նիստ կարող է անցկացվել միայն անչափահաս մեղադրյալի, նրա պաշտպանի կամ օրինական ներկայացուցչի միջնորդությամբ, եթե դա ինքնին չի վնասի անչա-

փահասի իրավաչափ շահերին: Ամեն դեպքում, դոնբաց դատական նիստ անցկացնելիս դատարանը պարտավոր է միջոցներ ձեռնարկել անչափահաս մեղադրյալի իրավաչափ շահերը պաշտպանելու համար:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ քրեադատավարական գործող իրավակարգավորումների համաձայն՝ անչափահասների շահերի պաշտպանության նպատակով դոնիակ դատական նիստ անցկացնելը բացառություն է ընդհանուր կանոնից, քանի որ դատարանը գործը կամ դրա մի մասը քննում է դոնիակ դատական նիստում միայն դատավարության մասնակիցների միջնորդությամբ կամ իր նախաձեռնությամբ: Իսկ նախագծում ամրագրված դրույթների համաձայն՝ ընդհանուր կանոն է անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ նիստերը դոնիակ անցկացնելը և բացառություն՝ անչափահաս մեղադրյալի, նրա պաշտպանի կամ օրինական ներկայացուցչի միջնորդությամբ նիստի դոնբաց անցկացումը:

Պետք է նշել նաև, որ նախագծում դոնբաց դատական նիստի ընթացքի լուսանկարահանման, տեսաձայնագրման կարգի վերաբերյալ առկա իրավակարգավորումների շրջանակներում հավասարակշռված են ինչպես հանրային շահը, այնպես էլ մեղադրյալի և դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու շահերը: Այսպես, նախագծի՝ դատական նիստի դոնբացությունը սահմանող 267-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Դատական նիստին ներկա անձինք իրավունք ունեն կատարել գրառում, իսկ դոնբաց դատական նիստին ներկա անձինք՝ նաև ձայնագրում: Դատական նիստի ընթացքի տեսագրումը, տեսաձայնագրումը կամ լուսանկարահանումը թույլատրում է դատարանը՝ մեղադրյալի համաձայնությամբ: Մեղադրյալի համաձայնության դեպքում դատական նիստի ընթացքի տեսագրումը, տեսաձայնագրումը կամ լուսանկարումը, կողմերի կարծիքը լսելուց հետո, դատարանի որոշմամբ կարող է արգելվել, եթե դա է պահանջում արդարադատության շահը»:

Այնուամենայնիվ, առկա է նկատառում, որը պայմանավորված է վերը նշված հոդվածում դատական նիստի ընթացքի ուղիղ հեռարձակման մասին իրավակարգավորման բացակայությամբ: Այս հանգամանքը հետագայում անխուսափելիորեն խնդիրներ է առաջացնելու նշված գործողությունը կատարելու համար դատարանի կողմից թույլտվություն տալու կարգի առնչությամբ: Բացի այդ, դոնբաց դատական նիստերի ուղիղ հեռարձակումը կարևոր երաշխիք է դատարանի գործունեության նկատմամբ հասարակա-

կան վերահսկողության ապահովման տեսանկյունից և անպայմանորեն իր արտացոլումը պետք է ստանալ նախագծի՝ դատական նիստի դնրացությունը սահմանող հոդվածում:

ФОТОГРАФИРОВАНИЕ, ВИДЕОЗАПИСЬ И ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ОТКРЫТОГО СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РА

Варьян Нвард Вардановна

Преподаватель кафедры технических дисциплин

Колледжа Образовательного комплекса полиции РА,

магистр юриспруденции, старший лейтенант полиции

Фотографирование, видеозапись и прямая трансляция открытых судебных заседаний важны для обеспечения общественного надзора над судебным разбирательством. Статья посвящена внесению в Уголовно-процессуальный кодекс РА норм, регулирующих порядок фотографирования, видеозаписи и прямой трансляции, обеспечивающих баланс между общественными интересами, правами и свободами человека.

Ключевые слова: гласность судебного разбирательства, открытое судебное заседание, фотографирование, видеозапись, прямая трансляция судебного заседания.

PHOTOGRAPHING, VIDEO RECORDING AND LIVE BROADCAST OF THE OPEN COURT HEARINGS IN CRIMINAL PROCEDURE OF RA

Varyan Nvard

*Lecturer at the Chair of Technical Disciplines
of the College of Police Educational Complex of RA,
Master of Jurisprudence, Police senior lieutenant*

Photographing, video recording and live broadcasts of the open court hearings are important in terms of ensuring public oversight of the trial. The article is dedicated to the introduction in the Criminal Procedure Code of RA of the norms envisaging the procedure for photographing, video recording and live broadcast, ensuring a balance between the public interest, human rights and freedoms.

Key words: the publicity of trials, open court hearings, photographing, video recording, live broadcast of the court hearings.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 30.01.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 03.02.2021թ

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ «CONTRA PROFERENTEM» ԿԱՆՈՆԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՑԱԼՆԵՐԸ

Օհանյան Դավիթ

ՀՀ ռոստիկանության կրթահամալիրի ասպիրանտ

Հռոմեական իրավունքում ստիպուլացիայի պայմանի մեկնաբանման համար ձևավորվել էր հետևյալ սկզբունքը *cum quaeritur in stipulatione, quid acti s it, ambiguitas contra stipulatorem est*¹ (*Contra Stipulatorem*), որի համաձայն՝ ստիպուլացիայի պայմանի անհստակության դեպքում այն պետք է մեկնաբանվի ստիպուլատորի դեմ: Ստիպուլացիոն պայմանագրերը կնքվում էին *sponsio* կոչվող եղանակով, որի էությունը հետևյալն էր. օրինակ՝ կրեդիտորն ապագա պարտապանին հարցնում էր. 'Խոստանու՞մ ես ինձ 100 աւ տալ' (*spondesne mihi centum dare*): Պարտապանը պատասխանում էր. 'Խոստանում եմ' (*spondeo*): Ստիպուլացիաները միակողմ պայմանագրեր էին, որոնց ուժով պարտատերը ձեռք էր բերում պահանջի իրավունք, իսկ պարտապանը՝ որոշակի պարտավորություն կատարելու պարտականություն²:

Քանզի ստիպուլացիաներում արարողակարգն այնպիսին էր, որ ստիպուլատորն էր համարվում այն անձը, որը ձևակերպում էր պարտավորությունը, և մյուս կողմը պարզապես ընդունում էր այն, հետևաբար, հռոմեացի իրավաբանները փաստում էին, որ անորոշությունը պետք է աշխատի նրա դեմ: Սա է, ըստ էության, *Contra Stipulatorem* կանոնի էությունը: *Contra Stipulatorem* կանոնի շատ հետաքրքիր հիպոթեզ է ներկայացնում գերմանական մասնավոր իրավունքի մասնագետ Հենրիխ Հոնսելը՝ հին հռոմեացիների՝ բառերի նկատմամբ ունեցած մոգական պարտավորեցնող ուժը կրոնում և իրավունքում դարձրեց նրանց բժախնդիր՝ աղոթքներում, երգումներում և ձոներում ճշգրիտ բառերի կիրառելու տեսանկյունից:

¹ *Contra Stipulatorem* կանոնը հանդիպում է Ցելսիուսի և Ուլպիանոսի դիզեստներում, Տեւ D. 34, 5, 26 (Celsus), D. 45, 1, 38, 18 (Ulpianus)

² Տե՛ս Ավետիսյան Վ. Դ. – Հռոմեական մասնավոր իրավունք: Երևանի պետ. համալս. – Եր.: Երևանի համալս. հրատ. , 2010, էջ՝ 124

Օրինակ՝ կենդանիները, որոնք խոստացվել էին աստծուն որպես զոհաբերություն, պետք է մանրակրկտորեն նկարագրվեին աղոթքներում, հակառակ պարագայում՝ ցանկացած անորոշություն կմեկնաբանվեր ընդդեմ առաջարկողի և հոգուտ աստծո³: Ավելի ուշ՝ Հռոմեական Հանրապետության ժամանակաշրջանում, խստացված ձևականությունն սկսեց զիջել իր դիրքերը: Հռոմեական իրավական մտածողությունն անցավ հունական հռետորաբանության և դիալեկտիկայի ազդեցության տակ: Այսպես կոչված կոնսենսուալ պայմանագրերը հայտնվեցին և պայմանագրերի մեկնաբանման ուղղվածությունը բառերից անցավ դեպի ենթատեքստ: Ավելի ուշ հայտնվեցին առավել քիչ ձևականացված պայմանագրեր *emptio-venditio* (առուծախի պայմանագրեր) և *locatio-conductio* (տարբեր աշխատանքների, ծառայությունների, վարձակալությունների պայմանագրեր): Այդ պայմանագրերի էական պայմանները համաձայնեցվում էին այսպես կոչված լրացուցիչ համաձայնությունում (*pacta*) և պրակտիկայում կազմվում էին *vendor*-ի կողմից⁴: Այս ամենով պայմանավորված՝ հայտնվեցին մեկնաբանման նոր կանխավարկածներ՝ *Contra venditorem (locatorem)*, ինչը նշանակում էր, որ կանոններն աշխատում էին ընդդեմ անորոշ պակտայի հեղինակի: Եվ ինչպես իրենց դիգեստներում նշում էին Պապինիանոսը և Պավլոսը՝ վենդորը պետք է խոսեր ավելի մաքուր⁵:

Ըստ պրոֆեսոր Ռ. Ցիմերմանի՝ *Contra proferentem* կանոնը միայն հանդիպում է հռոմեական իրավունքի Դիգեստներում, դրանցից շատերը, սակայն, արատրակտ սահմանումներ են և դրանց պրակտիկ կիրառման օրինակներն ակնհայտորեն բացակայում են: Նրա կարծիքով՝ այս կանոնն իր վերածնունդը գտավ միայն միջին դարերում գլոսատորների շնորհիվ⁶: Ընդ որում, նշված սկզբունքի իրական նշանակությունը հռոմեական իրավունքում և դատական պրակտիկայում, դրա կիրառման ին-

³St' u Honsell, Heinrich 1986. 'Ambiguitas contra stipulatorem' in *Iuris Professio. Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, hrsg. Hans-Peter Benöhr, Karl Hackl, Rolf Knütel und Andreas Wacke. Wien – Köln – Graz: Böhlau, էջ՝ 73-88

⁴St' u նույն տեղը

⁵St' u D. 2,14,39(Papinianus), D. 18,1,21 (Paulus)

⁶St' u Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, 1990. էջ՝ 239–240

տենսիվությունը մնում են պատմաբանների վեճի առարկա⁷:

Այնուամենայնիվ, միջնադարյան եվրոպական իրավաբանները (գլոսատորները և պոստգլոսատորները) այս սկզբունքի մեջ տեսան հոռմեական իրավունքի ընդհանուր գաղափարներ: Բարտոլուիսի կարծիքով՝ ընդհանուր գաղափարն այն է, որ վիճելի պայմանը պետք է մեկնաբանվի ընդդեմ դրա հեղինակի: Այս ամենից բխեցվեց ընդհանուր սկզբունք՝ *interpretatio contra proferentem* (մեկնաբանում առաջարկվածի դեմ), որի համաձայն պայմանագրի վիճելի պայմանը պետք է մեկնաբանվի նրա դեմ, ով պայմանագրի կնքման պահին այն առաջարկել է, և համապատասխանաբար այն անձի օգտին, ով այն ընդունել է⁸:

Աստիճանաբար այս սկզբունքն սկսեց ավելի զարգանալ եվրոպական, անգլիական և ամերիկյան իրավունքում, ավանդապես ամրագրվեց միջազգային ունիֆիկացիոն ակտերում: 19-րդ դարում՝ *laissez-faire* ժամանակահատվածում, երբ դատարանների պատերնալիստական միջատությունը կողմերի կամքի ինքնավարությանը բավականին սահմանափակ էր և չէր ընդունվում դոկտրինայի կողմից, դատարանները ոչ հաճախ էին կիրառում *contra proferentem*՝ սկզբունքը՝ պայմանագրի թույլ կողմի քողարկված պաշտպանության նպատակով: Սակայն 20-րդ դարում, երբ եվրոպական երկրներում ընդունվեց դատարանի հնարավորությունն ուղղակի ներխուժելու պայմանագրի ազատության դաշտ (դա պայմանավորված էր տարբեր հանգամանքներով՝ բարեխղճության սկզբունք, սպառողների շահերի պաշտպանություն և այլն), *contra proferentem*՝ կանոնի կիրառումը կրում էր ավելի հաճախ բնույթ և այլևս չէր դիտարկվում որպես պայմանագրի *ex post* վերահսկողություն: Ինչպես նշում է Ֆ. Կեսլերը՝ որոշ դատարաններ այս կանոնի միջոցով մանիպուլյացիա էին ձևացնում նույնիսկ այնպիսի դեպքերում, երբ վիճելի պայմանը ոչ մի անորոշություն չէր պարունակում⁹: Ավելին, այս կանոնի հեղինակությունը ավելի բաձրացավ 20-րդ դարի կեսերին՝ սպառողի

⁷ St' u Cserne P. Policy considerations in contract interpretation: the contra proferentem rule from a comparative law and economics perspective // Munelytanulmanyok. Working papers. 2007. № 5. էջ՝ 68

⁸ St' u Zimmermann R. նշվ. աշխ. էջ՝ 240–241; Cserne P. նշվ. աշխ. էջ՝ 8–9.

⁹ St' u Kessler F. Contracts of Adhesion — Some Thoughts about Freedom of Contract // 43 ColumbiaLaw Review. 1943. էջ՝ 633

իրավական կառուցակարգի առաջացման և պայմանագրային պայմանների ստանդարտացման արդյունքում: Այս կանոնը գործիք դարձավ պայմանագրի թույլ կողմի պաշտպանության և այն կողմի կարգապահությունը բարձրացնելու համար, որը վերահսկում է պայմանագրային պայմանների ձևավորման պրոցեսը:

Այս սկզբունքը ներպետական իրավունքին և դատական պրակտիկային ծանոթ չէ: Ենթադրվում է, որ դրա պատճառն այն է, որ խորհրդային դարաշրջանում՝ ներպետական իրավունքի համար այն եղել է օտարամոլ: Դրանում կարելի էր տեսնել կողմերի շահերի հակասություն, որը բնութագրական էր շուկայական տնտեսությանը և չէր համապատասխանում պլանային տնտեսությանը, որտեղ սուբյեկտները չեն դիտարկվում որպես ինքնուրույն սուբյեկտներ, այլ հանդիսանում են տնտեսական միավորներ, որոնք ներգրավված են պետական առաջադրանքների կատարման մեջ:

Պայմանագրային պայմանի անորոշությունը դատարանի առաջ խնդիր է առաջադրում ընտրելու առավել արդարացված մոտեցումն այդ իրավիճակի համար: Եթե պայմանագրի իմաստը չի կարող դուրս բերվել անմիջականորեն պայմանագրի տեքստից, ապա դա ոչ այլ ինչ է, քան պայմանագրի թերություն: Անշուշտ, չի կարող լինել պայմանագիր, որն ամբողջությամբ ապահովագրված է անորոշություններից: Ամենևին չժխտելով այդ փաստը՝ պետք է նշենք, որ պայմանի երկիմաստությունը կամ հակասությունը մեկ այլ պայմանի հետ, դա պայմանագրի թերություն է: Պայմանագիրը պետք է կնքվի այնպես, որ կողմերը և դատարանը վեճի առաջացման դեպքում կարողանան հասկանալ, թե ինչ է նշանակում այս կամ այն պայմանը:

Ուստի հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք այդ մեղքը հավասար պետք է մեղսագրվի երկու կողմերին: Կարծում ենք՝ ո՛չ: Պատասխանատվությունը պետք է կրի այն կողմը, որը մշակել և առաջարկել է վիճելի պայմանը: Կոնսերվատիվ, որը համաձայնվել է ընդունել այդ պայմանը, իհարկե, նույնպես հնարավոր է որոշ դեպքերում մեղսագրում կատարել, քանզի որոշ դեպքերում նա կարող էր պնդել պայմանագրի վերաձևակերպմանը, սակայն հիմնական և առաջնային մեղքը մշակողի անուշադրությունն է:

Սպառողական պայմանագրերում, ինչպես նաև գործարարների միջև կնքվող պայմանագրերի դեպքում, երբ դրանք կնքվում են ակնհայտ

անհավասարության պայմաններում, պայմանագրի թույլ կողմը չունի որևէ հնարավորություն բանակցություններ վարելու որևէ վիճելի պայմանի շուրջ, նույնիսկ՝ եթե նա մեծ ցանկություն ունի: Համապատասխանաբար այստեղ պայմանագրի մշակողի մեղքն ավելի ակնհայտ է:

Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ կողմերի կարգավիճակի մեջ չկան էական տարբերություններ, կողմերից մեկի առաջարկած պայմանի շուրջ բանակցությունների վարումն արդարացված չէ տրանզակցիոն ծախսերի և պայմանագրի գումարի հարաբերակցության տեսանկյունից: Տրանզակցիոն վնասների փաստը վկայում է այն մասին, թե ինչու են հաճախ ոչ մեծ գումարային գործարքները խոշոր ընկերությունների միջև սովորաբար կնքվում լռությամբ միանալու միջոցով: Նրանք, լինելով ոլորտի պրոֆեսիոնալներ, ունեն պատրաստի ստանդարտացված պայմանագրեր և կարող են արագ պատրաստել պայմանագրի ad hoc տեքստ՝ հաշվի առնելով ոլորտի պրոֆեսիոնալ փորձը: Ինչը չենք կարող ասել կոնտրագենտի դեպքում:

Պայմանագրային տեքստերի մշակումը, ինչպես նաև բանակցությունների վարումը պահանջում է բավականին միջոցներ և ժամանակ: Երբ պայմանագրի գինը մեծ չէ և ձեռնտու է կողմերին, իսկ պայմանագրի ուժեղ կողմի համար պայմանագրային տեքստի հստակեցումից բխող տրանզակցիոն ծախսերն ավելի են գերակշռում պայմանագրային գնին, ապա կողմերը նախընտրում են չկենտրոնանալ տեքստի վրա:

Սա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ նմանատիպ պայմանագրային հարաբերություններում անհատական բանակցություններ չեն վարվում, և փաստացի կնքվում է միանալու պայմանագիր ոչ միայն նրա համար, որ չկա հնարավորություն բանակցություններ վարելու, այլ նաև դրանց տնտեսական աննպատակահարմարության տեսանկյունից: Նշված դեպքերում հենց մշակողն է միանձնորեն վերահսկում պայմանագրային պայմանները, և նրա մեղքը անհստակության մեջ բավականին ակնհայտ է: Այն կարող է դրսևորվել անփութության, ինչպես նաև դիտավորյալ խեղաթյուրելու մեջ, երբ մշակողը հատուկ օգտագործում է ոչ հստակ տեքստը, որպեսզի մոլորեցնի որոշակի խումբ կոնտրագենտների (հատկապես՝ սպառողներին):

Իսկ ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ կնքվում են իրավահավասար պայմանագրեր, այստեղ պայմանագիրը մշակողի մեղքն ավելի քիչ

ակնհայտ է, քանզի այն լրացվում է կոնտրագենտի անուշադրությամբ, ով ընդունել է վիճելի պայմանը այն դեպքում, երբ ուներ հնարավորություն վարելու բանակցություններ: Այնուամենայնիվ, պետք է նկատել, որ պայմանագիրը մշակողի մեղքն ավելի շատ է ենթադրվում, քան կոնտրագենտինը: Հաշվի առնելով դա՝ վիճելի պայմանի մեկնաբանումը հոգուտ դրա մշակողի, ճիշտ չէ հատկապես արդարության սկզբունքի տեսանկյունից՝ որի համաձայն ոչ ոք չի կարող շահ ակնկալել իր սխալ արարքից: Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Է. Գայլարդը՝ կանոնի նպատակն է կանխել պայմանագրի կողմի փաստաթուղթ կազմելու հնարավորությունը՝ ապավինելով դրա անորոշությանը և նպատակ հետապնդելով որոշակի օգուտ ձեռք բերելու¹⁰: Լորդ Մուստիլի խոսքերով՝ *Contra proferentem* կանոնի հիմքն այն է, որ այն կողմը, որն առաջ է քաշում ներկայացվող համաձայնության ձևակերպումները, ենթադրվում է, որ այն պետք է համապատասխանի իր շահերին համապատասխանող¹¹:

Վերոնշյալ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս վիճելի պայմանի համար պատասխանատվություն կիրառել այն կողմի դեմ, ով մշակել է պայմանը, որպեսզի ապահովվի՝ զոհի՝ շահերը: Եվ, իրոք, այդպիսի պատասխանատվությունը համապատասխանում է ինչպես արդարության պահանջներին, այնպես էլ կոնտրագենտի ակնկալիքներին: Վերջինս, ընդունելով առաջարկված ձևակերպումը, իսկ որոշ դեպքերում՝ չունենալով նաև հնարավորություն դրա դեմ առարկելու, իրավունք ունի ողջամտորեն ակնկալել, որ հետագայում պայմանագրային վեճ առաջանալու դեպքում այն կլուծվի իր օգտին, և ինքը չի դառնա ոչ հստակ պայմանագրային տեքստի զոհ: Անհավասար բանակցային պայմաններում կնքվող պայմանագրերի դեպքում (օրինակ՝ հրապարակային պայմանագիր) այս սկզբունքը կարևորվում է նաև պայմանագրի թույլ կողմի շահերի տեսանկյունից:

Ամերիկյան իրավունքում՝ *Contra proferentem* կանոնը դիտարկվում է որպես այսպես կոչված՝ *penalty and information-forcing* կանոն, որովհետև այն ցանկանում է լրացնել պայմանագրային բացն այնպիսի պայմանով,

¹⁰ St' u Emmanuel Gaillard, "Transnational Law: A Legal System or a Method of Decision Making?" (2001) 17 *Arbitration International* էջ՝ 67-68.

¹¹ St' u Tam Wing Chuen v. Bank of Credit and Commerce Hong Kong [1996] 2 BCLC 69, 77.

որը մի կողմը չի ցանկանում և ունակ է դրանից խուսափելու¹²: Նման դասակարգման քվինտեսենցիան այն է, որ այն ստիպում է նախագծողներին առավել շատ ինֆորմացիա հաղորդել սպառողներին: Այս դասակարգումը կիրառելիս դատարանները բացահայտում են անորոշ պայմանները նախագծողին, այսինքն՝ այն կողմին, ով տիրապետում է ասիմետրիկ ինֆորմացիայի: Նման քաղաքականությունը կրում է կամ պատժողական (penalty), կամ խրախուսող (motivational) բնույթ: ԱՄՆ 7-րդ շրջանային վերաքննիչ դատարանում քննված գործով դատավոր Ֆրանկ Հ. Իսթերբրուկի կարծիքով՝ *Contra proferentem* կանոնը պատժողական տուգանք է (penalty default)¹³:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ արդարության տեսանկյունից *Contra proferentem* կանոնը կարելի է համարել հիմնավորված:

Իրավական նորմերի տնտեսական վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգում անել, թե ինչպես են դրանք ազդում շրջանառության մասնակիցների ողջամիտ վարքագծի վրա, ինչ խթան են այդ նորմերը հաղորդում այդ վարքագծին: Տնտեսական տեսանկյունից ևս կանոնը նպատակահարմար է:

Պայմանագրի տեքստի անհստակությունը բերում է կողմերի հարաբերությունների ապակայունացման և կողմերի համար ոչ շահավետ ծախսերի¹⁴: Եվ ոչ մի դեպքում չպետք է մոռանալ այն վնասների մասին, որոնք կողմերը և դատարանը կրում են՝ փորձելով հասկանալ կողմերի իրական կամքը: Եվ որպեսզի դատարանը լուծի վեճը, պետք է բավականին ժամանակ ծախսի, իսկ կողմերը պետք է մեծ ջանքեր գործադրեն ապացույցների ձեռքբերման համար¹⁵: Պայմանագրային իրավունքի նպատակներից մեկն էլ այն է, որ կանխվի նման ծախսերը և այդպիսով բարձրանա մասնավոր հարաբերությունների տնտեսական էֆեկտիվությունը: Հստակ և պարզ պայմանագրային տեքստն իդեալ է, և իրավունքը ամեն պայման պետք է ստեղծի, որպեսզի պայմանագրային տեքստի

¹² St' u Ayres I. Default Rules for Incomplete Contracts // The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law. 1988. էջ՝ 587

¹³ St' u Harnishfeger Corp. v. Harbor Ins. Co., 927 F.2d 974, 976 (7th Cir. 1991)

¹⁴ Ինչպես կասեին տնտեսագետները կրեթի Պարետոյի էֆեկտի տե՛ս Карапетов А.Г., Савельев А.И. Свобода договора и ее пределы. Т. I. М., 2012.

¹⁵ St' u Zamy E. The Inverted Hierarchy of Contract Interpretation and Supplementation // 97 Columbia Law Review. 1997. էջ՝ 1724.

բազմիմաստությունն առաջանա որքան հնարավոր է հազվադեպ:

Ուստի հարց է առաջանում՝ ինչպե՞ս կարող է իրավունքը դա ապահովել: Պատասխանն ակնհայտ է՝ համապատասխան խթաններ ստեղծելով: Եվ այդպիսի իրավական խթանի տիպական օրինակ է՝ *Contra proferentem* կանոնը, այսինքն՝ պայմանագրային կողմի համար ոչ բարենպաստ իրավական հետևանքների առաջացումը: Անբարենպաստ իրավական հետևանքների հետ բխիվելու ռիսկը կատիպի պայմանագրային հարաբերությունների մասնակիցներին վերանայել իրենց վարքագիծը:

Հաջորդ հարցն այն է, թե ու՞մ պետք է այդ սանկցիաները հասցեագրել, եթե իրավունքը ձգտում է վերացնել ոչ հստակ պայմանագրային պայմանների երևույթը: Սանկցիաները պետք է կիրառել այն կողմի նկատմամբ, որը վերահսկում է պայմանագրային պայմանների ձևավորման պրոցեսը և կարող է կանխել պայմանագրային պայմանի անորոշության ռիսկն ավելի նվազ տրանզակցիոն վնասներով: Հենց մշակողն է համարվում այն անձը, որը կարող է ավելի հեշտ կանխել այդ ռիսկը¹⁶: Դրա համար նրան անհրաժեշտ է պայմանագրի ձևավորման ժամանակ բարձր ուշադրություն և մանրակրկտություն ցուցաբերել:

Այլընտրանքային տարբերակն այն է, որ այդ սանկցիան հասցեագրվի վիճելի պայմանն ընդունած կողմին: Նման քայլի տրամաբանությունն այն է, որ խթանի այդ կողմին ցուցաբերել առավել մեծ ակտիվություն: Եթե կոնտրագենտը գիտակցի, որ վիճելի պայմանի լուռ ընդունումը կարող է նրա համար առաջացնել սանկցիաներ, ապա դա կարող է ստիպել նրան ցուցաբերել սկզբունքայնություն և համառություն բանակցությունների վարման ժամանակ: Դա իր հերթին կարող է բերել ցանկալի արդյունքների՝ ոչ հստակ պայմանների նվազման: Սակայն կոնտրագենտների խթանման նման եղանակն ավելի պակաս արդյունավետ է:

Առաջին՝ կոնտրագենտը մի շարք դեպքերում հնարավորություն չունի կանխել այդ ռիսկը (օրինակ՝ երբ նա հանդիսանում է սպառող կամ պայմանագրի թույլ կողմ): Այսպիսի դեպքերում կոնտրագենտը փաստացի զրկված է էականորեն ազդելու պայմանագրի ձևավորման վրա:

Երկրորդ՝ եթե նույնիսկ պատկերացնենք իրավահավասար բանակ-

¹⁶ See 'Standard Contract Terms in Europe: A Basis for and a Challenge to European Contract Law' / ed. by H. Collins. 2008. էջ՝ 236

ցությունների իրավիճակ, ակնհայտ է, որ ռիսկի կանխմանը և վերացմանն ավելի մոտ է գտնվում հենց մշակողը: Եթե իրավունքը փորձում է կանխել պայմանագրային ոչ հստակ պայմանները կողմերի վարքագծի նկատմամբ սանկցիաներ կիրառելով, ապա պայմանն ընդունողի վրա նման սանկցիաներ դնելը կրերի ավելի մեծ ծախսերի և ժամանակի կորստի, քանզի այդ կողմը պետք է վիճարկի արդեն իսկ մշակված և իրեն առաջարկված պայմանները:

Այդ իսկ պատճառով տնտեսական առումով ամենաշահավետ եղանակը խթանելն է այն կողմին, ով ի սկզբանե մշակել է պայմանագրային պայմանը: Այլ խոսքերով ասած՝ հենց այդ կողմի վրա պետք է դրվեն սանկցիաներ պայմանագրային տեքստի բազմիմաստության համար:

Հետևաբար ստացվում է, որ *Contra proferentem* կանոնը այստեղ ավելի ընդունելի է, քանզի վերջինս բացասական հետևանքներ է նախատեսում միայն պայմանը նախատեսողի վրա՝ համապատասխանաբար պաշտպանելով կոնտրագենտի շահերը: Ստացվում է, որ կոնտրագենտը, ում առաջարկվել է պայմանը, կարող է առանց լուրջ վնասների գուշակել, թե ինչպիսի մեկնաբանում պետք է կիրառի դատարանը և իր վարքագծով հենվի դրա վրա: Այս ամենը պետք է անի նաև մշակողը, ով գիտակցում է, որ վեճի դեպքում դատարանը հենց այդպիսի մոտեցում է ցուցաբերելու: Այս կանոնի կիրառման արդյունքում իրավունքը էֆեկտիվորեն ազդում է պայմանադիր կողմերի վարքագծի վրա և բարձրացնում է պայմանագրային կարգապահությունը:

Դատարանն այս կանոնի միջոցով կարողանում է բավականին հեշտ լուծել պայմանագրային վեճը՝ առանց մեկնաբանման պրոցես մտցնելով իր իրավաբաղաքական հայեցողությունը և լուծելով վեճը պայմանագրի հիման վրա, այլ ոչ թե փոխարինել այն արդարության և ողջամտության մասին սեփական պատկերացումներով: Սա էլ իր հերթին նվազեցնում է պայմանագրային վեճերի լուծման ժամանակ լիտիգացիոն ծախսերը դատարանում:

Այնուամենայնիվ, միակ կողմը, որը տուժում է այս սկզբունքի կիրառման պայմաններում, հանդիսանում է պայմանի մշակողը, քանզի հենց նրա հաշվին է իրավունքն ստանում վերոնշյալ առավելությունները: Նրա կողմից այդ հանգամանքի գիտակցումը *ex ante* խթանում է նրան, որպեսզի նա մաքսիմալ պարզ և հստակ մշակի պայմանագրային պայմանները:

Դատարանի կողմից *Contra proferentem* կանոնի կիրառման արդյունքում ձեռնարկատերերի վարքագիծը պայմանագրային տեքստի մշակման նկատմամբ կարող է աստիճանաբար փոխվել: Այն բանից հետո, երբ ձեռնարկատերը մեկ-երկու անգամ դատարանում բախվի այս կանոնի հետ, և զգա այդ կանոնի արդյունքում նախատեսվող իրավական սանկցիաները, ապա վերջինս հետագայում ավելի լուրջ կվերաբերվի պայմանագրային տեքստի մաքրագրմանը: Նրա համար կպարզվի, որ ավելի հեշտ և ձեռնտու է ներգրավել իրավաբանների և դիտարկող պայմանները (ինչպես ստանդարտ, այնպես էլ *ad hoc*), որոնք այդ կոնտրագենտը մտադիր է առաջարկել իր հաճախորդներին և գործընկերներին: Դրա արդյունքում էականորեն կնվազի նաև պայմանագրային վեճերի քանակը:

Իհարկե *Contra proferentem* կանոնը դարման չէ, և դրա միջոցով պայմանագրային վեճը ոչ միշտ կարելի է լուծել: Օրինակ՝ դատարանի մոտ կարող են ծագել խնդիրներ՝ կապված վիճելի պայմանի հեղինակության հետ: Իսկ որոշ դեպքերում առավել ևս կարող է լինել այնպես, որ հեղինակությունը լինի կոլեկտիվ, ինչը միանշանակ չեզոքացնում է այս կանոնը:

Սակայն մի շարք դեպքերում այն, իրոք, կարող է և պետք է կիրառվի: Այլ կերպ ասած՝ այս կանոնը հիմնվում է խթանման և զսպման վրա: Այս միտքը լայնորեն ընդունվում է նաև ժամանակակից եվրոպական ցիվիլ-սիստեմների կողմից¹⁷: Այս կանոնը մանրամասն ուսումնասիրված է նաև իրավունքի տնտեսական ասպեկտի տեսանկյունից: Այսպես՝ Ֆրենսիս Բեկոնն այս կանոնը բնութագրում էր որպես իմաստության և ջանասիրության ուսուցիչ, ինչը մարդկանց սովորեցնում է ուշադրություն սեփական գործերի նկատմամբ¹⁸:

¹⁷ St' u Canaris C.-H. & Grigoleit H.C. Interpretation of Contracts / A. Hartkamp, M. Hesselink, E. Hondius, C. Joutstra, E. du Perron, M. Veldman (eds). Towards a European Civil Code. 2004. Էջ՝ 461–462.

¹⁸ St' u Bacon F. The Elements of the Common Lawes of England a Collection of Some Principal Rules and Maxims of Common Law. London, 1630. Էջ՝ 11

ПРОИСХОЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАВИЛА ТОЛКОВАНИИ ДОГОВОРА «CONTRA PROFERENTEM»

Оганян Давит Арменович

*Аспирант Образовательного комплекса
полиции Республики Армения*

Данная статья посвящена раскрытию сущности правила толкования договора Contra proferentem. В статье обсуждается тип этого правила и его место в системе толкования договоров. В статье представлены договорные отношения, в которых чаще всего применяется данное правило. Глубоко анализируются как правовые, так и экономические предпосылки правила, международный опыт применения этого правила. Автором предлагается ввести данное правило во внутреннее законодательство.

Ключевые слова: договор, толкование, тупик при толковании, последняя мера, договор присоединения, публичный договор

ORIGIN, DEVELOPMENT AND PRECONDITIONS OF APPLICATION OF 'CONTRA PROFERENTEM' RULE FOR INTERPRETATION OF CONTRACT

Ohanyan Davit

*Postgraduate student of Educational
Complex of Police of RA*

This article is devoted to the study of the essence of the rule of contract interpretation Contra Proferentem. The article discusses the type of this interpretation rule and its place in the contract interpretation system. The article presents the contractual relations in which this rule is mostly applied. Both legal and economic preconditions of this rule are deeply analyzed. As a result, the article provides to define the rule in domestic law.

Keywords: contract, interpretation, deadlock on interpretation, last resort, accession contract, public contract

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 11.01.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 18.01.2021թ

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ВИДА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Исраелян Геворг Воваевич

*Начальник кафедры гражданского права
и гражданского процесса Академии
Образовательного комплекса полиции РА,
подполковник полиции, кандидат
юридических наук, доцент*

Традиционно выделяются следующие виды юридической ответственности: уголовная, административная, гражданско-правовая и дисциплинарная. Однако, анализ соответствующих отраслевых законодательных актов позволяет констатировать существование иных видов ответственности, в частности семейно-правовой.

Спорность существования семейно-правовой ответственности обусловлена тем обстоятельством, что в Семейном кодексе Республики Армения (принят 09.11.2004, ՀՕ-123-Ն, ՀՀՊՏ 2005.01.19/4(376), Հոդ. 60, далее – СК РА) отсутствует понятие данного института. Тем не менее, анализ 59-ой, 60-ой, 63-ей и некоторых других статей СК РА позволяет зафиксировать тот факт, что законодатель использовал термин ‘ответственность’ именно в смысле семейно-правового воздействия¹.

Таким образом, несмотря на отсутствие законодательного понятия семейно-правовой ответственности, можно утверждать о наличии данного института как самостоятельного вида юридической ответственности.

Для определения семейно-правовой ответственности необходимо раскрыть её цели, задачи, принципы и функции.

¹ В некоторых других статьях вышеуказанный термин обозначает другие виды ответственности. Например, в ч. 2 ст. 128 (тайна усыновления ребенка) речь идет об уголовной ответственности, так как ст. 169 Уголовного кодекса РА устанавливает ответственность за разглашение тайны усыновления, или в ч. 3 ст. 32 прямо говорится о гражданско-правовой ответственности супругов за причинения вреда их детьми.

Применение различных мер за нарушение норм семейного законодательства служат одной главной цели – обеспечению нормальной жизнедеятельности участников семейных правоотношений, защиты прав и интересов субъектов семейных правоотношений. Полагаем возможным и целесообразным выделить следующие цели семейно-правовой ответственности: 1. создание упорядоченности брачно-семейных отношений; 2. превенция семейных правонарушений, обеспечение правомерного и соответствующего морально-этическим предписаниям поведения членов семьи; 3. снижение уровня девиантного поведения среди участников отношений, возникающих из брака и принадлежности к семье; 4. воспитание активной морально-нравственной позиции, формирование уважения к институту семьи и брака, реализации гендерного равенства в семье; 5. наказание лица за совершение семейного правонарушения; 6. восстановление и защита прав и интересов членов семьи, в особенности несовершеннолетних и нетрудоспособных².

Для достижения вышеуказанных целей необходимо решать конкретные задачи. Полагаем, что задачами семейно-правовой ответственности являются: защита семьи, материнства, отцовства и детства; укрепление семьи; построение семейных отношений на основе взаимопомощи субъектов семейных правоотношений; предотвращение произвольного вмешательства кого-либо в дела семьи; обеспечение беспрепятственного осуществления членами семьи своих прав и возможности их судебной защиты³.

Принципы – это основные, исходные начала, требования, которые выражают сущность данного вида ответственности и на которых должна опираться реализация мер семейно-правового воздействия. Принципы семейно-пра-

² См.: Карибян С.О. Цели, задачи и функции семейно-правовой ответственности в контексте позитивного и ретроспективного подхода // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/86711-celi-zadachi-funkcii-semejno-pravovoj-otvetstvennosti-kontekste> (последний визит: 10.12.2020).

³ См.: Турусова О.С. Семейно-правовая ответственность в Российской Федерации и зарубежных государствах. Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2011 // <https://www.dissercat.com/content/semejno-pravovaya-otvetstvennost-v-rossiiskoi-federatsii-i-zarubezhnykh-gosudarstvakh?fbclid=IwAR0KTdXWReaIDk3NrlRUuIO4l1xXChjZwYlYvN8dd4FwKUKIG-BcJlLoI/read> (последний визит: 10.12.2020).

овой ответственности не сформулированы в СК РА, однако анализ норм обсуждаемого института позволяет выделить принципы:

- 1) ответственности за вину (ч. 3 ст. 99, ч. 1 ст. 103);
- 2) неотвратимости ответственности (ч. 2 ст. 103),
- 3) личной ответственности (обз. 4 ч. 1 ст. 53, ч. 3 ст. 104) и т.д.

Функции семейного права отражают специфику общественных отношений, регулируемых данной отраслью, производны от основных функций права. В свою очередь, функции семейного права как отрасли детализируются функциями правовых институтов, включенных в систему семейного права. При характеристике функций отдельных семейно-правовых институтов оценке должны подвергаться в том числе функции, выполняемые отдельными правовыми нормами⁴. Следовательно, под функциями семейно-правовой ответственности следует понимать основные направления ее воздействия, с помощью которых выполняются задачи обсуждаемого института.

В научной литературе можно встретить различные классификации функций семейно-правовой ответственности. Так, И.Н. Гливинская выделяет карательную, восстановительную и воспитательную функции, Л.В. Чичерова – только карательную функцию и т.д.⁵

На основе анализа соответствующих норм СК РА можно утверждать, что семейно-правовая ответственность выполняет следующие функции:

1) Карательная функция

Карательное воздействие состоит в осуждении, лишении или ограничении прав и свобод правонарушителя, к существенному сужению его правового статуса. При этом осуждение всегда содержит элемент кары, негативным образом воздействует на психику правонарушителя. Кроме того, карательная функция семейно-правовой ответственности несет в себе порицание виновного, выражением которого является решение суда. Порицание виновного может приводить к нравственным страданиям правонарушителя, а может и

⁴ См.: Левушкин А.Н. Понятие, предмет и система семейного права Российской Федерации, других государств – участников Содружества Независимых Государств и Балтии: теоретические и методологические подходы: Монография. Димитровград: ДИТИ НИЯУ МИФИ, 2013. С. 194.

⁵ См.: Гливинская И.Н. Особенности функций юридической ответственности в семейном праве // Семейное и жилищное право. 2010. N 1. С. 33, Чичерова Л.Е. Семейно-правовая ответственность в семейном праве // Семейное и жилищное право. 2005. N 1. С. 2.

не повлечь таких последствий, поскольку это зависит от личного восприятия конкретного лица. Например, если один из родителей лишается родительских прав, то разлука с ребенком, неучастие в его воспитании может привести к нравственным страданиям для родителя, в результате чего он может изменить свое поведение как по отношению к ребенку, так и к своему образу жизни. К сожалению, нередки случаи, когда на практике родитель, лишенный родительских прав в отношении одного ребенка, впоследствии лишается этих прав и в отношении другого. В этом случае лицо не воспринимает лишение родительских прав как порицание, которое ведет к отрицательным последствиям для него. Наиболее ярко карательное воздействие семейно-правовой ответственности проявляется в лишении родительских прав, ограничении родительских прав при виновном поведении родителя, отмене усыновления при виновном поведении усыновителя, в отстранении от обязанностей опекуна (попечителя) за ненадлежащее выполнение возложенных на него законом обязанностей.

2) Воспитательная функция

Объектом воздействия данной функции являются ценностные ориентации, правосознание и мотивационная сфера. Семейное право в целом, а институт семейно-правовой ответственности в частности основаны и проникнуты нравственными предписаниями, и при решении семейно-правовых споров в качестве ориентира всегда выступают нормы морали. Например, закрепленный в ст. 59 СК РА перечень оснований лишения родительских прав является перечнем аморальных поступков по отношению к ребенку. При условии изменения своих моральных установок, лицо своими действиями может изменить свое поведение, предъявив иск о восстановлении в родительских правах, тем самым проявляется воспитательная функция семейно-правовой ответственности. Таким образом, воспитательная функция призвана сформировать добросовестное отношение к правам и интересам ребенка, обязанностям родителей, усыновителей и опекунов, которое должно основываться на чувствах взаимной любви и уважения, взаимопомощи и ответственности перед семьей всех ее членов. Воспитательная функция семейно-правовой ответственности должным образом осуществляется при условии эффективной реализации карательной, регулятивной, восстановительной и превентивной функций семейно-правовой ответственности.

3) Предупредительная (превентивная) функция

Превентивная функция осуществляется как путем установления обязанностей и запретов для участников семейных правоотношений, так и посредством установления составов семейных правонарушений и оказания психологического воздействия на субъект угрозой применения семейно-правовой санкции. Название превентивной функции указывает, что ее основная цель – предупреждение семейных правонарушений. При этом она складывается из общей и частной превенции: первая направлена на формирование и обеспечение правомерного поведения лиц, ранее не совершавших семейные правонарушения, вторая – лиц, совершивших семейные правонарушения. Между тем общая превенция проявляется в самом факте установления семейно-правовой ответственности, поскольку первоначально субъект семейных правоотношений усваивает правило поведения, а затем вырабатывает то или иное психическое к нему отношение, которое выражается в его конкретных действиях или бездействиях. Специфическими способами превентивной функции являются: установление обязанностей и запретов; общественное, государственное осуждение, неотвратимость применения наказания к лицам, совершившим семейное правонарушение. Анализ семейного законодательства показывает наличие у семейно-правовой ответственности частнопредупредительного правового воздействия. Например, в соответствии с ч. 1 ст. 62 СК РФ родители (один из них) могут быть восстановлены в родительских правах в случаях, если они изменили поведение, образ жизни и (или) отношение к воспитанию ребенка. При этом указанные условия являются взаимосвязанными, например, недостаточно родителю только изменить отношение к ребенку, не меняя при этом образ жизни.

4) Регулятивная функция

Регулятивная функция призвана не допустить возникновения семейных правонарушений, тем самым формируя правомерное поведение их деликтоспособных субъектов. Эта функция реализуется, в частности, в закреплении прав и обязанностей родителей по воспитанию и образованию детей (ст. 51 СК РФ); осуществлению родительских прав (ст. 53 СК РФ); оснований, порядка и последствий лишения родительских прав (ст. ст. 59, 60, 61 СК РФ) и их ограничения (ст. ст. 63, 64 СК РФ), поэтому регламентация семейно-правовой ответственности начинается не столько с определения условий ее возникно-

вения, сколько с установления общих обязанностей надлежащего поведения и общих запретов. Так, в ч. 2 ст. 1 СК РА законодатель закрепил общий запрет для всех участников семейных правоотношений: «осуществление членами семьи своих прав и исполнение ими своих обязанностей не должны нарушать права, свободы и законные интересы других членов семьи и иных лиц». Следовательно, результат воздействия регулятивной функции семейно-правовой ответственности должен заключаться в сформированном правовом поведении участников семейных правоотношений, прежде всего родителей и усыновителей.

5) Восстановительная функция

Специфика восстановительной функции заключается в том, что она связана не с компенсацией материального ущерба или морального вреда, как в гражданском праве, а принятии мер, направленных на восстановление нарушенных общественных отношений, прав и интересов, прежде всего, ребенка. Восстановительная функция семейно-правовой ответственности проявляется прежде всего при восстановлении личного права (личной сферы) участников семейных правоотношений. Так, одним из оснований отмены усыновления, согласно п. 6 ч. 1 ст. 130 СК РА, является злоупотребление усыновителем родительскими правами, в том числе оказание вредного влияния на ребенка своим поведением. Таким образом, когда сложившиеся в результате усыновления условия жизни и воспитания ребенка не соответствуют его интересам, усыновление перестает выполнять свои функции. При отмене усыновления будут восстановлены права и интересы ребенка, защищено его достоинство. В свою очередь, усыновитель лишается как родительских прав в отношении ребенка, так и возможности в будущем быть усыновителем, опекуном (попечителем). Данная мера может иметь более сильное воздействие для правонарушителя, если, например, по медицинских показаниям лицо не может иметь детей. Тем самым применение отмены усыновления в случае виновного поведения родителя лишает его в дальнейшем возможности иметь права и обязанности родителя, которые по общепризнанному мнению принадлежат к числу естественных и наиболее важных личных прав каждого человека⁶.

⁶ См.: Земцова О.С. Функции семейно-правовой ответственности //Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 2: Юридические науки. 2017, 1 (10). С. 20-25.

Семейно-правовая ответственность характеризуется специфическим составом субъектов, основанием и мерами воздействия.

Различают субъекты подлежащие ответственности и субъекты, привлекающие к ответственности.

Субъектами, подлежащими семейно-правовой ответственности являются лица связанные между собой возникшими ранее семейными правоотношениями и имеющих семейно-правовые обязанности. К этим лицам относятся супруги (в том числе бывшие), родители, дети, братья, сестры, дедушки, бабушки, внуки, усыновители, опекуны (попечители) и т.д. Отсюда следует, что семейно-правовую ответственность не несут третьи лица, которые не являются участниками семейных правоотношений. Третьи лица, которые нарушают семейные права участников семейных правоотношений, несут гражданско-правовую, уголовную или административную ответственность⁷.

Анализ статей (например, ст. ст. 60, 63), предусматривающих семейно-правовую ответственность показывает, что субъектом, привлекающим к семейно-правовой ответственности, как правило, является суд.

Основанием привлечения к семейно-правовой ответственности является семейное правонарушение. Действие или бездействие, лежащее в основе ответственности по семейному праву, должно содержать признаки семейного правонарушения, которые являются обязательными при всех составах: противоправность поведения, которая включает в себя поведение лица и характеристику этого поведения как противоправного и вины правонарушителя. А дополнительными являются: наличие вреда как следствия противоправного поведения, которое может выражаться в умалении имущественного либо неимущественного блага, а также наличие причинной связи между противоправным поведением и наступившим вредом. Необходимо отметить, что семейно-правовая ответственность применяется к нарушителю за уже состоявшееся или длящееся правонарушение. Например, для лишения родительских прав основанием может быть заболевание родителей хроническим алкоголизмом, наркоманией или токсикоманией (п. 6 ч. 1 ст. 59 СК РА), подтвержденное соответствующим медицинским заключением. То есть данное

⁷ См.: Антокольская М.В. Семейное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2002. С. 96-103.

правонарушение имеет длящийся характер, так как ребенок оказывается в нездоровой семейной обстановке, предоставлен самому себе, страдает нравственно и физически. Для лишения родителей родительских прав по данному основанию в принципе достаточно установить факт наличия у родителей таких заболеваний, так как они представляют особую опасность для ребенка. Особенность заключается в том, что совершение родителями противоправных действий против ребенка при этом необязательно, т.е. она не применяется к правонарушению, которое может иметь место в будущем⁸.

Меры ответственности устанавливаются государством в нормах права, реализация которых обеспечивается государственным принуждением. Меры принуждения подразделяются на: 1) меры личного неимущественного характера: признание брака недействительным (ст. 20 СК РА); лишение родительского права (ст. 59 СК РА) и т.д., 2) меры имущественного характера: уплата неустойки при образовании задолженности по уплате алиментов по вине лица, обязанного уплачивать алименты (ст. 103 СК РА); установления права на требования средств проживания для добросовестного супругу при признании брака недействительным (ч. 5 ст. 23 СК РА) и т.д.

Таким образом, семейно-правовая ответственность – это отдельный, самостоятельный вид юридической ответственности, возникающая из нарушения семейной обязанности, установленной СК РА, договором или судебным актом, выражающаяся в форме неблагоприятных для правонарушителя последствий в виде лишения или ограничения личных неимущественных или имущественных прав, реализация которых в необходимых случаях обеспечивается мерами государственного принуждения. Правовая природа и содержание семейно-правовой ответственности раскрываются через её цели, задачи, принципы и функции, являющиеся фундаментом для формирования семейно-правовой ответственности как важного института семейного права Республики Армения. Семейно-правовая ответственность характеризуется специфическим составом субъектов, основанием и мерами воздействия, которыми она выделяется как вид юридической ответственности.

⁸ См.: Правовая природа семейно-правовой ответственности // <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/-3-9-2010-16/4-2010-12-01-13-31-58/-3-9-2010/36-pravovaya-priroda-semejno-pravovoj-otvetstvennosti> (последний визит: 10.12.2020).

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ВИДА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Исраелян Геворг Воваевич

*Начальник кафедры гражданского права
и гражданского процесса Академии
Образовательного комплекса полиции РА,
подполковник полиции, кандидат
юридических наук, доцент*

Статья посвящена вопросу определения института семейно-правовой ответственности. Актуальность исследования заключается в том, что данная проблема практически не изучена в Республике Армения. В статье обсуждаются основные критерии выделения семейно-правовой ответственности как самостоятельного вида юридической ответственности – собственные цели, задачи, функции, содержание и признаки.

Ключевые слова: семейное право, институт, семейно-правовая ответственность, меры воздействия.

THE PROBLEM OF DEFINING FAMILY-LEGAL RESPONSIBILITY AS AN INDEPENDENT TYPE OF LEGAL RESPONSIBILITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Israyelyan Gevorg

*Head of chair of Civil Law and Civil Process
at the Academy of the Educational Complex
of Police of RA, Police Lieutenant colonel,
Candidate of Legal Sciences, Associate professor*

The article is dedicated to the issue of defining the institute of family-legal responsibility. The actuality of the research is that the problem is almost not studied in the Republic of Armenia. The article discusses the main criteria for distinguishing family-legal liability as an independent type of liability: the existence of specific goals, objectives, functions, content, and features.

Key words: family law, institute, family-legal responsibility, means of influence.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 21.12.2020թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 25.01.2021թ.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Сардарян Лусине Арутюновна

Преподаватель кафедры ОРД и криминалистики

Академии Образовательного комплекса полиции

Республики Армения, майор полиции

Судебная экспертиза и экспертные исследования являются важной составляющей уголовного судопроизводства, значение которой возрастает, о чём свидетельствует увеличение их назначений и производства. Значительным для качества экспертизы является развитие научного и технического инструментария, непрерывность научно-исследовательской и просветительской деятельности в данной сфере. Это особенно актуально в реалиях Республики Армения, учитывая отсутствие единого законодательного поля для производства судебной экспертизы и работу, направленную на его подготовку. Кроме того, необходима конкретизация многих задач процессуального, судопроизводственного и криминалистического характера, которые систематизируют ход экспертных исследований, а также предшествующие и последующие этапы судопроизводства. Заключение эксперта является доказательством в уголовном судопроизводстве, что указывает на необходимость регуляции использования специальных экспертных знаний в судебной экспертизе. Актуальность данной работы заключается в многофакторном рассмотрении обозначенных вопросов.

Судебная экспертиза является самостоятельной разновидностью исследования, процессуальным действием, которое состоит из исследования и составления экспертного заключения, применяется в случае необходимости специальных знаний в научной, технической, искусствоведческой или другой области. Судебная экспертиза (от латинского «expertus»-опытный, знающий) производится по решению органов дознания, следователя, прокурора или суда, производится с целью раскрытия фактических данных по уголовному или гражданскому делу в соответствии с действующим уголовным и гражданским законодательством лицами, обладающими необходимыми экспертными знаниями. В целях спецификации статуса эксперта необходимо

конкретизировать понятие «экспертные знания». Таковыми в судопроизводстве традиционно считаются знания, не являющиеся общеизвестными либо юридическими¹. В русскоязычной юридической литературе равнозначными являются понятия «знание» (qһunĭĭp) и «познание» (ĭuŭgnĭrĭnĭ), которые по мнению В.К.Лисиченко и В.В.Циркаля являются взаимозаменяемыми и указывают на широту познаний эксперта². Некоторые авторы всё же считают наиболее правильным использование понятия «специальные знания», указывая на гносеологическую неточность понятия «познание» в данном аспекте³. Э.Эйсман определяет специальные знания как знания, которыми не владеет адресат доказательства. «Данные знания не являются общеизвестными и общедоступными и не имеют массовой распространённости...»⁴. Как видно, данное определение нуждается в уточнении. Г.Г.Зуйков определяет специальные знания как «основанные на теории и подкреплённые практикой глубокие и разносторонние знания приёмов и средств криминалистической техники, обеспечивающие обнаружение и исследование доказательств. К специальным знаниям относятся знания в области судебной медицины, химии, пожарного дела, а также другие исследования (педагогические, лингвистические, математические и др., применение которых необходимо для полноценного и всестороннего расследования преступления»⁵. Здесь в уточнении нуждается понятие «глубокие и разносторонние знания». В различных определениях данное понятие рассматривается в узком и широком понимании. С одной стороны, специальные знания рассматриваются как полученные в ходе специальной профессиональной подготовки, призванные решить

¹Белкин Р.С. «Криминалистическая энциклопедия», М.,2000; Энциклопедия судебной экспертизы/ Под ред. Т.В.Аверьянова и Е.Р.Поссинской, М., 1999

²Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике, Киев, 1980, стр.17

³ Надгорный Г.М., Гносеологические аспекты понятия «специальные знания», Криминалистика и судебная экспертиза, Вып.21, Киев, 1980, стр.37; Махов В.Н., Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений, М., 2000, стр.38-39; Сахнова Т.В. Судебная экспертиза, М., 2000, стр. 9-10

⁴Эйсман Э.Э. Заключение эксперта, М., 1967. Стр.91

⁵ Зуйков Г.Г., Общие вопросы использования специальных познаний в процессе предварительного расследования. Криминалистическая экспертиза. Вып.1, М.,1966, стр. 113-125

поставленную задачу⁶, с другой как совокупность знаний личности в экспертной для неё сфере⁷. Н.Е. Сурыгна определяет «специальные знания» как «совокупность знаний и профессионального опыта в сфере науки, техники, искусства или ремесла, применяемые для получения, обработки и использования данных, связанных с следствием и доказательством, с целью быстрого и полного расследования или предупреждения преступления»⁸. В данном определении спорным является использование понятия «ремесло», специальные знания в котором редко востребованы в судебной экспертизе. В.И.Гончаренко дополняет данное определение целями использования данных: «Специальные знания в уголовном судопроизводстве представлены знаниями в сфере науки, техники или искусства, используемыми лицами со специальной подготовкой для сбора доказательных данных»⁹. Обобщая вышесказанное, понятие специальные знания включает в себя все знания, выходящие за рамки юридического знания, необходимые для исследования судебных доказательств, а также исследования и расследования явлений и фактов.

Статья 243 УПК РА рассматривает основания назначения и производства судебной экспертизы. «Экспертиза производится на основании постановления сотрудника органа дознания, следователя, прокурора, когда для выяснения обстоятельств, имеющих значение по уголовному делу, необходимы специальные знания в сферах науки, техники, искусства или ремесла, в том числе методики соответствующих исследований. Наличие специальных знаний сотрудника органа дознания, следователя, прокурора, специалистов, понятых не освобождает от необходимости назначения в соответствующих случаях экспертизы». Основанием назначения экспертизы, таким образом, являются фактические данные, указывающие на необходимость использования специальных знаний для выяснения виновности определённого лица, обстоятельств преступления или иных обстоятельств уголовного дела. Также дан-

⁶ Соколовский З.М. Понятие специальных знаний, Криминалистика и судебная экспертиза, 1969, №6, стр.202

⁷ Морозов Г.Е. Участие специалистов в стадии предварительного расследования, Автореф. дис., Саратов, 1977, стр.10

⁸Сурыгна Н.Е., Повышение эффективности использования специальных технико-криминалистических познаний в раскрытии и расследовании преступлений, Дис., М., 1992, стр. 27

⁹ Гончаренко В.И., Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве, Киев, 1980, стр.114

ная статья предполагает, что экспертиза назначается по усмотрению органов уголовного преследования. УПК предполагает ряд случаев обязательного назначения судебной экспертизы. Согласно статье 108 УПК РА, «При производстве по уголовному делу нижеуказанные обстоятельства могут устанавливаться только после предварительного получения и исследования следующих доказательств: 1) причина смерти и характер и степень тяжести причиненного здоровью вреда — заключение судебно-медицинского эксперта; 2) неспособность обвиняемого в момент происшествия осознавать характер и значение своих действий (бездействия), их вредность либо руководить ими вследствие психического заболевания, временного болезненного психического расстройства, иного болезненного состояния или слабоумия — заключение судебно-психиатрического эксперта или судебно-психологического эксперта; 3) неспособность свидетеля или потерпевшего правильно воспринимать и воспроизводить обстоятельства, подлежащие раскрытию по уголовному делу, — заключение судебно-психиатрического эксперта; 4) достижение потерпевшим, подозреваемым, обвиняемым определенного возраста в случае, если это имеет значение для дела, — документ о возрасте, а при его отсутствии — заключения экспертов в области судебной медицины и судебной психологии; 5) наличие у подозреваемого и обвиняемого прежней судимости и назначение ему определенного наказания — соответствующая справка, а при возможности — также копия приговора суда».

Решение о назначении экспертизы должно содержать основания для экспертизы, отправляемые на экспертизу вещественные доказательства и другие объекты с отметкой о времени, месте и обстоятельствах их обнаружения, в случае с экспертизой по уголовному делу также с информацией, на которую может опираться экспертные выводы, вопросов, поставленных на экспертизу (статья 244 УПК РА). Согласно статье 247 УПК РА при назначении и производстве соответствующей экспертизы подозреваемый, обвиняемый и потерпевший имеют ряд прав. «1) ознакомиться с постановлением следователя о назначении экспертизы и получить разъяснения относительно своих прав до производства экспертизы, о чем составляется протокол; 2) заявить эксперту отвод; 3) ходатайствовать о том, чтобы эксперт был назначен из числа указанных им лиц; 4) в случае несогласия с заключением эксперта ходатайствовать о назначении дополнительной или повторной экспертизы; 5) поставить перед

экспертом дополнительные вопросы; 6) с разрешения следователя присутствовать при производстве экспертизы; 7) давать эксперту объяснения; 8) ознакомиться с заключением эксперта в течение 10 дней со дня получения заключения эксперта следователем; 9) участвовать на допросе эксперта, проводимом по его ходатайству».

В данных правах отказано защитникам подозреваемого и обвиняемого, а также представителю потерпевшего и законному представителю¹⁰. Следователь отправляет объект исследования, необходимые материалы, при необходимости также материалы уголовного дела вместе с решением о назначении судебной экспертизы руководителю экспертного учреждения. Экспертизу проводит эксперт, обозначенный в решении, при отсутствии данного назначения — назначенный руководителем учреждения (статья 248 УПК РА). Согласно статье 252 УПК РА по получении результатов экспертизы должностное лицо, назначившее её, имеет право по необходимости допросить эксперта в случае, если заключение недостаточно ясно, имеет пробелы, для восполнения которых не требуется новой экспертизы, или необходимо уточнить методы и понятия, используемые экспертом. Допрос эксперта производится с учётом статей 205, 206 и 209 УПК РА, т.е. соответственно процессу допроса свидетеля. Возникает вопрос о правомерности уравнивания эксперта и свидетеля, поскольку эксперт и свидетель имеют разный статус в судопроизводстве, привлекаются к процессу по уголовному делу на разных основаниях и с разной целью, следовательно различен также предмет их допроса¹¹. Так, эксперт не может быть допрошен до представления заключения экспертизы, показания эксперта не заменяют заключения, с которым ознакомлены подозреваемый, обвиняемый и потерпевший. Последние имеют право предоставлять объяснения по заключению, ходатайствовать о новых вопросах к экспертизе или о назначении новой экспертизы. УПК РА предполагает также экспертизу для проверки достаточности оснований о заведении уголовного дела (Статья 180 часть 2 УПК РА), что позволяет некоторым авторам высказываться о

¹⁰ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, Հատուկ մաս, Երևան, 2003, էջ 186

¹¹ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, Հատուկ մաս, Երևան, 2003, էջ 195

необходимости назначения экспертизы до заведения уголовного дела¹² в частности, в делах о нанесении вреда здоровью, действиях сексуального характера с лицами, не достигшими половозрелости. В случаях самоубийства и внезапной смерти также необходима судебно-медицинская экспертиза, по результатам которой определяется необходимость в заведении уголовного дела. Учитывая вышеперечисленные обстоятельства, появилась необходимость в соответствующей статье в действующем УПК.

Таким образом, судебная экспертиза является формой применения специальных знаний, характеризующаяся в уголовном судопроизводстве особой процессуальной формой исследования, значимостью рассматриваемых обстоятельств для материалов дела, осуществлением компетентным в данной области экспертом и оформлением результатов в форме экспертного заключения. Назначение судебной экспертизы сопряжено с рядом комплексных действий назначившего его должностного лица: принятие решения о производстве экспертизы, определение её задач, определение необходимых для экспертизы исходных данных, выбор экспертного учреждения и/или эксперта, отбор и подготовка образцов для экспертизы, составление постановления о проведении экспертизы и ознакомление с ним участников процесса. В связи с комплексным характером данных мероприятий необходимо учитывать ряд тактико-организационных, психологических и уголовно-процессуальных факторов в данной процедуре.

В правоприменительной практике нередки случаи, когда участникам процесса отказывается в производстве судебной экспертизы, значимой для данного уголовного дела. В таких ситуациях защитнику рекомендуется обратиться с адвокатским запросом к специалисту для разъяснения вопросов, входящих в его профессиональные компетенции. Составленное по такому запросу заключение является доказательством по уголовному делу согласно статье 104 УПК РА. В следственной практике возникают также проблемы, связанные с нарушением статьи 247 УПК РА, в частности, об ознакомлении с постановлением о назначении судебной экспертизы подозреваемого, обвиняемого или потерпевшего. Составленные задним числом протоколы делают заключение эксперта недопустимым доказательством, а также создают препятствия

¹²Жогин Н.В., Фактуллин Ф.Н., Предварительное следствие в советском уголовном процессе, М., 1965, стр.13

для реализации прав, предусмотренных данной статьёй. В некоторых случаях следователи безосновательно отказывают в ходатайствах о назначении судебных экспертиз, в особенности повторных, тем самым значительно увеличивая сроки предварительного расследования. В связи с этим предлагается дополнить перечень пунктов обязательного назначения повторной судебной экспертизы (статья 251 УПК РФ) по ходатайству подозреваемого, обвиняемого, защитника, потерпевшего и его представителя.

В целях повышения качества судебной экспертизы необходима также систематизация, унификация, стандартизация методик и терминологии экспертных исследований во избежание проблемы несоответствия терминологического или методологического аппарата различных экспертных учреждений. Большое значение здесь приобретает разработка единого Государственного Стандарта производства и оформления судебных экспертиз, обеспечение единства и сопоставимости заключений судебно-экспертных исследований различных экспертных учреждений.

Рассматривая экспертное исследование как разновидность научного исследования, необходимо также отметить задачи криминалистического исследования. Задачи исследования не ограничиваются вопросами, решаемыми данным видом исследований, но также с необходимостью включают разработку нормативов работы с данным исследуемым объектом, усовершенствование методического инструментария и т.д. Задачи исследования имеют более общий, широкий характер, чем возможный круг вопросов, им решаемых. В некоторых случаях решение поставленных перед экспертизой вопросов косвенно указывает на реализацию задач исследования.

УПК РФ не рассматривает понятие объекта экспертного исследования. Согласно определению Белкина, объектом экспертного исследования является предмет, содержащий необходимую для решения экспертной задачи информацию, вещественные доказательства, тело, образцы для сравнительных исследований, другие материалы уголовного дела¹³. Условием качества экспертного исследования является ясность гносеологического и юридического характера предмета судебной экспертизы, который следует рассматривать с научной и практической позиций. С одной стороны, предметом судебной экспертизы являются свойства объектов и закономерности их изменений,

¹³ Белкин Р.С., Криминалистика, Учебный словарь-справочник, М., 1999, стр. 127

связанные с преступлением, с другой стороны, фактические данные, раскрываемые на основе специальных знаний с сфере науки, техники, искусства или ремесла. Объект экспертизы также рассматривается с практической и научной точек зрения. С научной позиции объектом судебной экспертизы является объект или вид объектов экспертизы, категория предметов, определяемых некоторыми качествами. В практике же это предмет, полученный для исследования, в основном, вещественные доказательства.

Таким образом, судебная экспертиза считается особым видом научного исследования и соответствует требованиям к научным исследованиям, характерными чертами которого являются судопроизводственный процесс проведения, составление экспертного заключения, являющегося доказательством в судопроизводстве. В современном судопроизводстве поставлен ряд как научно-гносеологических, так и процессуально-практических задач, необходимое решение которых значительно повысит качество судебной экспертизы, применимость заключений экспертов в более широком круге проблем. Так, стандартизация и унификация технического и терминологического инструментария экспертных учреждений позволит избежать многих сложностей, возникающих в судопроизводстве. Рассмотрение возможных теоретических уточнений и поправок в законодательстве, предложенные в данной статье, также позволят значительно повысить качество как судебной экспертизы, так и судебного производства в целом.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Сардарян Лусине Арутюновна

*Преподаватель кафедры ОРД и криминалистики
Академии Образовательного комплекса полиции
Республики Армения, майор полиции*

В данной статье представлены ряд актуальных теоретических и практических проблем назначения и производства судебной экспертизы. Предложены пути решения некоторых научно-практических задач экспертного исследования, рассматриваемого как научное исследование, а также его практичес-

кого применения. Обозначены проблемы конкретизации предмета и объекта экспертного исследования, порядка назначения судебной экспертизы, а также вопросы повышения качества экспертизы и экспертных заключений. В статье изложена попытка систематизации и многофакторного рассмотрения актуальных проблем судебной экспертизы.

Ключевые слова: судопроизводство, экспертиза, порядок производства, эксперт, экспертное исследование.

THE ACTUAL PROBLEMS OF ASSIGNING AND CONDUCTING FORENSIC EXPERTISE

Sardaryan Lusine

*Lecturer at the chair of Operative Intelligence Activity
and Criminalistics of the Academy of the
Police Educational Complex, Police Major*

This article presents a number of topical theoretical and practical problems of the appointment and production of forensic examination. Ways of solving some scientific and practical problems of expert research, considered as scientific research, and its practical applications are proposed. The problems of concretization of the subject and object of expert research, the procedure for the appointment of forensic examination, as well as issues of improving the quality of examination and expert opinions are outlined. The article presents an attempt to systematize and multivariate consideration of urgent problems of forensic examination.

Key words: legal proceedings, examination, production procedure, expert, expert research.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 14.10.2020թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 11.01.2021թ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОМ ЗАКОНЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Смбатян Алиса Манвеловна

*Учебный ассистент кафедры ОРД и
криминалистики Академии
Образовательного комплекса
Полиции РА, капитан полиции*

В ходе проведенного нами исследования мы подвергли глубокому анализу законодательное определение ОРД, которое закреплено в статье 3 закона РА об ОРД. Считаем, что официальное определение является базовым для уяснения сущности этого вида деятельности, согласно которому: «Оперативно-розыскная деятельность – это проведение органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, оперативно-розыскных мероприятий в целях защиты прав человека и гражданина, государственной и общественной безопасности от противоправных посягательств».

В то же время сформулированное законодателем официальное толкование оперативно-розыскной деятельности в Республике Армения является не полным, имеет, по нашему мнению, текстуальные противоречия и неточности.

Одним из таких текстуальных противоречий и неточностей, прописанных в норме, раскрывающей понятие оперативно-розыскной деятельности является положение, гласящее, что этот вид деятельности подразумевает под собой проведение оперативно-розыскных мероприятий только органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность (ст. 3 закона РА об ОРД). Чтобы понять о каких именно «органах» идет речь необходимо обратиться к содержанию ст. 8 Закона РА об ОРД, которая называется «Органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность», где в ч. 1 говорится, что «Право на осуществление оперативно-розыскной деятельности в пределах отведенных им законом полномочий имеют: полиция; органы национальной безопасности; налоговые органы; таможенные органы – в целях пресечения и раскрытия контрабанды и других преступлений; уголовно-исполнительная служба – только в уголовно-исполнительных учреждениях» .

Изначально кажется, что законодатель Республики Армения предусмотрел более широкий круг субъектов, осуществляющих ОРД, употребляя слово «органы» и что данное установление является однозначным и не требует специальных комментариев. Более того, воспринимая буквально смысл данных статей и комментируя такую редакцию норм Закона мы приходим к выводу о том, что проводить оперативно-розыскные мероприятия могут не только должностные лица оперативных подразделений, но и сотрудники иных (не отнесенных к оперативным) служб и подразделений перечисленных выше органов. Однако это не так. Изучение содержания ч. 2 ст. 8 Закона РА об ОРД говорит совершенно об обратном. В ней сказано, что «Органы, предусмотренные частью 1 настоящей статьи, должны иметь в своей структуре соответствующие подразделения, на которые возложено осуществление оперативно-розыскных мероприятий». Несомненно уже то, что речь в комментируемой части статьи идет именно об оперативных подразделениях этих органов и должностных лицах в них работающих. Иными словами, если буквально толковать ч. 2 ст. 8 Закона РА об ОРД, то следует понимать, что никто другой не имеет право осуществлять оперативно-розыскную деятельность и проводить оперативно-розыскные мероприятия, соответственно, кроме оперативных подразделений органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность.

В этой связи довольно правильно замечает О.А. Вагин, который считает, что именно должностные лица, входящие в штат оперативных подразделений, осуществляют реализацию оперативно-розыскной деятельности. Следовательно, должностные лица других подразделений, входящих в структуру перечисленных государственных органов, не вправе самостоятельно проводить оперативно-розыскные мероприятия, а могут лишь привлекаться для их проведения должностными лицами оперативных подразделений указанных органов¹.

Обращаясь к содержанию ст. 8 Закона РА об ОРД мы пришли к выводу о том, что законодатель Республики Армения необоснованно ставит знак равенства между понятиями «органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность», «оперативные подразделения органов осуществляющих оперативно-розыскную деятельность» и «должностные лица оперативных подразделений органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность»,

¹ Вагин О.А., Исиченко А.П., Чечетин А.Е. Постатейный комментарий к Федеральному закону от 12 августа 1995 г. № 144-ФЗ «Об оперативно розыскной деятельности» в редакции федерального закона от 29 апреля 2008 г. № 58-ФЗ, С. 91.

трактует их как взаимозаменяющие или тождественные друг другу.

Такая непоследовательность законодателя Республики Армения при определении субъекта, наделенного полномочиями по осуществлению оперативно-розыскной деятельности, встречается и в других частях статьи 8 Закона РА об ОРД (ч. 3 ст. 8 Закона РА об ОРД «Сотрудники оперативных подразделений в ходе осуществления своей деятельности руководствуются законом...», ч. 4 ст. 8 Закона РА об ОРД «Сотрудники органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, при проведении предусмотренных настоящим законом оперативно-розыскных мероприятий могут...», ч. 5. ст. 8 Закона РА об ОРД «Органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, финансируются...»).

Как мы видим, в одних случаях субъектами осуществления оперативно-розыскной деятельности являются «органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность», в других случаях «оперативные подразделения этих органов» или «сотрудники оперативных подразделений».

Следующим проблемным положением в определении понятия оперативно-розыскной деятельности согласно ст. 3 Закона РА об ОРД является тезис о том, что оперативно-розыскная деятельность осуществляется посредством проведения оперативно-розыскных мероприятий (далее по тексту – ОРМ).

Как мы видим, в этой формулировке законодатель устанавливает соотношение между оперативно-розыскной деятельностью (как категорией общей) и оперативно-розыскными мероприятиями (как категорией частной)².

При исследовании качественных характеристик сути Закона РА об ОРД следует обратить внимание на следующие фрагменты формулировок:

- ст. 3 – «ОРД – это проведение органами, осуществляющими предусмотренную законом оперативно-розыскную деятельность, оперативно-розыскных мероприятий, в целях...»;
- ч. 2 ст. 8 – «Органы, предусмотренные частью 1 данной статьи, должны иметь в своей структуре соответствующие подразделения, на которые возложено осуществление оперативно-розыскных мероприятий...»;
- ч. 1 ст. 14 – «В ходе оперативно-розыскной деятельности могут осуществляться следующие оперативно-розыскные мероприятия...».

² Железняк, Т.И. Проблемы законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук/ Т.И. Железняк. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права. 2007, С-30.

Изучение положений Закона РА об ОРД, позволяет нам утверждать, что законодатель, в общей сложности, регламентировал те отношения, которые возникают, продолжаются и заканчиваются при проведении ОРМ. Однако, по-нашему мнению, ОРД не ограничивается только проведением ОРМ, где последние выступают стержневым, основным элементом данного вида деятельности.

Как справедливо отмечает А.Р. Оганесян «наряду с ними оперативно-розыскные органы используют для решения задач по борьбе с преступлениями оперативно-розыскные методы, проводят другие действия, не включенные в перечень ОРМ (облава, засада, захват, оперативные переговоры и т.д.)»³.

Оперативно-розыскная деятельность охватывает также проведение мероприятий организационного, обеспечивающего характера, применение тактических средств, которые, в конечном итоге, создают благоприятные условия для осуществления ОРМ.

Обозначенную нами позицию подтверждает ст. 10 Закона РА об ОРД, где, в частности, говорится о том, что «Органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, при реализации своих задач имеют право:

1) осуществлять гласные или негласные мероприятия, предусмотренные статьей 14 настоящего закона РА об ОРД;

2) сотрудничать с лицами, изъявившими желание негласно сотрудничать с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, с возмещением или безвозмездно, по контракту или без него;

3) использовать строения, другие специальные технические и транспортные средства, принадлежащие должностным лицам органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, а также органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность».

Как видим, первая часть данной статьи описывает основные полномочия оперативных подразделений, и одновременно подчёркивает сущность и «стержневую роль» оперативно-розыскных мероприятий в ОРД, а вторая и третья часть имеют подчинённый и вспомогательный характер при подготовке и проведении таких мероприятий.

³ Оганесян, А.Р. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности в Республике Армения: дисс. ... канд. юрид. наук / А.Р. Оганесян. – М.: Академия Управления МВД России, 2011, С-71.

Продолжая дискуссию относительно роли оперативно-розыскных мероприятий в ОРД, где последняя не ограничивается только проведением ОРМ, считаем необходимым остановиться еще на одной проблеме законодательного определения понятия ОРД в Законе РА об ОРД. Речь, в частности, идет о том, что законодатель не предусмотрел конкретные способы осуществления данной деятельности.

Так, например, только в п. 1 ч. 1 ст. 10 Закона РА об ОРД мы встречаем положение, где говорится не о способах осуществления ОРД в целом, а о методах осуществления ОРМ, в частности: «Органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, при реализации своих задач имеют право осуществлять гласными или негласными методами оперативно-розыскные мероприятия, предусмотренные статьей 14 настоящего Закона».

Буквальное толкование законодательного определения данной статьи, даёт нам право определить, что оперативно-розыскная деятельность, в общем, носит гласный характер, а сочетание гласных и негласных методов исключительно возможно при осуществлении ОРМ.

Следуя логике рассуждения законодателя можно прийти к выводу о том, что в случае, когда добыть интересующую оперативного сотрудника информацию гласным путем невозможно или крайне затруднительно, оперативно-розыскная деятельность может осуществляться негласно.

Мы считаем, что оперативно-розыскная деятельность осуществляется гласно и негласно). И в конечном итоге оперативно-розыскные мероприятия составляют совокупность гласных и негласных действий.

Мы также считаем, что оперативно-розыскная деятельность – это самостоятельный вид деятельности, поскольку оперативно-розыскной закон РА является в своём роде единственным законодательным актом, который для решения задач одноименной деятельности использует наряду с гласными методами еще и негласные. Другими словами, отличительной особенностью оперативно-розыскной, от других видов государственной деятельности, является не проведение ОРМ исключительно с применением гласных, либо негласных методов, а в их сочетании.

Наличие гласных и негласных методов осуществления ОРМ обуславливает гласность и негласность осуществления всей оперативно-розыскной деятельности. Понимание термина «оперативно-розыскная деятельность» тесно

связано со способами ее осуществления – «гласно и негласно»⁴. Поэтому ответ на то, как, каким образом (гласно и/или негласно) осуществляется оперативно-розыскная деятельность, по-нашему мнению, должен найти своё правовое отражение именно в понятии оперативно-розыскной деятельности, сформулированном в Законе РА об ОРД.

Как справедливо отмечает А.Р. Оганесян, одна дефинитивная норма не может быть абсолютно полной и всесторонней. Как правило она весьма лаконична, и отражает лишь наиболее общие признаки соответствующей правовой категории⁵

Мы солидарны с мнением автора, и полагаем, что способ осуществления ОРД является «наибольшим общим признаком» для подчеркивания сущности ОРД.

Заканчивая рассуждения о понятии оперативно-розыскной деятельности в Законе РА об ОРД хотелось остановиться еще на одной проблеме в формулировании этой дефинитивной нормы. Речь идет о тех целях, на достижение которых направлена оперативно-розыскная деятельность.

Под целью ОРД следует понимать её конечный результат, для достижения которого направлены действия конкретных субъектов её осуществляющих (речь идет об оперативных подразделениях органов, осуществляющих ОРД)⁶.

Как известно, для каждого вида деятельности, свойственны конкретные цели, на достижение которых направлена эта деятельность.

В частности, законодатель Республики Армении, определяя цель оперативно-розыскной деятельности, сформировал ее следующим образом: «ОРД – это проведение... оперативно-розыскных мероприятий в целях защиты прав человека и гражданина, государственной и общественной безопасности от противоправных посягательств».

⁴ Зеленская, Т.В. Соотношение уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук/ Т.В. Зеленская. Иркутск: Восточно-Сибирский институт МВД России. 2007, С-69.

⁵ Оганесян, А.Р. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности в Республике Армения: дисс. ... канд. юрид. наук / А.Р. Оганесян. – М.: Академия Управления МВД России, 2011, С-67.

⁶ Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007, С-8.

Законодатель, ориентируя ОРД для решения социально полезных задач, на первое место поставил права человека и гражданина и только потом защите подлежит государственная и общественная безопасность. В этом аспекте законодатель дал чёткое и исчерпывающее определение, которое основано на положениях Конституции РА, где права и свободы человека и гражданина являются высшей ценностью⁷.

В тоже время, следуя иерархической подчиненности Конституции и конституционным законам Республики Армения законодатель в Законе РА об ОРД в качестве цели оставил без должного внимания защиту жизни и здоровья своих граждан, а также защиту всех форм собственности.

Резюмируя все вышеприведенные доводы относительно текстуальных противоречий и неточностей в понятии оперативно-розыскной деятельности по Закону РА об ОРД, пришли к выводу:

1. Внести поправки в официальное определение ОРД, изложенное в ст. 3 Закона РА об ОРД, оформив их следующим образом: «оперативно-розыскная деятельность осуществляется специально уполномоченными на то должностными лицами оперативных подразделений органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность...».

2. Проведенное нами исследование показало, что ОРД не ограничивается только проведением ОРМ, где последние выступают стержневым, основным элементом данного вида деятельности. Предлагаем в ст. 3 Закона РА об ОРД предусмотреть осуществление наряду с оперативно-розыскными мероприятиями, также иных методов и действий, направленных на достижение целей и решение задач, предусмотренных настоящим Законом.

3. Мы считаем, что оперативно-розыскная деятельность находится в тесной связи с способами ее осуществления (гласный и негласный). Поэтому вся оперативно-розыскная деятельность может осуществляться как гласно, так и негласно. Этот тезис также должен найти свое отражение в определении ОРД, изложенном в ст. 3 Закона РА об ОРД.

⁷ Конституция Республики Армения от 05 июля 1995 г. (в ред. от 5 декабря 2015 г.) // Официальные Ведомости РА. 21.12.2015 / Специальный выпуск. Ст. 1118.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОМ ЗАКОНЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Смбатян Алиса Манвеловна

Учебный ассистент кафедры ОРД и

криминалистики Академии

Образовательного комплекса

Полиции РА, капитан полиции

До принятия закона Республики Армения об оперативно-розыскной деятельности (октябрь, 2007 г.) в правовом пространстве оперативно-розыскной деятельности возникали общественные отношения, которые регулировались нормами различных законодательных актов. Вместе с тем, нормы данных законодательных актов, явно не были достаточны для регулирования основных общественных отношений, возникающих в сфере ОРД, и конечно-же не смогли заменить отсутствующего базового закона в этой области. Данные обстоятельства предопределили необходимость разработки Проекта закона РА об ОРД (далее по тексту – Закон РА об ОРД), а в дальнейшем и его безотлагательное принятие⁸.

Однако, несмотря на вышеназванные новеллы, проблемы законодательного регулирования ОРД остались нерешенными.

Ключевые слова: Закон Республики Армения об Оперативно-розыскной деятельности, понятие оперативно-розыскной деятельности, оперативные подразделения, гласные и негласные методы, оперативно-розыскные мероприятия.

⁸ Об оперативно-розыскной деятельности: Закон Республики Армения от 22 октября 2007 г. № ЗР-223-Н // Официальные ведомости РА. 2007. № 59 (583).

LEGISLATIVE REGULATION OF THE CONCEPT OF OPERATIONAL- SEARCH ACTIVITY UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

Smbatyan Alisa

*Training assistant of the Operational Intelligence
Activity and Criminalistics of the Academy of
the Police Educational Complex, Police captain*

Before the adoption of the law of the Republic of Armenia on operational search activity (October, 2007), public relations arose in the legal space of operational search activity, which were regulated by the norms of various legislative acts. At the same time, the norms of these legislative acts were clearly not sufficient to regulate the main social relations that arise in the sphere of OIA, and of course they could not replace the missing basic law in this area. These circumstances determined the need to develop the Draft RA law on OIA (Hereinafter referred to As the RA law on OIA), and in the future, its immediate adoption.

From the moment of adoption to the present time, a total of 8 amendments have been made to the law on OIA, most of which relate mainly to improving the legal regime of OIA. However, despite these novelties, the problems of legislative regulation of the General provisions of the RA on administrative offences still remain.

Keywords: The law of the Republic of Armenia on operative-search activity, the concept of operative-search activity, operational divisions, public and secret methods, operative-search measures.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 12.02.2021թ.
Ներկայացվել է տպագրության՝ 08.02.2021 թ.

Գիտական հոդվածներին ներկայացվող պահանջներ

Նյութերն ընդունվում են համապատասխան բուհերի ամբիոնների, գիտահետազոտական հիմնարկների բաժինների երաշխավորության կամ մասնագետի կարծիքի առկայության դեպքում: Հոդվածները պետք է վերաբերվեն իրավագիտության ոլորտին, իսկ առանձին դեպքերում հանդիսանան գիտագործնական մեծ արժեք ներկայացնող ուսումնասիրություններ: Նյութին կից անհրաժեշտ է ներկայացնել հոդվածի վերնագիրը, համառոտագիրը՝ առնվազն 60 բառի սահմաններում, հեղինակի տվյալները և բանալի բառեր (առնվազն 5 բառ)՝ հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն: Նյութերի ծավալը որոշելիս՝ խնդրում ենք հիմք ընդունել հետևյալ պահանջները՝ տեքստը տպագրվում է սովորական A4 չափի թղթի վրա՝ 1,5 տողաչափով, հիմնական տեքստի տառերի չափը՝ 12, տողատակերի տառերի չափը՝ 10, լուսացքները՝ ձախից, վերևից, աջից և ներքևից՝ 2 սմ, Unicode տառատեսակով՝ «Arial Unicode», ռուսերեն և անգլերեն տեքստերը՝ Times New Roman տառատեսակով: Նորմատիվ ակտեր օգտագործելիս՝ տեքստում պետք է նշել դրա տեսակը, ընդունման ժամանակահատվածը, անվանումը: Տեքստում կարելի է նշել ակտի տեսակը, ամսաթիվը և առանց չակերտների կրճատ անվանումը, որը կտա ճիշտ պատկերացում փաստաթղթի մասին:

Նյութի առաջին էջում՝ վերնագրից հետո, նշվում են տեղեկություններ հեղինակի մասին, որոնք կարտացոլվեն մեր պարբերականում՝ հեղինակի անուն և ազգանունը ամբողջությամբ, պաշտոնը և աշխատանքի վայրը, առկայության դեպքում՝ գիտական աստիճանը և կոչումը: Գիտական հոդվածները կարող են ներկայացվել, որպես կանոն, առավելագույնը 15 էջի սահմաններում:

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ¹
«ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳՐԻ
2020թ. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների իրացումից հասույթ (համախառն եկամուտ), ընդամենը	100 000 (հարյուր հազար դրամ)
Նվիրատվության մասնաբաժնի չափը	0
Արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների իրացումից շահույթ	0

¹ Հրապարակվում է «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքը 12-րդ հոդվածի համաձայն:

ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ

Սրբագրիչներ՝ **Ա. Հայրապետյան**
Գ. Ռուսակովա
Ա. Քոչարյան

Корректоры: **А. Айрапетян**

Г. Русакова

А. Кочарян

Ստորագրված է տպագրության 15.03.2021թ.

Չափսը՝ 60x84 1/16, թուղթ օֆսեթ N 1:

Ծավալ՝ 11 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 150:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ ՍՊԸ»-ի տպարանում:

ք.Երևան, Դ.Մալյան 45:

հեռ.՝ 094-58-22-99, E-mail: info@limush.am